

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

FELSEFE VE MATEMATİKTE ANALİTİK/SENTETİK AYRIMI

YÜCEL DURSUN

FELSEFE VE MATEMATİKTE ANALİTİK/SENTETİK AYRIMI

YÜCEL DURSUN

Felsefenin öyle bazı konuları vardır ki, kullandığı terminoloji itibarıyla, meslekten olmayan bir kişiyi ilk karşılaştığı anda bocalatır. Fakat aslında, o terminolojinin gerisinde yatan düşüncenin, günlük yaşamda herkesin karşısına çıkabilen, şu

ya da bu şekilde tecrübe edilen bir yalınlığı vardır. Felsefede analitik/sentetik ayrımı terimi de, ilk tecrübe edilme aşamasında, böyle bir kadere sahip bir terimdir.

Oysa kabaca, analitik terimiyle, gerçek dünyadaki herhangi bir durum ya da şeyle sinamamızı gerektirmeyen ifadelerden; sentetik terimiyle de, olgularda karşılığını bulan ifadelerden söz ediyoruz deseydik, kuşkusuz çoğumuz bu terimleri hoşnutlukla karşıları. Ayrıntılarda çeşitlenen ve zenginleşen bu düşüncenin, matematiğe uygulandığındaki kader de benzer olmuştur. "Matematiğin mantığa indirgenebilirliği", "Öklidçi-olmayan geometrilerin doğru olup olmadığı", "Matematiğin neden dünyaya uygun olduğu" ... gibi sorunlar da, aslında, bu tür konulara biraz dikkat yönelten bir kişinin hiç de ilgisiz kalamayacağı sorunlardır. Dahası, bu sorunlara, felsefe, kendi terminolojisiyle (örn. analitik/sentetik ayrımı gibi...) yönelerek bakar.

Bu kitapta, ayrıntıda sofistike gibi görünen, fakat esasında yalın ve düşünmeyi seven herkesi ilgilendirebilecek bir şeyden söz ettik; analitik/sentetik ayrımından... Felsefede ve felsefenin matematiğe uygulandığında ne gibi sorunların ele alındığını gösteren kapsamlı bir kitap.

ISBN 975-8971-06-9

www.kesittanitim.com

Kitabın Adı / Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı
Yazar / Yücel Dursun

1. Baskı Eylül 2004

ISBN: 975-8971-06-9

Editör / M. Fatih Topaloğlu
Yayıma Hazırlayan / Çiler Dursun
Sayfa Tasarımı / Turgay Süslü
Kapak / Mehmet Fidancı
Baskı / İlksan Matbaası

KESİT TANITIM LTD. ŞTİ.

Uğur Mumcu Cad. No: 99/3 GOP / ANKARA

Tel: (312) 447 04 57 Faks: 447 66 35

GSM Santral: (533) 478 31 00

Yazışma: P.K. 836 Yenişehir/ANKARA

e-posta: kesittanitim@kesittanitim.com

www.kesittanitim.com

GENEL DAĞITIM: AKART LTD. ŞTİ.

Birlik Mah. 7. Cad. No: 103/10 Çankaya/ANKARA

Tel: (312) 495 64 62 Faks: 495 65 37

Felsefe ve Matematikte ANALİTİK/SENTETİK AYRIMI

Yücel Dursun

Eylül 2004

Kapaktaki Filozoflar:

Üst sıra soldan sağa: *Hobbes, Kant, Hume, Leibniz, Locke, Mill*

Alt sıra soldan sağa: *Poincare, Russell, Ayer, Carnap, Quine, Kripke*

Yücel Dursun, 1968'de Ankara'da doğdu. 1991 yılında Hacettepe Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü'nden mezun oldu. 2001 yılında aynı üniversitenin Felsefe Bölümü'nden yüksek lisans derecesini aldı. Halen aynı bölümde doktora yapmakta olup, akademik çalışmalarını sürdürmektedir. "Matematik Felsefesi"'ni (Philosophy of Mathematics, Stephen F. Barker) Türkçe'ye çevirmiştir. Çeşitli dergilerde yayınlanmış bilgi ve varlık felsefesi ağırlıklı makaleleri vardır.

İÇİNDEKİLER

Onsöz	9
Giriş	11
I. BÖLÜM: KANT ÖNCESİNDE ANALİTİK/SENTETİK AYRIMI ..	17
II. BÖLÜM: KANT'TA ANALİTİK/SENTETİK AYRIMI	27
1. Bilginin Kaynağı: A Priori ve A Posteriori Kavramları	27
2. İki Yargı Kategorisi: Genel Olarak Analitik ve Sentetik Yargılar	31
2.1. Analitik Yargı Tanımı ve Analitik Yargıların Tipleri	32
2.2. Sentetik Yargılar ve "Üçüncü Şey"	43
3. Genel Olarak Kant'ta Yargı Tanımı	47
3.1. Bilginin Oluşumundaki Bir Ayak: Duyusallığın Öğeleri	52
3.2. Bilginin Oluşumundaki Diğer Ayak: Kategoriler	57
3.3. Ve Govde... Sentez	59
3.4. Kavramların Görüyle Kurulan Koprusu: Şematizm	65
4. Sentetik A Priori Nasıl Olanaklıdır?	67
5. Sentetik A Posteriori Yargılar ve Özellikleri	71
6. Bazı Önemli Hususlar	72
III. BÖLÜM: 20. YÜZYILDA ANALİTİK/SENTETİK AYRIMI	75
1. Kant'ın Analitik/Sentetik Ayrımına Yönelik Eleştiriler	75
2. Carnap ya da Ayrımın Mantıksal Formülasyonu	80
3. Ayer ve Ayrımın Eşanlamlılık Tanımı	86
4. Quine, White ve Analitik/Sentetik Ayrımının Reddi	88
5. Analitik/Sentetik Ayrımının Savunulması	97
6. Çeşitli Analitiklik Tanımları	100
7. Sentetik A Priori'nin Durumu	103

8. Analitik/Sentetik Ayrımı ve Matematik.....	107
8.1. Genel Olarak Matematiğin Analitik ya da Sentetik Olup Olmadığı Sorunu.....	108
8.2. Çıkarımların Analitik ya da Sentetik Olup Olmadığı Sorunu	114
8.3. Aksiyon, Postulat ya da Öncüllerin Analitik veya Sentetik Olup Olmadığı Sorunu.....	116
9. Döneme İlişkin Bazı Saptamalar.....	118

IV. BÖLÜM: ANALİTİK/SENTETİK AYRIMINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

1. Ayrımın Felsefedeki İncelemesinden Çıkan Sonuçlar	123
2. Ayrımın Matematikteki Yansımasına Nasıl Bakabiliriz?.....	131

KAYNAKÇA	137
----------------	-----

DİZİN	141
-------------	-----

ÖNSÖZ

Analitik/sentetik ayrımı, batı felsefe literatüründe uzun zaman önemli bir yer işgal etmiş ve hâlâ da etmesine rağmen, Türk entelektüel yaşamına oldukça geç girmiş bir konudur. Bu kitapla, bir yandan batı felsefesinde çağlar boyunca incelenmiş böyle bir meseleyi, kapsamlı bir şekilde tanıtmayı, diğer yandan da onun mütevazi bir eleştirisini yapmayı amaçladım. Meselenin, hem felsefede ele alınışını, hem de matematik felsefesine uygulanışını vermek istedim. Felsefedeki ele alınışını, temelde iki dönem dahilinde inceledim. Konunun yoğun bir şekilde incelendiği bu dönemler, Kant ve yirminci yüzyıl dönemleridir. Analitik/sentetik ayrımının yirminci yüzyıldaki incelemesinde, konuyla uğraşmış olan bütün düşünürlerin çalışmaları tüketilmemiş olsa da, bu dönemdeki çalışmaların önemli kilometre taşları verilmiştir.

Kitap, bir yüksek lisans tez çalışmasının, tekrar gözden geçirilmesi ve bazı yerlerinin yeniden kaleme alınmasıyla oluşturulmuştur. Kitapta, yoğunlukla orijinal kaynaklara başvurulmuştur, fakat Kant'ın temel eserlerinden biri olan *Saf Aklın Eleştirisi*'ne dair okumalarda, Almanca orijinali yerine, Norman Kemp Smith'in ünlü İngilizce çevirisi kullanılmıştır. Bununla birlikte, konu için önem taşıyan kritik kavramların İngilizceleri, Almanca aslıyla kontrol edilmiştir.

Bu çalışmamdaki yardımlarından ötürü hocam Doç. Dr. Kurtuluş Dinçer'e, kitap halinde yeniden düzenlenip ele alınmasındaki katkılarından dolayı da eşim Dr. Çiler Dursun'a teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

$5+7=12$ önermesi analitik midir, sentetik midir? Ya da bir başka şekilde söylersek, deneyle bağlantılı, deneyle sınımamız gereken olgusal bir önerme midir, yoksa bütünüyle olgulardan bağımsız, akla dayanan ve aklın işleyişinin ürünü olan bir önerme midir? Başka bir örnek: "İnsan akıllı hayvandır" yargısının doğru olup olmadığını anlamak için deneye gidip, insanların akıllı olup olmadıklarını gözlemem mi gerekir, yoksa böyle bir deney yapmadan bu yargının anlamını anlar anlamaz bu sorunun yanıtını verebilir miyim? Ya da bir diğer örnek: "Bütün bekarlar, evli olmayan insanlardır". Bu önermenin anlamını anlayan hemen herkes önermenin doğru olduğunu, bunun için herhangi bir şekilde olguya gitmesine gerek olmadığını söyleyecektir. Fakat nasıl oluyor da böyle bir karar verebiliyoruz, önermenin doğru olduğunu nereden bilebiliyoruz?

Bu ve buna benzer sorulara, felsefede analitik/sentetik ayrımı başlığı altında yanıt bulunmaya çalışılır. Kimi kez bu sorular tekil örneklerden çıkıp, kimi disiplinlerin analitik ya da sentetik olup olmadığını sorgulamaya dek gitmiştir: Matematik analitik midir, sentetik mi? Fiziğin yasaları ne türden sentetik yargılardır? vs... Bizi bu çalışmaya iten şey, bu tip soruların doğurduğu sorunlardır. Analitik/sentetik ayrımı, her şeyden önce, bazı türden bilgileri, işaret ettikleri olguları yaşamadan bilebileceğimizi; bazı türden bilgileri ise ancak bir deneyle bilebileceğimizi belirten bir ayrımdır. Ayrımın genel geçer bir tanımını bu şekilde belirttikten sonra, yukarıda işaret edilen soruların doğurduğu sorunlar da kendiliğinden belirmektedir: Böyle bir ayrım doğru bir ayrım mıdır? Bütün bildirimler için böyle bir ayrım yapabilir miyiz? Ya da her şeyden önce eğer böyle bir ayrım doğru bir ayrım ise, bu nasıl olanaklıdır? Analitik bir yargı aslında neyi ifade etmektedir? Sentetik bir yargı nasıl olanaklı olabilir? Analitik yargı olmayı, yani

analitikliğı nasıl tanımlayabiliriz? Böyle bir tanım verilebilir mi? Eğer verilebilirse, verilen tanım çerçevesinde bir yargının (bildirimin ya da önermenin) analitik mi sentetik mi olduğuna nasıl karar verebiliriz? Analitikliğin ya da sentetikliğin özü nedir?...

Bütün bunlar, bu çalışma boyunca yanıtlarını bulmaya çalıştığımız sorunlardan bir kaçıdır sadece.

Analitik/sentetik ayrımı, felsefe tarihi boyunca kimi zaman kıyıda köşede kalmış, kimi zaman üzerine ateşli tartışmalar yapılmış ve kimi zaman da felsefeyi derinden etkilemiş olan bir bilgi felsefesinin (Kant'ın) giriş kapısı olmuştur. Ayrımın felsefe tarihindeki izlerine kimi açılardan bakıldığında, belki de Platon'a kadar götürülebilir. Platon'daki "idealar"ı ya da "ilk örnekleri" duyulur dünyadan bağımsızlığıyla ya da daha sık kullanılan bugünkü terimle ifade edersek, deney dünyasından bağımsız olmasıyla analitikliğe, duyu dünyasını ise sentetikliğe örnek verebiliriz. Çünkü analitik/sentetik ayrımının, hemen her dönemde ifade bulan bir özelliği, deneyden bağımsız ya da deneye bağımlı olma yanıdır. Fakat bu, analitik ve sentetik önermelerin diğer özellikleri göz önüne alındığında¹ hayli spekülatif bir iz takibidir. Dolayısıyla böyle bir iz takibi bu çalışmanın kapsamına girmemektedir. Tâ ki Kant'a gelinceye kadar...

Kant, analitik/sentetik ayrımını çok geniş çaplı olarak inceleyen ilk düşünürlerden biridir denilebilir. Analitik/sentetik ayrımını özellikle felsefe tarihi içinde araştırmak isteyen bir kişinin kolayca görebileceği gibi, bu ayrıma ilişkin çalışmalar temelde iki dönemde yoğunlaşmıştır. Bunlardan biri, Kant'ın hemen öncesindeki filozofların çalışmalarıyla başlayan ve Kant'ta doruğa erişen dönem; diğeri ise özellikle Pozitivist ve Analitik geleneğin başat etkisiyle, ayrımın birçok düşünürün ilgi alanına girdiği yirminci yüzyıla ilişkin olan dönemdir. İlk döneme ilişkin olarak da, özel-

1 Diğer özellikleri kısaca şöyle özetleyebiliriz: Analitik yargılar, daima doğru olan yargılardır. Aynı zamanda içeriği boş olan ve bilgimizi genişletmeyen yargılardır. Bütün analitik önermeler doğruluğu apaçık önermeler değildir ve doğruluğu apaçık olan önermelere çevrilip çevrilemeyecekleri sorunludur. Oysa sentetik yargılar bilgimizi genişleten doğru ya da yanlış önermelerdir. Öyle sentetik önermelerin var olduğu iddia edilir ki, onlar hem deneye dayanırlar hem de zorunlu ve evrenseldirler.

likle Kant'ın bu konudaki çalışmalarını ele almak istedik. Çünkü bu ayrıma ilişkin ilk özgün ve sistematik katkılar ondan gelmiştir. İlk defa Kant'la birlikte açık bir şekilde, sentetik a priori yargılar terimi felsefe literatürüne girmiştir. Bu öyle bir yargı türüdür ki, analitik yargılarda olduğu gibi hem evrensel ve zorunludur, hem de sentetik yargılarda olduğu gibi deneye dayanır. Onlar, Deleuze'un nitelemesiyle tam bir "garabet"tir. (Deleuze 2000: 28) Yine ilk defa Kant, analitik/sentetik ayrımını derinlemesine inceleyerek, sentetik yargıların (özellikle de sentetik a priori yargıların) nasıl olanaklı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Analitikliği de yalnızca tanımsal bir bağlamda incelememiş, geri planında yatan bilgi felsefesini de ortaya koymuştur. Analitik yargılar açısından bu arka planda yatan bilgi felsefesi ise, kavram, yargı ve tasarımın ne olduğu ve birbirleriyle nasıl bir ilişkide bulundukları üzerinedir. Bütün bunlar, Kant'ın analitik/sentetik ayrımındaki özgünlüklerinin birkaç örneğidir sadece.

Buna rağmen Kant bu ayrımı belirtmeden önce, ayrım Kant öncesinde de farklı bir şekilde vardı denilebilir. Örneğin Kant, analitik/sentetik ayrımını eserlerinde açıklamak isterken kimi bakımlardan kendinden önceki filozoflara göndermelerde bulunur: Leibniz, Hume, Locke, Wolff bu kişilerden bazılarıdır. Kant bu filozofları kimi açılardan eleştirir, kimi açılardan da onlardan yararlanır. Kant'ın, analitik/sentetik ayrımı açısından bu kişilere yaptığı göndermeleri ve bu kişilerin bazılarının analitiklik ve sentetiklik anlayışını incelemek önemlidir. Çünkü böylelikle Kant'ın analitiklik ve sentetikliğe yüklediği yeni anlamları görebileceğimiz gibi, Kant öncesinde, Kant'ta ve yirminci yüzyılın analitik/sentetik ayrımı incelemesinde var olan bazı ortak nitelermeleri de görebiliriz. Kant'ın gönderme yaptığı bu filozoflarda analitik/sentetik ayrımının varlığı ya da yokluğu, kitabın ilk bölümünü oluşturmaktadır.

İkinci bölüm, Kant'taki özgünlüğü ile analitik/sentetik ayrımıdır. Bu bölümde analitik ve sentetik yargılar, hem özellikleri hem de olanaklılıkları yönünden incelenmiştir. İkinci bölümde, yani Kant'ın analitik/sentetik ayrımının incelendiği bölümde, temel olarak Kant'ın metinleri ele alınmış, fakat bazı noktalara açıklık getirmek ya da tartışılan konuları belirtmek amacıyla kimi Kant yorumcularına başvurulmuştur. Böylece Kant'ın analitik/sentetik

ayrımını nasıl işlediği ve bu tip yargıların nasıl olanaklı olduklarının açıklaması verilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölüm olan yirminci yüzyılın kimi filozoflarındaki analitik/sentetik ayrımı ise, analitik/sentetik ayrımının tarihsel serüveninde yeniden parladığı dönemi oluşturur. Özellikle yirminci yüzyılın başlarında Mantıksal Pozitivizm ve Analitik Felsefe akımlarında ve onların önemli isimleri olan Carnap, Ayer, Russell'ın çalışmaları aracılığıyla tartışma yeniden alevlendirilmiştir denilebilir. Fakat bu isimlerin yanı sıra, ayrımı reddeden Quine, White, ayrımı savunan Grice-Strawson, ayrıma farklı yönlerden tanımlar getirmeye çalışan Lewis, Kripke bu çalışmadaki sorunsal ile ilgili olmaları bakımından bu kitabın kapsamındaki diğer isimlerdir.

Yirminci yüzyılda analitik/sentetik ayrımı üzerine önemli çalışmalar yapmış olan bu filozoflar ile Kant'ın özgün ayrımı arasında kimi yönlerden sorunlar vardır. Bu sorunların en önde geleni, analitikliğin tanımlamasında "anlaşamamadır". Örneğin Kant, analitikliği, bir yargıda öznenin kavramının yüklem kavramını içermesi şeklinde tanımlarken; Ayer, analitik bir önermede terimlerin birbirleriyle eş anlamlı olduklarına yönelik bir tanım getirmiş; Carnap doğruluk tablolarıyla önermenin analitikliğinin bulunabileceğini belirtmiş; Lewis, analitikliğin zihindeki anlamsal ölçütlerle anlaşılabilmesini söylemiş; Quine ikinci tip analitik önermeler dediği gizli analitik önermeleri daha açık olan birinci tip mantıksal doğruluk niteliğindeki analitik önermelere (ya da totolojilere) indirgemenin olanağıyla ilgilenmiş; Kripke analitik a priori anlamsal bir tabanda gönderenin ayarlanması olarak görmüştür. Bu tanımsal çeşitliliklerin yanı sıra Kant'ın analitiklik tanımı ise birçok filozof tarafından eleştirilmiştir. Örneğin Quine bu tanımı "metaforik", Hintikka "oldukça belirsiz", Beck ve başka birçok filozof "psikolojik" olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte Kant'ın analitiklik tanımı başka açılardan da eleştirilmiştir: Özne-yüklem formunda olması, her yargının analitik ya da sentetik olmaması, kullanışsız olması gibi...

Bir diğer sorun ise, Kant'ın sentetik a priori yargılarını, yirminci yüzyılda analitik/sentetik ayrımı üzerine çalışan birçok filozofun, ya toptan reddetmiş ya da bu yargılara kuşkuyla bakmış olmasıdır. Kimi filozoflar da bu tip yargıların var olduklarını ispatlamaya çalışmışlardır.

Bu arada yirminci yüzyılda bir başka sorun daha belirmiştir. Quine, White, Goodman gibi kimi filozoflar ayrımı ya doğrudan ya da dolaylı olarak reddetmişlerdir. Onlara göre ayrım çeşitli sorunlar içeriyordu. Örneğin Quine, analitikliği tanımlarken kullanılan terimlerden oluşan bir tür döngüsellikten söz eder ve bu terimlerin hiçbirinin gerçekte tam olarak açıklanamadıklarını, fakat her seferinde açıklanamayan bu terimlerin birbirlerine bir göndermede bulunduklarını belirtir. Dolayısıyla kesin bir formülasyonu verilemeyen bu ayrımın kabulü gereksizdir der.

Nihayetinde ayrımın matematikle ilişkisinde, kimi filozoflar, Kant'ın dediği gibi matematiğin sentetik a priori olmasını kolayca kabul etmemişlerdir. Onlara göre matematik ya tümden ya da parçaları itibarıyla analitik a priori veya sentetik a posterioridir. Buna rağmen bazı kişiler de, matematiği Kant'ın söylediğine paralel olarak sentetik a priori kabul etmiştir. Tüm bunlar, Kant'ın analitik/sentetik ayrımına bakışı ile yirminci yüzyılın incelediğimiz filozoflarının analitik/sentetik ayrımına bakışı arasındaki temel aykırılıkları oluşturur.

Bu sorunlar, analitikliğin ya da sentetikliğin nasıl anlaşıldığına ilişkin sorunlardır. Bu bakımdan, filozofların analitik/sentetik ayrımını ele alışları, belirttiğimiz sorunlar temel alınarak ikinci ve üçüncü bölümlerde incelenmeye çalışılmıştır. İkinci ve üçüncü bölümlerdeki incelemelerimiz sonucunda bir takım saptamalarda bulunduk. Bu saptamalardan biri, örneğin, Kant'ın yaptığı analitiklik tanımı ile yirminci yüzyılda birçok filozofun uğraştığı tipten analitiklik tanımı arasında kimi yönlerden farklılıklar ve kimi yönlerden benzerliklerin olmasıdır. En önemli farklılık, Kant'ın analitikliği "kavramsal" bir bağlamda ele almasına karşılık, yirminci yüzyılda analitikliğin "anlamsal" bir bağlamda ele alınmasıdır. En önemli benzerlik ise, her iki tip analitiklik tanımlamalarında, analitik bir yargının açık ve örtük (totoloji, mantıksal doğruluk ve gizli analitik) bir yargı olabileceği, ayrıca analitik bir yargının ayırıcı karakteristiğinin "daima doğru" olmasının belirtilmesi idi.

Analitikliğin "kavramsal" bir temelde ele alınışında, kavramlar arasında temelde "içerme" ilişkisinden dolayı analitik bir yargı, formu itibarıyla deneyden bağımsızlaşmakta; buna karşın sente-

tik bir yargıda böyle bir içirme ilişkisinin olmayışından dolayı, bir şekilde deneyle ilişkili olmaktadır. "Anlamsal" temelli yaklaşımda da önermeyi oluşturan terimler arasında esasında bir "eşanlamlılık" ilişkisi olmakta ve böylelikle analitik yargı, formu itibariyle deneyden bağımsızlaşırken; sentetik yargı deneyle ilişkili olmaktadır.

Kant'la birlikte ortaya çıkan sentetik a priori yargıların varolup olmadığına ilişkin sorunsalı ise, sentetik a priori yargıların olanaklılığının Kantça tutarlı bir açıklamasının verilip verilmediği yönünde inceledik. Bu kitabın ikinci bölümde, bu tür yargıların olanaklılığının Kantça tutarlı bir açıklamasının yapıldığını göstermek istedik. Yine, bu tür yargıların varolup olmadıkları probleminin, yirminci yüzyılda genellikle ele alındığı gibi yalnızca mantıksal bir bağlamdaki ispatlamalarla yapılamayacağı görülmektedir. Çünkü bu tür yargıların temellendirilmesinde, Kant, arka planda hep aklın mimarisini göz önünde bulundurmuştur. Dolayısıyla bu mimariyi ihmal eden bir açıklama modeli de eksik bir açıklama modeli olacaktır.

Son olarak, kitabın dördüncü bölümünde felsefede geliştirilen ve matematikte uygulama alanı bulan analitik/sentetik ayrımına ilişkin çeşitli değerlendirmelerde bulunduk. Bu bölümde, düşünürlerin bu konudaki çalışmalarından çıkan sonuçlara ve problemlere getirmiş oldukları çözümlere eleştirel bir gözle baktık.

I. BÖLÜM

KANT ÖNCESİNDE ANALİTİK/SENTETİK AYRIMI

Kant öncesi felsefede analitik/sentetik ayrımı, aynı adla olmasa bile temelde aynı tema ile bulunmaktaydı. Platon'un yaptığı "Görülenler ve Düşünülenler" ayrımı Y. Steinitz tarafından verilen bir örnektir (Steinitz, 1996). Buna göre Platon'da "Görülenler" sentetiğe, "Düşünülenler" ise analitiğe denk gelmektedir. Bu ayrımın ilk şekillerinin her ne kadar Platon'da bulunduğu düşünülse de, ayrımın Kantçı formatına daha yakın olan felsefe tarihindeki örneklerine bakmak gerekmektedir. L.W. Beck, ayrımın Kant öncesi filozoflarda nasıl yer aldığına bakarken şunları söyler:

"Kant'ın analitik ve sentetik yargılar arasındaki ayrıma, Leibniz'in Akıl Doğrulukları ile Olgu Doğrulukları arasındaki ayrımına ve Hume'un Idea ilişkileri ile Olgular arasındaki ayrımına gönderme yapmasıyla, giriş yaptığı literatürde bilinmeyen bir şey değildir. Bazıları, belki de daha cesurca, ayrımın kökenini, Locke'un önemsiz (trifling) ve öğretici (instructive) önermeler dikotomisinde, Hobbes'un evrensel önermelerin doğruluğu ve varlıksal önermelerin doğruluğunda ve belki de daha gerilerde Tanrının aklına (Intellect) bağlı doğruluklar ve Tanrının iradesine bağlı doğruluklarda ararlar" (Beck, 1978:80)

Yukarıdaki alıntıda Beck'in de belirttiği gibi Kant, eserlerinde analitik/sentetik arasındaki ayrımı incelerken özellikle Hume'a, daha sonra da Leibniz ve Wolff'a göndermelerde bulunur. Bu göndermeler ışığında ayrımın izleri Leibniz, Hume, Wolff'ta aranabilir. Şüphesiz ki bu izler başka filozoflarda da üstü örtük olarak ya da başka şekillerde geçmektedir. Fakat adı anılan kişilere dikkatin yöneltilmesinin nedeni, bu kişilerin Kantça verilmiş analitik/sentetik ayrımının tanımına daha yakın yaklaşımlarda bulunduklarının düşünülmesinden dolayıdır. Bu açıdan, Leibniz, Hume, Wolff ve hatta Locke'ta, ayrımın kökenine dair izleri takip etmek, analitik/sentetik ayrımının felsefe tarihindeki önemini saptamak açısından gerekli olacaktır.

Öncelikle bu konuyla ilgili bir saptamaya yer vermemiz gerekmektedir. Bu saptama, “Kant öncesinde a priori ile a posteriori arasındaki ayrım, hemen hemen analitik ile sentetik arasındaki ayrımla özdeş düşünülür.” şeklinde dile getirilir (Steinitz, 1996: 10; Beck, 1978: 80). Steinitz, Kant öncesinde analitik ile a priorinin büyük olasılıkla eşanlamlı olduğunu ve ne zaman bu terimlerden biri bir bildirime uygulansa, diğ erinin de uygulandığını ve aynı şeyin sentetik a posteriori için de geçerli olduğunu; bunun yanı sıra sentetik ve a priori terim çiftinin çelişik ve anlamsız olduğunun düşünüldüğünü söylemektedir (Steinitz, 1996: 10). Smith de benzer görüştedir. Yani Kant öncesi filozoflar için analitik a priori ile, sentetik ise a posteriori ile karş ılıklı değ işt irilebilir terimlerdir (Smith, 1992: 30). L.W. Beck, Arthur O. Lovejoy’ın ünlü bir makalesinin tezi olan çizelgeyi örnek verir bu konuda. Çizelge şöyledir (Beck, 1978: 80):

	A priori	a posteriori
Analitik	İdea ilişkileri Akıl doğrulukları	yok
Sentetik	yok	Olgular Olgu doğrulukları

Bu tabloya göre Hume ve Leibniz, sentetik a priori veya analitik a posteriori hakkında hiçbir şey söylememişlerdir. Daha çok, “farklı bir terminolojiyle” analitik ile sentetik arasındaki ayrımı belirtmişlerdir. Bu önemli varsayımların geçerli olup olmadığını incelemek ve ayrımın Kant öncesinde nasıl olduğunu görmek amacıyla, bu filozofların eserlerinde ilgili yerlere bakmamız gerekmektedir.

Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma* adlı yapıtında, artık her felsefecinin iyi bildiği bir ayrım yapmıştır. Bu, İdea ilişkileri ve Olgular ayrımıdır. İdea ilişkileri, “evrende varolan herhangi bir şeye dayanmadan, sadece düşüncenin işlemesi ile ortaya çıkarılabilen” (Hume, 1976:22) ilişkilerdir. Bu tür ilişkilere geometri, cebir, aritmetik bilimlerinin önermelerinde rastlanabilir. Örneğin “hipotenüsün karesi iki kenarın karelerinin toplamına eşittir” ya da “üç kere beş otuzun yarısına eşittir” önermeleri

gibi... Bu tür önermeler, “evrende varolan herhangi bir şeye dayanmazlar”. Çünkü, örneğin geometricinin idealleştirdiği daireyi ve çemberi doğada göremezsiniz. Doğada ancak, bu idealleştirilmiş geometrik nesnelere benzeyen cisimlere rastlarız. Hume’a göre bu tür önermeler bu bakımdan kesindirler ve kesinlikleri sonsuza dek sürecektir. Açıktır ki Kant’ın analitik olarak tanımladığı şeyi, Hume idea ilişkileriyle karşılamıştır. Hume, Kant’ın analitik yargıları belirlemede öne sürdüğü “yüklemin kavramının öznenin kavramı tarafından içerilmesi” gibi bir ölçütü idea ilişkilerinde vermediğinden, Hume’un Kantçı anlamda analitik ile a priori arasında ayırım yapmadığını söyleyebiliriz. “Olgular”a gelince, Hume, bunların idea ilişkileriyle aynı yapıda olmadığını söyler. Çünkü olgularla ilgili önermelerin tersini düşündüğümüzde akıl hiçbir çelişkiye düşmeksizin bunların tersini kabul edebilir. Hume şu ünlü örneğini verir bu konuda: “Yarın güneş doğmayacak önermesi, doğacak önermesinden daha az anlaşılır değildir ve olumlusundan daha fazla bir çelişki içermez” (Hume, 1976: 23). “Yarın güneş doğacak” önermesi her ne kadar bizim çok alışkın olduğumuz bir doğal olguyu betimlese de, aksi olan önerme “Yarın güneş doğmayacak” da pekâlâ akıl için anlamlı ve düşünülebilir bir önermedir. Hume, buradaki ‘çelişki’ terimini her ne kadar olgulara ilişkin önermeleri anlatmak için kullanıyor ise de, aslında dolaylı olarak idea ilişkilerine dair önermelerde, önermenin tersinin düşünülmesinin çelişki olduğunu imâ etmektedir diyebiliriz. Dolayısıyla, Kant’ın analitiklik tanımı için verdiği “çelişme ilkesine göre tanıma”, Hume’da da örtük bir şekilde vardır. Bazı felsefecilerin Hume’un olgu sorunlarını Kant’ın sentetiğine denk tuttuklarını daha önce söylemiştik. Fakat yine burada görmekteyiz ki, Hume, Kant’ın yaptığı gibi sentetik ile a posterioriyi ayıracak herhangi bir terminoloji geliştirmemiştir. Esasında Hume’un idea ilişkilerini de, Kant’ın varsaydığı gibi analitik saymayanlar da vardır. L.W. Beck, bu konuda şunları der:

“Çünkü Hume, ‘çelişmeyle’ yalnız bir formel çelişme kastetmemektedir; ‘kavranamazlık’ yalnızca mantıksal anlamsızlık değil, aynı zamanda ‘hayal edilemezlik’tir. Onun idea ilişkileri, ne önemsiz (trifling) önermelerdir, ne de Kant’ın anladığı anlamda analitik önermelerdir. Bu, Kant gibi yalnızca ‘Soruşturma’yı okuyan ama ‘Deneme’yi okumayan bir kimse tarafından görülemez. Eğer Kant, Hume’un ‘Deneme’sini

okumuş olsaydı, onun mantıksal çelişki yasasıyla test edilemeyen zorunlu idea ilişkilerinin betimleyici ve sezgici bir sınıfını kabul ettiğini görürdü." (Beck, 1978:84)

Beck, Hume'un çelişki için, yalnızca 'A, A değildir' gibi bir önermeyi kastetmediğini, fakat aynı zamanda 'A, B değildir' gibi bir önermeyi de kastettiğini söylemektedir. Bu nedenden dolayı da Beck, Hume'un idea ilişkilerinin Kant'ın anladığı anlamda analitik önermeler olmadığını belirtir. Beck'in bu noktada Kant'a yönelttiği eleştiri zayıf görünmektedir. Çünkü, her ne kadar kendisinin kullandığı analitik terimine benzer bir kavramın, kendisinden önce bazı filozoflarda da var olduğuna dair ifadeleri olsa da (Kant, 1999: 14; 1983: Bölüm 3), yine de Kant, hiçbir zaman kendi anladığı anlamda 'analitik' teriminin daha önce Hume tarafından verilmiş olduğunu belirtmemiştir. Buna kanıt olarak Kant, *Eleştiri*'de şöyle der:

"Bu sorun ve belki de analitik ve sentetik yargılar arasındaki ayrım bile, daha öncesinde asla düşünülmemişti. [...] Filozoflar arasında David Hume, bu soruna en çok yaklaşanlar arasındaydı." (Kant, 1965: B19)

Kant'ın sözünü ettiği bu sorun, "sentetik a priori yargılar nasıl olanaklıdır?" sorusuyla belirtilmiştir. Hume, Kant'ın analitik ve sentetik yargılar arasında yaptığı ayrıma benzer bir ayrımı, idea ilişkileri ve olgular arasında yaparak, başlangıç olarak, bu soruna en çok yaklaşan filozoflardan biri olmuştur.

Yukarıda söylediğimiz gibi bazı filozoflar, Leibniz'in Kantçı analitik/sentetik ayrımına yaklaşık bir ayrımının olduğunu belirtirler. Bu sava temel oluşturan kaynak ise Leibniz'in *Monadoloji*'sindeki 33. önermedir:²

"İki türlü doğruluk vardır: Akıl doğrulukları, olgu doğrulukları... Akıl doğrulukları zorunludurlar; karşıtları mümkün değildir; olgu doğrulukları ise olumsaldırlar, karşıtları da mümkündür. Bir doğruluk zorunlu olduğu zaman, o doğruluğun sebebi çözümleme ile bulunabilir; bu ise o doğruluğu, ilk idelere ve doğruluklara gelinceye kadar basit ide ve doğruluklara geri götürmekle olur." (Leibniz, 1997: 7-8)

2 Çevirideki 'gerçek' sözcükleri, 'doğruluk'; "fikir" sözcükleri, "ide" olarak değiştirildi.

Akıl doğrulukları ve olgu doğrulukları arasındaki ayrım, bazı yönlerden analitik ve sentetik yargılar arasındaki ayrıma benzemektedir. İlk, hem analitik yargılar hem de akıl doğrulukları, zorunlu doğruluklardır. İkincisi, nasıl ki akıl doğruluklarının değillemeleri mümkün değilse ve değillemeleri bizi çelişkiye düşürüyorsa, aynı şekilde analitik yargıların da değillemeleri mümkün değildir. Olgu doğrulukları ise, olgularla ilgili olmaları bakımından, empirik olan sentetik yargılara benzerler. Leibniz, önermeleri Kant'ın yaptığı gibi özne-yüklem ilişkisi açısından da incelemiştir. Leibniz bu konuda şöyle der:

“Yüklem veya ardıl, dolayısıyla, daima özcede veya öncülde mevcuttur. Ve Aristoteles'in de gözlemlediği gibi, genel olarak doğruluğun doğası veya bir önermenin terimleri arasındaki bağlantı, bu gerçeği içerir. Özdeşliklerde bu bağlantı ve öznenin içinde yüklem içerilmesi, açıktır; diğer bütün önermelerde onların, kavramların çözümlenmesi yoluyla açığa çıkarılması gerekmektedir. Bu ise a priori bir ispatı oluşturur. Dahası bu, her olumlu doğrulukta, evrensel veya tekil, zorunlu veya olumsalda (contingent), terimleri asli veya harici cinsler (denomination) olsun ya da olmasın doğrudur.” (Leibniz, 1969: 267-268)

Demek ki, en çok özdeşlik önermelerinde açık olan, yüklem öznenin içerisinde içerilmesi, bütün olumlu önermelerde, hatta sentetik önermelere benzetilen olumsal (contingent) önermelerde bile vardır. Leibniz'in ayrımındaki özne-yüklem ilişkisi, benzer şekilde, Kant'ın analitik ile sentetik ayrımına ilişkin incelemesinde de var.³ Bunun yanı sıra, Leibniz'in, yukarıdaki alıntısında, zorunlu (necessary) ve olumsal (contingent) terimlerini, analitik ile sentetik ayrımına paralel olarak kullandığı söylenebilir. Çünkü “Bir doğruluk, değilmesi çelişkiyi gerektirdiği zaman zorunludur ve zorunlu olmadığında olumsaldır” (Leibniz, 1951: 480) sözlerine bakarak ‘zorunluluk’ ile ‘akıl doğrulukları’ ve ‘olumsal’ ile ‘olgu doğrulukları’nın Leibniz tarafından birbirlerine paralel kullanıldığı düşünülebilir. Yine yukarıdaki alıntının ışığında, akıl doğruluklarının “zorunlu”, “çelişiklik”, “özdeşlik” gibi terimlerle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bütün bu terimlerin özelliği

3 Leibniz'in özne-yüklem arasındaki ilişkiyi, “yüklem öznenin içinde ilkesi” için ve Kant'tan farkını görmek amacıyla daha ayrıntılı olarak bkz. (Mates, 1986:84-94)

ise, Kant'ın analitik ile sentetik arasında yaptığı ayrım da bu terimlerin geçmesidir. Böylece denilebilir ki, Leibniz'in 'akıl doğrulukları' ve 'olgu doğrulukları' arasındaki ayrımı ile Kant'ın analitik/sentetik ayrımı arasında benzer özellikler görülmektedir. Fakat aralarındaki farklılaşma, ileride de inceleneceği gibi Kant'ın epistemolojisi içerisinde belirginleşmektedir.

Analitik ile sentetik arasındaki ayrım, tarihsel perspektiften bakıldığında, Locke açısından da incelenmeyi gerektirmektedir. Başlangıç olarak, Kant'ın *Prolegomena*'sının 3. bölümünde Locke'a yaptığı şu göndermeye bakalım:

"Buna karşılık, LOCKE'un insanın anlama yetisi üzerine denemelerinde, bu bölümlere ilişkin bir ipucu buluyorum. Çünkü dördüncü kitabın üçüncü ana bölümünün 9 ve devamında, yargılarda tasarımların farklı bağlanmasından ve onların kaynaklarından söz ettikten sonra -ki bunlardan birini (analitik yargılarda) özdeşlik ya da çelişmede, diğerini ise bir öznedeki tasarımların varlığında (sentetik yargılarda) bulur-[...]'" (Kant, 1983:123§3)

Kant'ın yaptığı göndermeye baktığımızda, açıkça Kant'ın sözünü ettiği türden bir belirlemeyi Locke'ta bulamamaktayız. Fakat yorumlayıcı bir şekilde bu paragrafı ele alırsak, Locke'un aynı bölümün 8'inde belirttiği "özdeşlik ve başkalık yönünden, idelerimizin uyuşma ya da uyuşmaması üzerine" (Locke, 1959:199) belirlemesinin Kant tarafından tekrarlanması dolayısıyla anlıyoruz ki, özdeşlik ve başkalık yönünden idelerdeki uyuşma ya da uyuşmama, analitikliği oluşturmaktadır. Yine Locke'un aynı bölümün 9'unda yer alan, "fakat bir öznedeki birleştirilmiş basit idelerin bazı koleksiyonları" (Locke, 1959:199) belirlemesinden de sentetikliği kastettiğini anlayabiliriz. Çünkü, Kant'ın gönderme yaptığı metinde, benzer ifadeler geçmektedir. Fakat Kant'ın Locke'un bu cümlelerinden yola çıkarak, onun da analitik ve sentetik yargılardan söz ettiğini nasıl öne sürebildiğini kestirmek güçtür. Çünkü Kant, bu konuda daha fazla bir açıklama yapmamaktadır.

Her ne kadar Kant'ın, analitik/sentetik ayrımı için Locke'a yaptığı bu göndermeden fazla bir şey çıkarsanmasa da, Locke'un *Deneme*'sinde bu ayrımın kuvvetli izleri görülebilir. Analitik ile sentetik arasındaki ayrımı Locke'ta incelerken *Deneme*'de göz

önüne alınması gereken en önemli bölüm, dördüncü kitabın sekizinci bölümü olan “Önemsiz (Trifling) Önermeler Üzerine” başlığıdır. Bu bölümde Locke, önermeleri iki kısma ayırır: Önemsiz önermeler ve Öğretici (Instructive) önermeler.

Locke’a göre, bazı önermeler kesin olmaları dolayısıyla evrensel dirler ve buna rağmen anlığa herhangi bir ışık getirmezler. Bu tip önermeler bilгимizi de artırmazlar. Bütün özdeşlik önermeleri, bu tiptendir. Bunlar bilgi içeren önermeler değildirler. Örneğin, “Bir şey neyse odur” önermesi bilгимizi artıran türden bir önerme değildir. Çünkü söylenen terimi bildiğimiz zaman, önerme, onun dışında bir şey söylemez. “Yasa yasadır” ya da “hak haktır” gibisinden önermeler de bize yasa ya da hak hakkında bilgi vermez. Dolayısıyla bütün özdeşlik önermeleri, önemsiz önermelerdir. Bunun dışında bir de öğretici önermeler vardır ki bunlarda aracı ideler vardır. Bunlar öylesine bir düzen içine sokulmuşlardır ki, anlık, bunlar arasındaki uyuma ya da uyuşmamayı görebilir.⁴ Öğretici önermelere, “üçgenin dış açısı, karşısındaki açının her birinden büyüktür” örneği verilebilir. Bu örnekte bütün üçgenlerin dış açıları, karşısındaki iç açıdan büyük olduğundan; dış açıyla karşısındaki iç açılar arasındaki ilişki, üçgen sözcüğü tarafından işaret edilen “karmaşık idenin bir parçası olmadığı” için, bu önerme gerçek öğretici bir önermedir.

Önemsiz önermeler ise insanın bilgilerini artırmayan, aynı terimi kendisi olarak bildiren önermelerdir. Önemsiz önermelerin yukarıda sözü edilenlerin yanı sıra ikinci bir tipi daha vardır ki, bu durum, karmaşık idenin bir bölümünün karmaşık ide tarafından içerildiği bir durumdur. Örneğin “Kurşun bir madendir” önermesinde, ‘maden’ teriminin işaret ettiği karmaşık ideyi oluşturan bütün basit ideler, daha önce kavranmış olan ve kurşun adının işaret ettiği şeyden başka bir şey değildir. Locke’un verdiği örnek, oldukça aydınlatıcıdır: “Gerçekte, maden sözcüğünün anlamını bilen ve kurşun sözcüğününkini bilmeyen bir kimse için, kurşunun bir maden olduğunu söylemek, bu sözcüğün anlamını açıklamanın en kısa yoludur.” (Locke, 1959: 292-302)

4 Locke, ‘Bilgi’ yi, iki ide arasındaki uyuma ve uyuşmanın algılanması olarak tanımlar. Yani başkalık veya karşıtlığın algılanması olarak... İdeler de bilğimizin gereği olduğu için, bu tür bir algının bulunduğu yerde bilgi de vardır.

Locke'un önemsiz önermelerinin ikinci tipinde anlattıkları, esasen Kant'ın analitiklik tanımındaki özne-yüklem ilişkisinde, yüklem kavramının öznenin kavramında içerilmesine çok uymaktadır. Yalnız bir farkla ki, Locke'un terminolojisinde bu ilişki, basit ve karmaşık ideler arasındadır. Ayrıca Locke'un önemsiz önermelerin bilgi içermediğini söylemesi de, Kant'ın analitik önermelere ilişkin "açıklayıcılık", "bilgimizi genişletmemesi" gibi terimlerle söylediğine denk düşmektedir. Öğretici önermeler ise, bilgi verici olmaları bakımından, "bilgimizi genişleten" sentetik önermelerle benzerlikler göstermektedir.

Son olarak Wolff'un analitik/sentetik ayırımına nasıl baktığının görülmesinde fayda vardır. Wolff, karşıtları özçelişik (self contradiction) olan iki önerme türünü kabul eder:

1. *Propositio identica*, (A, A'dır) boş cümlelerdir: Bazen bunlara aksiyom adı verilir.
2. *Per essentialia, modus praedicandi essentialia* yargılar: (A, B'dir). Burada A bir karmaşık kavram; B ondaki bir essentia'dır". Başka yerlerde aksiyomlar ve özdeşlikler adı verilir.

Bunlara ek olarak, bir üçüncü yargı tipi daha vardır:

3. *Per attributum, modus praedicandi attributa* yargılar: (A, C'dir). Burada C, A'nın bir niteliğidir; öyle ki, onun tanımında içerilmemiştir.

L.W. Beck, 1 ve 2'yi analitik olarak kabul eder, 3'ün de Eberhard tarafından sentetik kabul edildiğini söyler (Beck, 1978: 91). Dikkat edilirse, Wolff'un 1 ve 2'deki yargıları, Kant'ın analitiklik ölçütüne uymaktadır. Çünkü 1, özdeşlik önermeleridir ve bunlar Kant tarafından analitik olarak kabul edilmektedir. 2 ise "A, B'dir" gibisinden bir yargı tipidir ve A bir karmaşık kavram olarak, B ondaki bir essentia (öz) olmasından dolayı, B'yi içermektedir. Bu da Kant'ın analitiklik için verdiği ölçütlerden biri olan "yüklem özne tarafından içerilmesi"ne uymaktadır. Üçüncü yargı ise, Kant'ın sentetik yargı ölçütüne yakındır. Çünkü burada yüklem (C), özne (A) tarafından içerilmemektedir; fakat buna rağmen onunla bir bağlantı içerisindedir, çünkü onun bir niteliğidir.

Görüldüğü üzere, analitik ve sentetik ayrımı, ya farklı bir terminolojiyle fakat yakın anlamlarla; ya da bazen benzer terimlerin kullanılmasıyla Kant öncesinde de vardı. Şu halde Kant'ın yaptığı analitik/sentetik ayrımının özgünlüğü var mıdır? Varsa hangi noktalardadır? Ve bu ayrım Kant'ta nasıl şekillendirilmiştir? gibi sorular yanıt beklemektedir. Bundan sonraki bölümde, bu soruların yanıtları ele alınmıştır.

II. BÖLÜM

KANT'TA ANALİTİK/SENTETİK AYRIMI

1. Bilginin Kaynağı: A Priori ve A Posteriori Kavramları

A priori/A posteriori ayrımının Kant'ın bilgi felsefesinde ne anlama geldiğini görmek için, Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinden yaptığımız şu alıntıya bakalım:

"Dolayısıyla zamana göre, deneyi önceleyen hiçbir bilgi yoktur ve bütün bilginiz deneyle başlar. Fakat bütün bilginiz, deneyle başlamasına rağmen, bundan bütün bilginin deneyden doğduğu sonucu çıkmaz. [...] Şu halde, bu daha yakından bir incelemeyi gerektiren bir sorudur ve herhangi bir kaba yanıtı izin vermez: Öyleyse deneyden bağımsız olan ve hatta duyunun bütün izlenimlerinden bağımsız olan herhangi bir bilgi var mıdır yok mudur? Böyle bilgiye a priori adı verilir ve kaynakları a posteriori olan, yani deneyde olan empirik [bilgiden] ayrılır." (Kant, 1965: B1,B2)

Bilginin oluşumunu açıklamak için Kant, a priori ve a posteriori ayrımını yapmıştır. Bu ayrım, aslında bilginin oluşumunda kaynağın ele alındığı, vurgunun bilginin kaynağına yönelik olduğu bir ayrımdır. Buna göre bilginin iki kaynağı vardır: a priori ve a posteriori...

A priori terimi, Kant tarafından farklı biçimlerde kullanılır. Kemp Smith, bu terimin kullanımlarını dikkatlice ayırtmıştır (Smith, 1992: 54-56). Bu kullanımlardan birincisi, Smith'in "görelî a priori" dediğidir. Kant'ın buna verdiği örnek şudur: "Bir kimse, evinin temellerini baltalarsa, evinin çökeceğini a priori olarak bilir." (Kant, 1965: B2). Yani bu deneyi gerçekleştirmeden de, böyle bir sonucun doğabileceğini bilir. Çünkü bu kimsede, daha öncesinde, ağır cisimlerin dayanaksız bırakıldığında düşeceğine dair

bir bilgi vardır ve dolayısıyla da böyle bir deneyi yapmaksızın, dayanaksız bırakılmış bir evin çökebileceğini de bilebilir. Yani bu kişi, daha önceden bir deneye başvurarak, cisimlerin dayanaksız bırakıldıklarında düşeceklerini öğrenmiştir. Bundan dolayı da bu, görelî anlamda a prioridir. Terimin ikinci anlamda kullanımı ise, "mutlak a priori" dediğidir. Mutlak anlamda, böyle bir a priori önerme, zorunlu geçerliliğe sahip bir önerme dışında başka hiçbir önermeden türetilemez (Kant, 1965: B3). A priori terimi mutlak anlamda, bilginin deneyden ve tüm duyu izlenimlerinden bağımsız olmasını anlatır. Burada "deney" kavramı, Kant'a göre iki farklı şeye işaret eder. Bunlardan birincisi, duyu ve anlığın birliğinde çalışmasının ürünü olarak; ikincisi ise duyunun ham gereçleri (izlenimler) olarak... İkinci durum, Kant'ın daha çok Eleştiri'nin Giriş kısmında yaptığı bir tanımlamadır. Böylece terimin mutlak anlamda kullanımında görüyoruz ki, deneyden bağımsızlık, daha çok, duyunun ham gereçlerinden bağımsızlığı anlatmaktadır. Mutlak anlamdaki kullanımı da iki kısma ayırabiliriz: Karışık ve saf... Eğer empirik bir öge, hiç karışmamışsa saf (yani empirik olmayan); aksi durumda ise karışık mutlak a priori diyebiliriz. Örneğin, "her değişimin bir nedeni vardır" mutlak a priori yargısı, saf değil, karışıktır (Kant, 1965: B3). Çünkü kavram olarak "değişim", saf olmayan empirik bir kavramdır. Bununla birlikte bu yargı a priori bir yargıdır; çünkü 'değişim' ve 'neden' kavramlarının sentetik birliğini deneyden çıkaramayız. Daha durulaştırılmış bir ifadeyle, böyle bir yargı deneyden çıkarılabilecek bir yargı değildir. Çünkü Hume'un da boşuna aradığı gibi, bu yargıda içkin olan neden-etki bağıntısının bir izlenimini bulamamaktayız. Böylece "saf" kavramı da, a priori kavramının bir alt bölümü olmuştur artık. Kant, saf a priori bir yargıya "iki nokta arasındaki en kısa yol düz bir çizgidir" örneğini verir (Kant, 1965: B16). Burada 'iki', 'nokta', 'düz çizgi' gibi kavramlar matematiksel kavramlardır ve sonraki kısımlarda da incelendiği gibi, bunlar 'uzam' ve 'zaman'ın saf a priori görüşü temel alınarak *kurulan* kavramlardır (Kant, 1965: A713/B741). Böylece a priori kavramı ile, kaynağı ve doğruluğu deneyden bağımsız olanı anlatıyoruz.

Kant, a priori için iki temel ölçüt verir: "Zorunluluk ve değişmez evrensellik, böylece a priori bilginin güvenilir ölçütleridir" (Kant, 1965: B4). Bu ölçüte bütün matematik yargıları uyar. Fakat eğer

anlığın sıradan kullanımından bir örnek alırsak, o zaman saf a priori bir yargıya şu örneği verebiliriz:⁵ "Her değişimin bir nedeni olmak zorundadır." (Kant, 1965: B5). Çünkü burada, neden ile etkinin zorunlu bir bağlantısı olduğuna ilişkin evrensel bir kural ifade edilmektedir. Değişmez evrensellik, deneyden elde edilen bir şey olamaz; çünkü deney bize bir şeyin şöyle şöyle olduğunu söyler ama neden başka türlü olmadığını söylemez. Bu değişmez evrensellik ve zorunluluk, Smith'in dediği gibi, yalnız bizim için geçerli değildir; aynı zamanda tüm kavranabilir varlıklar için de geçerlidirler (Smith, 1992: 27). Evrenselliğin a priori için ölçüt alınmasının izlerini felsefe tarihinde de görebiliriz. Çünkü felsefede kesin bilgi arayışında deneye güvenilmemiştir. Deney bize, bir bilginin belli bir olayda geçerli olduğuna dair güvenli bir sonuç verse de; bu bilgi akla dayanmadığı sürece, genelgeçer olduğuna ve kesin olduğuna dair emin bir bilgi sağlayamaz. Bu kesin bilgi arayışında Descartes'ın "düşünüyorum öyleyse varım" ifadesi (cogito ergo sum) örnek verilebilir. Değişmezlik ve zorunluluk, aynı zamanda saf ve a priori kavramlarını açıklamada da kullanılan ölçütlerdir.

A priori bilginin öğelerinin saflığı için, soyutlama işlemi kullanılır. Örneğin duysal görünün saf biçimleri olan zaman ve uzam, deneyden soyutlamayla keşfedilirler:

"Dolayısıyla önce, anlığın kavramları yoluyla düşündüğü her şeyi duysallıktan uzaklaştırmayla onu ayıracak; böylece, empirik görüşünde hiçbir şey kalmayacaktır. İkinci olarak, ondan duyuma ait olan her şeyi çıkaracak, böylece saf görüş ve görünüşlerin salt biçimi hâricinde hiçbir şey kalmayacaktır, ki bunlar duysallığın a priori olarak sağlayabildiği şeylerdir." (Kant, 1965: A22,B36)

Bu soyutlama işlemi, a priori ilkelere, görümlere hatta kavramlara kadar giden bir işlemdir. Bu durumda Caygill, şöyle bir soru so-

5 Smith, Kant'ın "her değişimin bir nedeni vardır" yargısını B3'de saf bulmayıp, B5'de saf bulmasını eleştirir. Gerçekten de Kant, B3 ve B5'de hemen hemen aynı anlama gelen iki yargı örneğinden birini saf bulmayıp karışık, diğerini saf bulur. Yine de, Kant'ın anlatmak istediği açıktır: Bir a priori yargı, hiçbir empirik kavram içermiyorsa saf a priori yargıdır. Aksi takdirde karışık a priori yargıdır. Saf a priori yargılara ilişkin Kant'ın verdiği örnek bununla kalmaz; saf matematiğin bütün yargıları saf a priori yargılardır. Örneğin $5+7=12$ gibi.

rar: "Buna rağmen, a priori ilkelerin kendisinin saflığını kurma, bir ölçüt gerektirir. Çünkü başka türlü, soyutlama işleminin a priori'de sona ulaştığını nasıl bilebiliriz?" (Caygill, 1995: 36). Evrensellik ve zorunluluk ölçütü, bir a priori yargı veya öğede sona ulaşıldığını ifade etmek için kullanılır. Eğer görü veya kavram, zorunlu olarak her deney için geçerliyse, ona a priori denir.

Kant, bu soyutlama işlemini cisim kavramında da kullanır (Kant, 1965: B5,B6). Cismin renk, katılık, ağırlık ve içine işlemezlilik gibi özelliklerini soyutlar ya da kaldırırsak, geriye cisim kavramının içerdiği uzam ve şekil (figur) a priori kavramları kalacaktır. Yukarıda anlatılanlar ışığında a priori, saf ve empirik (a posteriori) kavramlarına ilişkin şöyle bir benzetme yapılabilir: Eğer bir binanın içindekileri yani oturanlarını, eşyaları vs. o binanın empirik içeriği olarak düşünürsek, bu binanın boşaltılmış durumuna da, yani bütün empirik içerikten yoksun olma durumuna da saf dersek, şu halde binanın kendisine a priori ve bu binanın boş haline de saf a priori diyebiliriz. Yalnız bu benzetmede a priori, içeriğe öncel olanı betimlediği için, biçim (form) kavramıyla karıştırılmamalıdır. A priori kavramı açısından buradaki vurgu, esasında, "öncelik" üzerinedir. Saf a priori görü ve kavramlar, aklın kendisinden kaynaklanırlar. Çünkü saf kavramı mutlak a prioridir ve negatif bir tanımlamayla deneyden bağımsızlığı işaret eder; pozitif bir tanımlamayla da, aklın kendisinden kaynaklanan ve evrensellik ve zorunlulukla karakterize edileni anlatır (Smith, 1992: 2).

A priori ve a posteriori kavramları, analitik ve sentetik kavramlarından da önce gelen ve bütün Kant epistemolojisinde birçok defa tekrarlanan "giriş" niteliğindeki kavramlardır. Üstelik bu kavramlar Eleştiri'sinin artık dokusuna işlemiş olan, biçim (form) ve içerik (inhalt) kavramlarıyla büyük paralellik taşır. Aschenbrenner, Kant'ta en genel terimlerin madde (matter) ve biçim (form) olduğunu söyler (Aschenbrenner, 1983: 31). Gerçekten de bu ikilik, çeşitli şekillerde bütün Eleştiri'de dile getirilir. Örneğin Kant, uzam ve zamanın saf biçimler olduğunu söylerken, genel olarak da, duyumun onun maddesi olduğunu belirtir. Bu saf biçimleri de yalnızca a priori olarak bilebildiğimizi, onun maddesi olan empirik görünümün ise a posteriori bilgi olduğunu ifade eder (Kant, 1965: B60). Smith, madde ve biçimin Kant'ın siste-

minde merkezi bir rol oynadığını söyledikten sonra, madde yanının çokluk (manifold; mannigfaltige), verilen, empirik, duyunun olumsal (contingent) gerekine denk geldiğini; biçim yanının ise, birleştirme, a priori, sentetik, duyusallığın ve düşüncenin rasyonal araçlarına denk geldiğini söyler. Madde duyumda a posteriori olarak verilirken; biçim, bütün duyumdan ayrı olarak zihinde a priori olarak yer alır (Smith, 1992: 85). Biçim ve madde arasındaki ilişki, a priori/a posteriori ikiliğiyle öncelik ve sonralık açısından verilir ve önce olanda sonra olanın olanaklılığının koşuludur. Kant bunu şöyle anlatır:

“Genel olarak görünüşler açısından zamanın kendisini kaldıramayız, buna rağmen pekâlâ da görünüşlerin yokluğunda zamanı düşünebiliriz. Dolayısıyla zaman, a priori verilir.[...] Fakat zamanın kendisi, onların [görünüşlerin] olanaklılığının evrensel koşulu olarak kaldırılamaz.” (Kant, 1965: A31)

Zaman, görünüşlerin biçimi (Kant, 1965:A720/B748) olduğundan, a priori olan bu biçim, a posteriori olan maddeyi önceler ve onun olanaklılığının koşulu olur. Çünkü madde olmadan biçim olabilirken, biçim olmadan maddenin olanaklılığı düşünülemez. İşte bundan dolayıdır ki, diğerinin olanağının koşulu olan, yani ondan daha önce gelen görünüşün biçimi, a prioridir. Böylelikle bu çıkarım bize, a priori/a posteriori ikiliğinin, biçim/madde ikiliğiyle yakından ilişkili olduğunu gösterir.

2 İki Yargı Kategorisi: Genel Olarak Analitik ve Sentetik Yargılar

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi* adlı yapıtının *Giriş* kısmında, iki yargı tipine ilişkin bir ayrım yapar: Analitik ve Sentetik yargılar ayrımı... Kant'ın bu ayrıma ilişkin verdiği ilk tanımlamalarından biri şöyledir:

“İçinde bir öznenin yüklem ile ilişkisinin düşünüldüğü tüm yargılarda, (yalnızca olumlu yargıları inceliyorum, daha sonra olumsuz yargılara uygulaması kolay olacaktır) bu ilişki iki farklı şekilde olanaklıdır: Ya yüklem B özne A'ya, bu A kavramında (gizli olarak) içerilen bir şey olarak aittir; ya da B, kavram A ile gerçekte bağlantıda olmasına rağmen kavram A'nın dışında yatar. Birinci durumdaki yargılara analitik adını veriyorum, diğerlerine sentetik.” (Kant, 1965: A6/B10)

Kant, böyle bir tanımlama verirken genel olarak analitik ve sentetik yargılara bakar. Oysa analitik ve sentetik yargılar da, Kant'a göre, kendi içlerinde ikiye ayrılırlar. Yargı tiplerini ifade eden analitik ve sentetik kavram çifti ile, daha çok bilginin kaynağına gönderme yapan a priori ve a posteriori kavram çifti arasında, olası seçenekleri elde etmek için bir çaprazlama ilişki kurarsak, dört farklı yargı tipi ortaya çıkar: 1) Analitik a priori, 2) Analitik a posteriori, 3) Sentetik a priori, 4) Sentetik a posteriori.

Analitik a posteriori yargılar ifadesi, hem bilginin kaynağının deneyde olması hem de yargının analitik olması bakımından bir çelişki taşıdığından, Kant bu tür yargı tipiyle ilgilenmez. Geriye kalan üç yargı tipinden özellikle sentetik a priori, diğerlerinden ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü bu yargı tipi, a priori olması bakımından hem geneldir ve zorunluluk bildirir; hem de sentetik olması bakımından bir deney yargısıdır. Kant'a göre böyle yargılar, bütün matematikte, doğa biliminde (fizik) ve metafizikte vardır (Kant, 1965: Giriş bölüm V). Metafiziğin bir bilim olarak olanaklı olup olmadığı sorusu da, saf aklın temel sorunu olan (Kant, 1965: B19) sentetik a priori yargıların nasıl olanaklı olduğu sorusuyla ilintilidir. Metafiziğin ayakta kalması ya da düşmesi, dolayısıyla onun varlığı, tamamıyla sentetik a priori yargıların nasıl olanaklı olduğu sorununa bağlıdır (Kant, 1983: §2, 38). Kant böylece *Saf Aklın Eleştirisi* adlı yapıtında, genel olarak analitik a priori ve sentetik a posteriori yargıları incelerken, daha çok, sentetik a priori yargıların nasıl olanaklı olduğu sorusunu yanıtlamaya çalışır.

Kant'ın analitik/sentetik ayrımını nasıl yaptığını ve bu ayrımı açık halde incelemek için, öncelikle onun analitik yargıyı nasıl tanımladığına bakmak gerekmektedir. Daha sonra sentetik yargılar ele alınmalıdır. Bunu takiben ise, Kant'ın genel olarak yargıdan ne anladığı ve yargıyla dile getirilenin ne olduğu incelenmelidir. Böylece bu işlem, ayrımın kökeninde yatan bilgi felsefesine Kant'ın bilgi felsefesi çerçevesinden bakmak açısından faydalı olacaktır.

2.1. Analitik Yargı Tanımı ve Analitik Yargıların Tipleri

Kant'ın analitik yargılara ilişkin tanım niteliğindeki açıklamalarını ve örneklerini, daha çok onun *Saf Aklın Eleştirisi* ve *Prolegomena* adlı yapıtlarında buluyoruz.

Kant, analitik yargılara ilişkin çeşitli tanımlar verir. Bu tanımları da göz önünde tutarak konuyu, izleyen şu çerçevelerle bağlantılı olarak inceleyebiliriz:

a) İçerme

Analitik yargılara ilişkin (dolaylı olarak da sentetik yargılara ilişkin) Kant'ın sıkça yaptığı tanımlardan biri, 'içerme' (enthaltен) kavramıyla verilir. Kant'ın örneği şudur: "Ya yüklem B özne A'ya, bu A kavramında (gizli olarak) içerilen bir şey olarak aittir.[...] Birinci durumdaki yargıya analitik yargı adını veriyorum." (Kant, 1965: A6/B10). Bir başka deyişle, yüklem kavramı, öznenin kavramında gizli olarak içerilir. İçerilen kavramı yani yüklem kavramını tekrar elde etme yolu da, öznenin kavramını çözümlemekten geçer. Demek ki çözümleme, bir yargının analitik olup olmadığında kullanılan bir ölçüttür. Örneğin "altın, sarı bir metaldir" (Kant, 1983: §2,26) önermesini ele aldığımızda, 'sarı' ve 'metal' kavramları 'altın' kavramında içerilirler. Biz 'altın' kavramını öğelerine ayırarak, 'sarı' ve 'metal' kavramlarına ulaşabiliriz. Bu da bize "altın, sarı bir metaldir" önermesinin ya da yargısının, bir analitik yargı olduğunu gösterir.

b) Düşünülme

Kant'ın analitik yargıları örneklendirirken ve tanımlarken kullandığı sözcüklerden birisi de 'düşünme'dir. Örneğin, "Bütün cisimler yer kaplar" önermesinde ya da yargısında, 'yer kaplama', o yargıdan önce açıkça söylenmese bile, cisim kavramında zaten 'düşünülmüştür' der Kant (Kant, 1983: §2,25). Yine bir başka yerde Kant, "öznenin kavramına yüklem yoluyla hiçbir şey katılmadığını; fakat yalnızca kurucu kavramlarına parçalandığını" (Kant, 1965:A7/B11) söyler. Bu kurucu kavramlar ise, öznde bütünüyle düşünülmüştür. Kant, 'düşünme' kavramıyla, muhtemelen 'kavramda içerilenin düşünülmesi'ni kastetmektedir. Çünkü *Prolegomena*'da söylediği gibi, "soru, verilmiş bir kavrama ek olarak neyi düşünmek zorunda olduğumuz değil, -karanlık olsa da- onun içinde gerçekte neyi düşündüğümüzdür." (Kant, 1983: §2,30). 'Düşünülme' kavramıyla bir yandan analitik yargılar tanımlanırken; bir yandan da sentetik yargılar, analitik yargılara göre negatif olarak tanımlanır. Çünkü sentetik yargılarda, yargıya eklenen yüklem hiçbir şekilde öznenin kavramında düşünülmeye-

miştir. Yani yüklem, hiçbir biçimde öznenin ayrıştırılmasıyla elde edilemez (Kant, 1965: A6/B10). Burada 'düşünülme' kavramıyla anlatılmak istenen, tıpkı 'içerme' kavramında olduğu gibi, 20. yy.'ın bir çok önemli filozofu tarafından 'bulanık' ya da 'metaforik' bulunmuştur.⁶

Kant sonrası filozofların, analitik tanımındaki 'içerme' ve 'düşünülme' kavramlarında sorun haline getirdikleri düşünceyi şöyle özetleyebiliriz: Analitik yargılarda, öznenin kavramı, nasıl oluyor da oluşturu (Teilbegriffe) kavramlarına parçalanabiliyor? Eğer özne terimi, onun kurucu kavramlarının birer toplamı olarak görülüyorsa, şu halde hangi anlamda özne terimi onun oluşturu kavramlarının bir toplamıdır? Wild ve Coblitz, bu sorunu şöyle ortaya koyarlar:

"Belli bir kavramın, diğer bir kavramda içerildiğini söylemek ne demektir? Onun genel kullanımında, yani mekansal yan anlamında, örneğin 'bu oda kitapları içerir' ya da 'İngilizce alfabesi 26 harfi içerir' dediğimizdeki gibi içermenin yeterli olan bir anlamını anlayabiliriz; fakat kavramlara uygulandığında, terimin anlamı bulanık kalmaktadır." (Wild ve Coblitz, 1948: 653)

Wild ve Colbitz, içirme teriminin mekansal bir analogi ile açıklamayacağını söyledikten sonra, bu mekansal analoginin çıkmasını göstermek amacıyla şöyle devam ederler: "Fakat eğer özne mekansal bir bütünde *a* artı *b*'den oluşuyorsa; ve yüklem yalnız *b*'den oluşuyorsa, bir mekansal bütünün, kendi parçalarından biri olduğunu iddia etmek zorundayız. Bu, kesinlikle doğru bir iddia olamaz." (Wild ve Coblitz, 1948: 653). Wild ve Colbitz'in verdiği benzer bir örneği Zincavage verir: *S* bir analitik yargı olsun ve bu analitik yargının özne teriminin oluşturu kavramları *P*₁, *P*₂,...*P*_n olsun. Eğer yüklem bu oluşturu öğelerden biri ise, bütün bir sınıfı (yani *P*₁, *P*₂...*P*_n) bunlardan birine analitik yargıda eşitlemiş oluruz ki bu anlamsızdır. Örneğin "cisim uzamlıdır" analitik yargısında,⁷ eğer cisim, uzamlılık, içine işlemezik,

6 Quine içirme kavramını 'metaforik' (Two Dogmas of Empiricism) , Hintikka, 'oldukça belirsiz' (Are Logical Truths Analytic?) bulur. Lewis White Beck ise içirme kavramının 'psikolojik' veya 'fenomenolojik' kullanımda olduğunu söyler. (Can Kant's Synthetic Judgements Be Made Analytic?)

7 Kant, bu örneği, analitik bir yargı için Saf Aklın Eleştirisi'nin A7/B11'inde kullanır.

vs..üyeleri içeren bir sınıfın adı ise, şu halde tüm bu kavramları, bu sınıfın oluşturuvcu kavramlarından birisi olan uzamlılığa eşitlemiş oluyoruz ki bu da saçmadır (Zincavage, 1979: 3).

İlk bakışta bir paradoks gibi görünen bu problem, aslında yanlış bir akıl yürütmeden kaynaklanır. Çünkü Kant, bir yargıyı özne-yüklem ilişkisi açısından tanımlarken, bu yargıda yüklemnin özne-ye eşitlenmesini düşünmez. Aslında 'bulanık' ya da 'metaforik' olarak nitelenen 'içerme' ve 'düşünölme' kavramlarıyla yapılan analitiklik tanımı, en iyi Kant'ın yargı tanımıyla anlaşılabilir. Yargı, bir yönüyle nesnenin dolaylı bilgisi, yani onun tasarımıncı tasarımıdır. Dolayısıyla her yargıda, birçok tasarımı tutan⁸ bir kavram vardır (Kant, 1965: A68/B93). Kavramlar ise, olanaklı yargının yüklemeleri olarak, henüz belirlenmemiş bir nesnenin herhangi bir tasarımı ile ilişkilidir (Kant, 1965: A68; B94). Fakat analitik bir yargıda, kavramın nesnelerle herhangi bir ilişkisinin mi olduğu, yoksa yalnızca düşüncenin birliğini mi işaret ettiği, belirsiz olarak kalır. Anlık, yalnızca kavramda neyin yattığını bilmekle ilgilenir. Kavramın neye uygulanabileceğine duyarsızdır (Kant, 1965: B314/A259).

Kavramın, henüz belirlenmemiş bir nesnenin tasarımı olmasından ve bir kavramın da birçok tasarımı tutabilmesinden dolayı, bazı kavramlar diğerc bazı kavramların oluşturuvcu kavramları olabilir. Çünkü tasarımısal düzeyde, bir tasarım sınıfının başka bir tasarım sınıfını içermesi çok muhtemeldir.

Dolayısıyla özdeşlik yargıları (yani "a, a'dır" gibi) hariç olmak üzere, bir analitik yargıda öznenin kavramı, oluşturuvcu kavramları ile ilişkisinde, matematiksel olarak ifade edildiğinde bir eşitlikten daha çok, bir eşitsizliği ya da kapsamayı dile getirir. Daha açık bir ifadeyle söylersek, cisim kavramı eğer uzamlılık, içine işlemezc vb... kavramlardan oluşuyorsa; bir analitik yargıda dile getirilen "cisim uzamlıdır" önermesinin, uzamlılık, içine işlemezc vb.. kavramlarının sınıfı olan cisim kavramının (ya da kümesi-

8 Kemp Smith'in çevirisinde 'hold' olan bu sözcüğün Almancası, 'gelten'dir ve 'geçerli olmak' anlamındadır aslında. Biz de bu sözcüğü 'tutmak' sözcüğü ile çevirmeyi yeğledik; çünkü kavram, tasarımı 'tutarken', hem onun için geçerli olmuş, ona 'uygunlanmış' olur, hem de ona 'sahip olmuş' olur. 'Geçerli olma', 'uygulanma' ve 'sahip olma' anlamları da 'gelten' sözcüğünde vardır.

nin diyebiliriz) uzamlılık üyesini içerdiğini ya da kapsadığını söyleyebiliriz. Matematiksel formda bu ilişkiyi, C (cisim uzamlılığı kaplar) ξU diye belirtebiliriz. Böylelikle mekansal bir analogi ya da bütünü parçalarına eşitleyen eşitlemecî bir yaklaşımdan hayli uzak bir ilişki, "düşünölme" ya da "içerilme" kavramlarıyla dile getirilmektedir.

c) Çelişki ilkesi

Kant, analitik yargıların saptanmasında, öznenin kavramının çözümlenmesi ölçütünün yanı sıra, bir de çelişmezlik ilkesi ölçütünü verir. Buna göre, bütün analitik yargıların olumsuzluğu, akli çelişkiye, yani kabul edilemez bir duruma götürür. Kant şöyle der: "Çünkü eğer yargı, negatif veya olumlu olsun ya da olmasın analitik ise, doğruluğu daima çelişki ilkesine göre bilinebilir." (Kant, 1965: A151/B190). Yargıya uygulanan çelişki ilkesinin temelinde yatan ise, hiçbir yargının yüklemine ait olduğu özneyle çelişki olamayacağı düşüncesidir. Mantıkta çelişki ilkesi, bir şey hem kendisi hem de başka bir şey olamaz; ya da, bir şeyin hem kendisi hem de değillesi doğru olamaz diye tanımlanır. Sembolik mantıktaki ifadesi de $\sim(p \wedge \sim p)$ şeklindedir. Yukarıda da söz edildiği gibi analitik yargılarda, öznenin kavramı yüklem kavramını kapsıyordu. Bunu ise formel olarak $\bar{O}$ (öznenin kavramı) $\supset Y$ (yüklem kavramı) şeklinde gösterebiliyorduk. Bir analitik yargının olumsuzunda (yani değillenmiş halinde), Kant'ın analitiklik tanımı göz önüne alındığında, öznenin kavramının yüklem kavramını içermediği anlatılır. Yine formel olarak bunu $Y \notin \bar{O}$ şeklinde ifade edebiliriz. Şu halde $\bar{O} \supset Y$ önermesine p dersek, $Y \notin \bar{O}$ önermesi $\sim p$ olmak zorundadır. Eğer p önermesi, yani Kant'ın analitik yargılara dair verdiği tanım 'doğru' ise, $\sim p$ önermesi 'yanlış' olmak zorundadır ve bu iki önerme birlikte doğru olarak kabul edilemez. Çünkü bu durum, çelişmezlik ilkesine göre olanaksızdır: $\sim(p \wedge \sim p)$.

Eğer yargı olumsuz bir yargı ise, böyle bir yargının olumsuzunun alınması sonrasındaki durum, formel olarak bu defa $\sim(p \wedge \sim p)$ şeklinde ifade edilecekti ki bu, bir önceki ifade ile eşdeğerdir. Eğer analitik yargının doğruluğunu bilmek istiyorsak, yukarıdaki formelleştirmede de açık olduğu gibi, yargının olumsuzu alındıktan sonra, $\sim(p \wedge \sim p)$ veya $\sim(p \wedge \sim p)$ gibi bir biçim oluşuyorsa,

bu yargının analitik olduğunu ve doğru olduğunu söyleyebiliriz. Örneğimiz "cisim uzamlıdır" olsun. Bu önerme ya da yargıyı C (cisim) $\supset U$ (uzamlılık) şeklinde ifade edip ona p önermesi dersek, bu önermenin olumsuzuna, yani "cisim uzamlı değildir"e, $U \notin C$ ve önermeye de $\sim p$ dememiz gerekir. Açıktır ki birbirinin zıttı olan bu iki önerme birlikte doğru olamaz: Ya p önermesi yani "cisim uzamlıdır" ya da $\sim p$ önermesi yani "cisim uzamlı değildir" doğru olmalıdır. İkinci durum doğru ise, bu önerme analitik değildir. Çünkü ikinci durum bize $U \notin C$ diyor, yani cisim kavramının uzamlılık kavramını içermediğini söylüyor. Birinci durum doğru ise, önerme ya da yargı doğru demektir. Çünkü o da bize $C \supset U$ diyor, yani cisim kavramının uzam kavramını içerdiğini söylüyor. Şu halde açıktır ki, analitik yargılar, doğru dışında bir şey olamazlar.

Analitik olmayan yargılara yani sentetik yargılara baktığımızda ise, yargı ile yargının olumsuzluğunda bir çelişki görememekteyiz. Örneğin "cisim ağırdır" önermesi Kant'a göre, C (cisim kavramı) $\supset A$ (ağırlık kavramı) şeklinde olmadığından "cisim ağır değildir" önermesiyle çelişik değildir ve bundan dolayı olumsuzu da pekâlâ düşünülebilir. Gerçi bu iki önerme aynı anda doğru olamazlar; çünkü bu durumda $\sim(p \wedge \sim p)$ veya $\sim(p \wedge \sim p)$ formlarından biri oluşur. Fakat bu demek değildir ki, "cisim ağır değildir" önermesi $A \notin C$ şeklinde olacaktır. Çünkü "cisim ağırdır" önermesi $C \supset A$ formunda değildir. Yani "cisim" ve "ağırlık" kavramları, birbirleriyle bir kapsama ilişkisine girmezler. Bu iki önerme, yalnızca biçimsel olarak birbirlerinin karşıtıdır ve her iki önerme de "doğru" ya da "yanlış" değerlerinden birini alabilir. Bu da bize şunu gösterir ki, her çelişik iki önerme analitik değildir. Yani analitik bir önermenin olumsuzu, bizi çelişkiye götürürken; tersine çelişik olan önermeler, bizi analitikliğe götürmez. Bunu yine formel olarak $p \rightarrow q \neq q \rightarrow p$ şeklinde gösterebiliriz.

Kant, analitik yargıların en yüksek ilkesini şöyle ifade eder: "Dolayısıyla çelişki ilkesi, bütün analitik bilginin evrensel ve bütünüyle yeterli ilkesi olarak tanınmalıdır." (Kant, 1965: A151/B191). Çelişki ilkesi, analitik bir yargı için geçerli olan güvenli bir araçtır ve bu ilkenin uygulanması sonucunda, bir analitik yargının daima, sonsuza kadar doğru olduğunu görebiliriz. Fakat Kant, analitik yargının bu daimi doğruluğunu, doğruluğun yeterli bir ölçü-

tü olarak görmez (Kant, 1965: A151/B191). Bu bir anlamda, analitik yargı daima doğrudur, fakat daima doğru olan bir yargı ya da bilgi her zaman analitik olmayabilir demektir. N.R. Hanson bu konuda şöyle der:

"İsrar ediyoruz ki, p'nin analitikliğini gösterme, p'nin yanlış olamayacağını kurmayla aynı değildir. Her iki prosedürün işlemleri aynı olabilir, fakat sonuçlar farklıdır. Bir önermenin analitik olduğunu söylemek, onun sonsuza kadar daima doğru olduğunu söylemek değildir. P'nin sonsuza kadar daima doğru olması, P'nin olumsuzunun özçelişik olduğu gerçeğinden gelir. (fakat onunla özdeş değildir.) [...] Bazı fiziksel ilkeler, dini sözcelemeler ve hatta bazı ahlaki kaideler, yalnızca çürütülemezliği ve doğrulanmasına gerek olmayışı temelinde, analitik olarak karakterize edilmişlerdir. Fakat bu onun karakteristik tanımı olarak, analitikliğin tali bir özelliğini ortaya koyar. [...] Elbette analitik olarak doğru önermeler çürütülemez, doğrulanmasına gerek yoktur. Bu, onların olumsuzlanmalarının özçelişik olmasından dolayıdır." (Hanson, 1969: 67-68)

Nitekim Kant, Hanson'un analitik olarak daima doğru görüldüğünü söylediği fiziksel ilkeleri ve ahlâk yasalarını, analitik değil sentetik a priori olarak görür.⁹

Böylece bir analitik yargıya ilişkin olarak, onun özne yüklem ilişkisi altında içerilme ve düşünülme kavramlarıyla ifade edildiğini ve çelişki ilkesine göre daima doğru olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu özelliklerden yola çıkarak, onun, doğru bilginin güvenli ölçütü olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü her doğru bilgi, analitik olmayabilir.

Yukarıdaki mantıksal çözümlemede de görülebileceği üzere, analitik yargının ve onun çelişki ilkesine göre test edilmesinin bize gösterdiği bir şey daha vardır: Bir analitik yargıda özne ve yüklem arasında bir içerme ilişkisi bulunduğundan, özneyi bırakıp yüklemi reddedemeyiz. Bu, bizi çelişkiye götürür. Dolayısıyla bir analitik yargı, ya toptan reddedilmeli (yani onun analitik olmadığı söylenmeli); ya da bütünüyle kabul edilmelidir. Kant, bu konuda şöyle bir örnek verir: "Verilen bir üçgende zorunlu olarak üç açı bulunur" önermesinde üçgen kavramını bırakarak üç açıyı

9 Kant'ın bu iddialarını, onun *Saf Aklın Eleştirisi* ve *Pratik Aklın Eleştirisi* adlı yapıtlarının bir çok yerinde görebiliriz.

reddedemeyiz. Çünkü bu durumda çelişkiye düşeriz; fakat her ikisini birlikte bir çelişkiye düşmeden reddedebiliriz. Bu durumda hiçbir çelişki doğmaz. (Kant, 1965: A594/B622)

Bütün analitik yargılar için bu tip örnekleri çoğaltabiliriz.

d) Analitik yargılar bilgimizi genişletmez

Bu özelliği Kant şu biçimde ifade eder: “Böylece açıktır ki, Analitik yargılar yoluyla bilgimiz herhangi bir biçimde genişlemez ve halihazırda sahip olduğum kavram yalnızca ayrıştırılır ve benim için anlaşılır kılınır.” (Kant, 1965: A7/B11)

Analitik yargıların kavramları deneysel olsa da, yargının kendisi a prioridir; çünkü öznenin kavramında yüklem kavramını çözümleme yoluyla bulabildiğimiz için, deneye başvurmaz. Çünkü yargı çerçevemizde, kavramın dışına çıkmamız gerekmemektedir. Kavramın dışına çıkmama ise, deneyin tanıklığının gereksiz olduğunu gösterir bize. Oysa sentetik yargılarda durum başkadır. Bir yargıda özne ve yüklemi gösteren A ve B birbirleriyle X dolayımıyla bağlantılıdır ve bu X'in yüklemeleridir. Empirik yargılarda X, tüm deneyimdir (Kant, 1965: A8/B11). İşte bu X dolayımıyla ki yüklem B, özne A'nın dışında olmasına rağmen ona bağlanır ve onun ötesine geçerek bilgimizi genişletir. Kant'a göre sentetik a priori yargılarda ise X deneyim olamaz. Kant şöyle der:

“Fakat sentetik a priori yargılarda, bu yargı bütününüyle ortadan kalkar. (Burada deneyin alanını gezme avantajına sahip değilim). Eğer A kavramının ötesine geçerek bir başka B kavramını onunla bağlı olarak bilmeyi istersem, o zaman üzerine dayanacağım ve sentezi olanaklı kılacak olan şey nedir?” (Kant, 1965: A9/B13)

Kant'a göre bu sorunun yanıtı, sentetik a priori yargılar olan matematik yargılarda saf uzam ve zaman görüsüdür (Kant, 1965: B73, A718/B746; Beck, 1992: 352). Sentetik yargılarda sentezi ve bilginin genişlemesini olanaklı kılan Kant'ın “bir üçüncü şey” dediği X'i, ileriki bölümlerimizde ayrıntısıyla ele alacağız. Fakat şu ana kadarki incelememizde görmekteyiz ki, analitik yargılar, sentetik yargılarda olduğu gibi bilgimizi *genişletmiyor* ya da bir başka deyişle artırmıyorlar. Kant'ın analitik yargılara ilişkin bu saptaması 20. yy'ın birçok filozofu tarafından da kabul gören bir

görüştür. Örneğin A. J. Ayer, analitik önermelerin bir anlamda bilgi verdiklerini, bir anlamda ise onların bilgimize hiçbir şey katmadıklarını söylüyor (Ayer, 1984: 69-70). Bilgi vermesinin ise, analitik yargılarla yapılan savlama ve inançlarda, bizim halihazırda düşünmemiş olduğumuz fakat onlarda içkin olan bilginin açığa çıkmasından dolayı olduğunu söylüyor. Bu tanımlama, Kant'ın kavramda düşünölmüş olanın çözümlemeyle açığa çıkartılması tanımıyla uyuşmaktadır. Ayer'in analitik yargıların bilgimize bir şey katmadığına ilişkin görüşü ise, Kant'ın görüşüyle büyük paralellik taşımaktadır.

e) Psikolojik açıklama.

20. yy. filozofları tarafından Kant'ın analitiklik tanımına getirilen en büyük itirazlarından biri, onun 'analitik yargılara ilişkin verdiği örneklerden bazılarında bir anlamda psikolojik bir anlatımı olduğu iddiasıdır. Bu tür itirazlardan biri, yukarıda sözünü ettiğimiz tanım düzeyinde verilen 'düşünölme' kavramına ilişkindi. Sorun, bulanık olarak görölen 'düşünölme' kavramıyla neyin kastedildiğidir. Aslında bu konudaki eleştiri, biraz haksız bir eleştiridir. Çünkü kapsama veya içirme, edilgin olarak 'düşünölme' kavramıyla karşılanabilir. 'Düşünölme' kavramı iki şekilde ele alınabilir: Ya Kant, bu sözcüğü sıradan anlamıyla kullanmıştır; ki bu durumda sözcük, birebir kapsama ya da içirme kavramıyla anlatmak istediğine denk gelir. Örneğin $a+b > b$ (yani bütün parçasından büyüktür) gibi bir analitik önermede, parça kavramı yalnızca bütün kavramında içermiyle kalmaz; aynı zamanda onda düşünölür de. Çünkü ben 'parça' dediğimde, bu kavramla birlikte 'bütün' kavramını da zaten düşünürüm. Eğer Kant bu sözcüğü sıradan anlamıyla kullanmamışsa, bu durumda 'düşünölme' sözcüğü, onun kavram sözcüğüyle anlatmaya çalıştığı şeyle ilişkilidir. Çünkü Kant'a göre, her yargıda birçok tasarımı tutan kavram varsa, bazı tasarım öbeklerinin diğer tasarım öbeklerini içermesi de çok olası bir durumdur. Bu aynen matematiksel olarak, bir kümenin başka bir kümeyi içermesine; ya da bir kümenin alt kümeleri olmasına benzer. Bir alt küme de, ait olduğu kümede zaten 'düşünölen' bir şeydir.

'İçirme' ve 'düşünölme' kavramlarının bulanık ve bu bakımdan da biraz psikolojik bir açıklama olarak görölmesinin nedeni var-

dır kuşkusuz. Analitik mi yoksa sentetik mi olduğu bilinmeyen herhangi bir yargının, bu kavramlar ışığında, analitik olduğunun nasıl bilinebileceği sorunludur. Örneğin “cisim uzamlıdır” yargısında, cisim kavramının uzamlılık kavramını içerip içermediğini nasıl bilebiliriz? Kant, eğer yargı analitikse öznenin kavramının yüklem kavramını kapsadığını söylüyor ve bütün analitik yargılarda bu özelliğin bulunduğunu belirtiyor. Buraya kadar Kant’ın söylediklerinde herhangi bir çelişki veya bulanıklık yoktur. Bütün analitik yargılar bu özelliğe sahiptirler. Fakat sorun, analitikliği bilinmeyen yargıda belirir. Analitik olup olmadığı bilinmeyen bir yargının öznesinin kavramı ile yüklem kavramı arasında içerme ilişkisinin olup olmadığı nasıl bilinebilir? Kant’ın bu konuda bize önerdiği şey, yargıdaki öznenin kavramına çözümlemenin uygulanması gerektiğidir. Kant, “Cisim uzamlıdır” örneğinde, cisim kavramından, istenen yüklemi çelişki ilkesine göre çıkarmamız gerektiğini söyler (Kant, 1965: B12). Bunun anlamı açıktır: Uzamlılık kavramı, cisim kavramında içerilir; çünkü aksini düşünmem beni çelişkiye düşürecektir. Fakat bu durumda, cisim kavramının uzamlılık kavramını içermesi gerektiği sonucunu daha başlangıçta kabul etmiş oluyoruz. Uzamlılık kavramının cisim kavramı tarafından kapsanmadığında ya da içerilmediğinde direkten biri için, pekâlâ da çelişki oluşmaz. Şu halde cisim kavramının uzamlılık kavramını içerdiğini nasıl olup da bilebileceğim? Burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur: Öznenin kavramının, yüklem kavramını içermesinin olanaklı olduğu bilinebildiği halde; bu olanağın hangi koşul altında gerçekleştiği bilinmemektedir.

Tüm bunlar bize, içerme ve düşünülme kavramlarının bulanık olduğunu göstermede yeterli değildir. Kant, analitik yargıların tatminkâr bir açıklamasını vermiştir. Ancak, analitik yargı olmanın koşulu olan şeyin (içerme ya da düşünülme), nasıl olup da her bir duruma uygulanabileceği ya da her bir durumda bu koşulun nasıl bilinebileceği sorun olabilir.

Psikolojik olarak nitelenen diğer örneklerden biri, onun ünlü $5+7=12$ örneğindeki anlatımıdır (Kant, 1965: B15). Bu örneği Kant, matematiğin önermelerinin sanıldığı gibi analitik değil sentetik olduğunu açıklarken verir. Açıklamasında da, bu yargının görüsel bir içeriğinin olduğunu anlatmak için, “parmakla

sayma" yöntemine başvurur. Aslında saf aritmetik yargılar, Kant'a göre sentetik a priori yargılardır ve temeline de zamanın saf görüşünü alır (Kant, 1983:  7). Dolayısıyla saf aritmetik yargılar, empirik  zerikli yargılar değildir. Fakat Kant'ın burada görüye başvurmayla verdiği örneğin, daha çok tali bir anlam içerdiği söylenebilir. Bu tali anlamın kesin olarak ne olduğu ise belirsizdir.

Bir diğer örnek de, yine aritmetik önermelerin daima sentetik olduğuna dair verilen "büyük sayılar"  rneğidir. Kant, büyük sayılarda, aritmetiğin analitik değil, sentetik olduğunun daha iyi anlaşılacağını söyler (Kant, 1965: B15). Aschenbrenner, $104.787.223 + 888.926.415 + 688.923.147 = 1.682.636.785$ örneğini alır ve Kant'ın söylediğinin bu işlemde kullanılan hesaplayıcıya göre bir bakıma doğru, bir bakıma yanlış olduğunu söyler (Aschenbrenner, 1983: 11). Gerçekten de kimi özel yeteneklere sahip insanların, bu tip işlemleri kolayca yaptığı bilinmektedir. Ama eğer çok daha fazla büyük sayılar alır ve karmaşık bir işlem verilirse, bu defa bu işlemin görüye başvurarak nasıl yapılabileceği bir sorun oluşturur.

Kant'ın analitik yargılara ilişkin örneklerini iyi seçmemiş olduğu kabul edilse bile, bu, onun analitikliğe ilişkin verdiği tanımlamanın yetersiz olduğu anlamına gelmemelidir. Çünkü yukarıdaki analitiklik tanımlamaları ışığında söylenebilir ki, bu tanımlamalar örneklerden çok daha açıklayıcıdır.

f) Analitik  nerme ve totoloji

Kant'a göre analitik önermelerde kavramların özdeşliği ya açıktır (explicata) ya da örtüktür (implicita). Birinci durumda analitik önermeler totolojidirler (Kant, 1988:  37).

Totolojik  nermeler ise Kant tarafından şu şekilde açıklanır:

"Totolojik  nermeler, boş veya sonuçları boş olan önermelerdir. Çünkü onların hiçbir yararı (avail) ya da kullanımı yoktur. Bu tip totolojik önermelere örnek, 'insan insandır' [verilebilir]. Çünkü, eğer insanın insan olmasından başka hiçbir şey bilmiyorsam, bundan öte hiçbir şey bilmiyorum demektir. Tersine  rt k olarak özdeş önermeler, sonuçları boş, verimsiz değillerdir. Çünkü onlar, öznenin kavramında gelişmemiş olarak yatan yükleme, geliştirmeyle açık kılarlar." (Kant, 1988:  37)

Kant'ın bu açıklamaları ışığında, totolojik önermelerin analitik olduklarını ve totolojik olmayan analitik önermelerin (ya da başka bir tipte totolojik olan önermelerin) de var olduğunu öğrenmekteyiz. Totolojik olmayan analitik önermede, kavramın özdeşliği totolojik önermede olduğu gibi açık olmadığından, bir analizi (çözümlemeyi) gerektirir. Dolayısıyla bu tür analitik önermelerin ilk bakışta analitik olup olmadıkları anlaşılmayabilir. Bu tür analitik önermelerin analitikliğinin anlaşılabilmesi için Kant'ın verdiği "çelişki ilkesiyle" test edilmesi gereklidir.

Kant'ın analitik önermelere ilişkin açık ya da örtük şeklinde yaptığı bu ayırım, 20. yy düşünürleri tarafından da büyük çoğunlukla kabul edilen bir ayırımdır. 20. yy'da analitikliğin tanımı bulunmaya çalışılırken, özellikle örtük analitik önermelere yani totolojik olmayan önermelere bakılır.

2.2. Sentetik Yargılar ve "Üçüncü Şey"

Sentetik yargılar, analitik yargıların aksine, bilgimizi genişleten yargılardır. Hem sentetik yargıları analitik yargılarla karşılaştırması açısından, hem de sentetik yargıların temel olarak nasıl bir özelliğe sahip olduğunu anlatması bakımından Kant'ın şu sözleri önemlidir:

"Analitik yargılarda, verilen kavramı alıyor ve ondan bir şey çıkarmaya çalışıyoruz. Eğer o, olumlu bir yargı ise, ona, yalnızca onda halihazırda düşünüleni atfediyoruz. Eğer o negatif bir yargı ise, yalnızca onun karşıtını ondan dışlıyoruz. Fakat sentetik yargılarda, onda düşünülenenden farklı bir kavram ile ilişkisini gözleyerek, verilen kavramın ötesine geçmek zorundayız. Bu ilişki, sonuç olarak asla özdeşlik veya çelişkinin bir ilişkisi değildir; ve kendisi alındığında, yargıdan asla ilişkinin doğruluğu veya yanlışlığı keşfedilemez. Şu halde, verili bir kavramı diğeriyle sentetik olarak karşılaştırmak için, verilen kavramın ötesine geçmek zorunluluğu sunulduğunda, onda iki kavramın tek sentezini elde edebilmek için, üçüncü bir şey gereklidir. Şimdi bütün sentetik yargıların aracısı olarak, bu üçüncü şey nedir?" (Kant, 1965: A154/B194, A155)

Sentetik yargılarda, analitik yargılardan farklı olarak, öznenin kavramı ile yüklem kavramı arasında bir kapsama ilişkisi yok-

tur. Fakat buna rağmen bu iki kavram, birbirleriyle sentetik bir ilişki içerisindeyler. İşte bu sentetik ilişkiyi olanaklı kılması gereken, bir üçüncü aracı şey olması gerekmektedir. Kant'ın burada yönelttiği soru, bu üçüncü şeyin yapısına ilişkindir. Eğer bu üçüncü şeyi açık olarak kavrayabilirsek, sentetik yargıların da nasıl olanaklı olduklarını anlayabileceğizdir. Kant, bu üçüncü şeye X adını verir. Anlığın, öznenin kavramının dışında olan ve onda içerilmeyen olarak yüklem gene de ona ait olarak bilinebilmesi için, üçüncü bir şeye yani X'e dayanması gerektiğini söyler (Kant, 1965: B11).

Üçüncü şey, empirik yargılar (yani sentetik a posteriori yargılar) ve sentetik a priori yargılar bakımından farklı şeylere işaret eder. Üçüncü şeyin, empirik yargılar ve sentetik a priori yargılarda farklı şeylere işaret etmesi de, bir bakıma sentetik a posteriori yargılarla sentetik a priori yargılar arasındaki farkı gösterir.

L.W. Beck, üçüncü şeyin empirik yargılarda ve sentetik a priori yargılarda ne ifade ettiğinin güzel bir açıklamasını yapar. Kant, herhangi bir yargıda öznenin kavramını A, yüklem kavramını B olarak gösterdikten (Kant, 1965: A6/B10) sonra, sentetik yargılarda da A ve B'nin sentetik birliğinin dayanağı olarak X'i alır (Kant, 1965: A9/B13). Beck, A ve B'ye X'in göstergesi olarak bakılması gerektiğini ve A ve B yoluyla X'i bildiğimizi söyler. A ve B epistemik olarak X'in yüklemeleridir; fakat onlardan birine mantıksal özne, diğerine mantıksal yüklem olarak iş yaptırılır (Beck, 1992: 348). Sentetik yargılarda, B ve A aynı X'in yüklemeleri olduklarından, B dolaylı olarak A ile ilişkili olabilir. Kavram A'nın kavram B'yi mantıksal olarak içermediği bir durumda, her ikisi de X'in kısmi bir kavramı olmasından dolayı, X'e bir gönderme de bulundukları bir yargıda birbirleriyle bir ilişki içerisindeyler. İşte A ve B arasındaki arabuluculuğa hizmet eden X, şu üç türden biri olabilir der Beck: (i) X, genel olarak bir nesnenin şeması olabilir (bir şeyin, nedenin, ...). (ii) X, uzam veya zamanın veya her ikisinin belirlenebilir bir görüsü olabilir. Bu durumda A ve B birlikte işaret eder ve birlikte bir belirleme yapar. (iii) X, deneyin bir verisi veya malzemesi olabilir. Beck'e göre birinci ve ikinci durumlar, sentetik a priori yargılarda olur. İkinci durum, özellikle matematiksel yargılarda olan durumdur. Üçüncü durum ise, empirik yargılara (yani sentetik a posteriori) ilişkin durumdur (Beck, 1992: 351-352).

Beck'in bu yorumunun, bir çok açıdan Kant'ın sentetik yargılar ve üçüncü şey arasındaki ilişkiyi tarif eden anlatısına uygun olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre, sentetik a posteriori yargılarda üçüncü şey, kaba deneyimdir. Gardner bunu, siyah bir kedi yargısındaki siyah-olarak-algılanan-kedi diye örneklendirir (Gardner, 1999: 55). Bir başka örneği şöyle de verebiliriz: "Bakır elektriği geçirir" dediğimde, yargımda belirttiğim bakırın elektriği geçirmesi hakkındaki deneyimim, bu sentetik a posteriori yargımın empirik içeriğini oluşturur. Bütün deneyimim "elektrik geçirgenliğinin algılanması"dır. Şu halde yaşadığım kaba deneyim, özne ve yüklem kavramlarını birbirleriyle ilişkilendiriyor ve her iki kavram da aslında bu deneyin yüklemeleri oluyor. Yargıda dile gelen bu iki kavramın birine mantıksal özne, diğerine ise mantıksal yüklem rolleri atfediliyor. Sonrasında ise, yüklem kavramı öznenin kavramının ötesine bu deney aracılığıyla geçiyor. O halde sentetik a posteriori yargılardaki X =deneyimi daha açık hale getirmek için, Kant'ın deneyden ne anladığını incelememiz gerekmektedir.

Kant, deneyi "bütün kuşkların ötesinde, duysal izlenimlerin ham gereçlerini geliştirirken, anlığımıza verilen ilk ürün" diye tanımlar (Kant, 1965: A1). Deneyin bu tanımı, vurgunun "duysal izlenimlerin ham gereçlerine" yapıldığı bir tanımdır. Buna göre, deneyde duysal izlenimler ilk plandadır. Fakat bunun yanı sıra deneyin oluşmasında bir ikinci öge daha vardır: Anlığın nesneleri (Kant, 1965: Bxix)... Anlık, duyunun bu tasarımlarını birleştirerek ya da ayırarak duysal izlenimlerin ham gereçlerini nesnelerin bilgisi halinde geliştirir. Geliştirdiği nesnelerin bu bilgisi, deneydir (Kant, 1965: B1). Bir başka deyişle deneyin kendisi, anlığı gerektiren bilginin bir türüdür (Kant, 1965: Bxvii). Şu halde, hem anlığı hem de duyunun gereçlerini gözetten bir deney tanımlaması şöyle verilebilir: "Deney, duysallığa ait olan görülerden ve yalnız anlama yetisinin işi olan yargılardan oluşur" (Kant, 1983: §21a) Deney aynı zamanda, algıların bir bilinçteki zorunlu sentetik bağlantısına işaret eder (Kant, 1983: §22, 89). Bir deneyin oluşabilmesi için, ilk olarak ham verinin, yani duysal izlenimlerin, görülerin, algıların olması gerekmektedir. Sentetik a posteriori yargılar, bir yandan deneyin bu nesnelere dayanacak, yani buradaki üçüncü şey bu ham veri ve algılama süreci

olacaktır; diğer yandan da bir deney yargısı olmasından dolayı¹⁰, bu algıların bir bilinçteki zorunlu sentetik bağlantısından oluşacaktır.

Şu halde sentetik a posteriori yargılar için, bu yargıların a posteriori kısmını temsil eden bir empirik içeriğin olması zorunludur; öyle ki, bu empirik içerik, yargıda yüklem kavramının öznenin kavramıyla ilişkili olmasını ve hatta onun ötesine geçmesini sağlayan bir *üçüncü şey* olarak karşımıza çıkacaktır.

Sentetik a priori yargılarda deneyin empirik verilerine kadar gidilmediğinden, bu tip yargıları olanaklı kılan şey (özellikle üçüncü şey=X), sentetik a posteriori yargılarda olduğu gibi deneyin ham verileri olamaz. Öyleyse sentetik a priori yargılarda bu üçüncü şey nedir?

Beck'in yorumuna geri dönersek, matematik yargılarda üçüncü şeyin, özellikle uzam ve zamanın saf görüleri olduğunu söylediğini belirtmiştik. Kant'ın üçüncü şeye ilişkin ifadesine bakarsak, üçüncü şeyin, yargının temelinde bulunan ve sentezi olanaklı kılan şey olduğunu anlamaktayız. Çünkü üçüncü şey, *Saf Aklın Eleştirisi* A154,155'de sentezi olanaklı kılan, B11'de dayanak olarak ifade edilmektedir.

Şu halde Kant'a göre, saf matematik ve saf geometri, sentetik a priori yargılardan oluşuyordu (Kant, 1965: A10/B14, B15). Kant, saf matematik yargılarının temelini saf görüleri, yani uzam ve zamanı koyar. Matematik kavramları, bu saf görüden kurulur (Kant, 1983: §7). Sentetik a priori yargıların kendilerine temel aldıkları saf görüler, sentezi olanaklı kılan üçüncü şeyi oluştururlar. Çünkü saf görüler, empirik içeriğin yani görünüşler ve onlardaki çoklukların olanağını oluştururlar ya da Kant'ın deyişiyle malzemenin verilebilmesini sağlarlar (Kant, 1983: §7). Böylelikle de sentetik yargılardaki (burada, sentetik a priori yargılar olarak saf matematiksel yargılar) sentezi olanaklı kılarlar. Saf geometri uzamı, saf aritmetik de zamanı kendine temel alır. (Kant, 1983: §7)

10 Kant, yargıları, algı yargıları ve deney yargıları diye iki kısma ayırır. Deney yargıları, nesnel yargılardır ve sentetik a posteriori yargı tipine girer. Algı yargıları, öznel yargılardır; örneğin "oda sıcak" ya da "güneş ışınları bir taş vurursa o taş ısınır" gibi... Bu konu, daha geniş olarak Yargı kısmında ele alınmaktadır.

Aslında uzam ve zaman, sentetik a priori yargıları olanaklı kılan etmenlerden yalnızca biridir (Kant, 1965: B73). Matematik yargıları dışında, diğer sentetik a priori yargılarda üçüncü şeyin ne olduğu sorusu, aslında sentetik a priori yargıların nasıl olanaklı olduğu sorusuyla ilintilidir. Bu sorunun yanıtı, genel olarak sentetik a priori yargıların incelendiği kısmın altında daha açık kılınmıştır.

Analitik yargıların aksine sentetik yargılarda üçüncü şeyin incelenmesi, birkaç noktaya işaret etmektedir:

- 1) Sentetik yargılarda, öznenin kavramı yüklem kavramıyla bir içerilme ilişkisinde olmamasına rağmen, birbirleriyle ilintilidirler.
- 2) Yüklemin kavramı öznenin kavramıyla ilintili olmakla kalmaz, onun ötesine geçer ya da bir başka deyişle onun kapsamını artırır.
- 3) Her iki kavram da bir sentetik birlik içerisinde dirler. Yani analitik yargılarda olduğu gibi, kavramlardan birine diğerinin analiziyle ulaşılmaz; aksine kavramları birbirine bağlayan bir sentetik birlik vardır.
- 4) Bu sentetik birliğin kendine temel aldığı bir dayanak vardır; öyle ki bu dayanak sayesinde bilgimiz genişler.

Analitik ve sentetik yargılar arasındaki farkı genel olarak böyle belirttikten sonra, şimdi Kantçı anlamda bir yargının ne olduğuna ve yapısına ilişkin ayrıntılara geçebiliriz.

3. Genel Olarak Kant'ta Yargı Tanımı

Kant'a göre üç yargı tipi olanaklı olabilir:

- 1) Analitik a priori
- 2) Sentetik a posteriori
- 3) Sentetik a priori

Tüm bu yargı tiplerinin aslında neyi ifade ettiklerinin daha iyi anlaşılabilmesi için, Kant'ın yargıdan ne anladığı incelenmelidir. Böylece bu üç yargı tipinde ortak olan özellikler bir anlamda deşifre edilecek ve sonrasında her bir yargı tipi kolayca ele alınabilecektir.

Kant, yargıyı şöyle tanımlar: "Yargı, dolayısıyla, bir nesnenin dolaylı bilgisidir, yani, onun tasarımının tasarımıdır." (Kant, 1965: A68/B93). Bu tanımdan da anlaşılabilceği üzere yargıda dile getirilen, aslında nesnenin bilgisidir. Fakat bu bilgi, dolaylı bir bilgidir. Çünkü her yargıda birçok kavram vardır; ve kavramlar da nesneyle dolaylı bir ilişki içerisindeyler. Yine Kant bu durumu şu şekilde ifade eder: "Her yargıda birçok tasarımı tutan bir kavram vardır, ve bu birçok tasarım arasında, yine bir nesneyle dolaysız ilişkide bulunan verili bir tasarım vardır." (Kant, 1965: A68:B93) Şu halde yargıya ilişkin ilk incelememiz kavramın ne olduğuna ilişkin bir araştırma olacaktır.

Başlangıç olarak diyebileceğimiz, yukarıdaki tanımdan da anlaşılabilceği üzere, bir kavramın bir çok tasarımı tuttuğudur. Üstelik bu tasarımlarla kavram arasındaki bağıntı, Kant'a göre, "kavramlar olanaklı yargının yüklemeleri olarak henüz belirlenmemiş bir nesnenin herhangi bir tasarımı ile ilişkilidir" (Kant, 1965: A69/B94) şeklinde ifade edilir. İncelemeye alınan "yargı", bu durumda bir adım daha ilerlenerek, tasarım terimine bağlanmaktadır. Çünkü anlığın yani düşünme yetimizin bütün edimleri, yargılara indirgeniyor (Kant, 1965: A69/B94); yargılar bir çok kavramı içeriyor ve bu kavramlar da bir çok tasarımı tutuyor ya da başka bir yönden de henüz belirlenmemiş bir nesnenin tasarımları ile ilişkili oluyordu. Böylece yargı, nesnenin dolaylı bilgisini dile getirmiş oluyordu. Şu halde sözü geçen tasarımların anlaşılması önemlidir. Tasarım (representation) sözcüğü, Kant tarafından tam olarak tanımlanmasa da, hemen her bilişsel durum için kullanılan bir sözcüktür. Tasarım sözcüğü, aklın duyusallığa ait özellikleri için de kullanılır. Örneğin "Çünkü eğer onların nesneleri tarafından bizde üretilen tasarımlar olarak dış görünüşlere bakarsak [...]" (Kant, 1965: A372) cümlesindeki tasarım sözcüğünün kullanımı, görünüşlerin tasarımlar olduğunu ifade eder. Diğer yandan "[...] (zamanda, tasarımlar olarak onların iç görünüşünün biçimi)" (Kant, 1965: A115) cümlesinde görüyü tasarım olarak, "[...]çokluk tasarımlarının bilincinde değiliz [...]" (Kant, 1965: A43/B61) cümlesinde çokluğa tasarım olarak ve uzamlılığı, içine işlemezliği, şekli tasarım olarak (Kant, 1965: A106) ifade eder. Demek ki, görünüş (erscheinung), görü (anschauung), çokluk (mannigfaltige) ve hatta uzamlılık, içine işlemezlik, şekil gibi, bir cismin özelliklerinin hepsi, tasarımıdır. Tüm bu terimle-

rin özelliği, duyusallıkta yer almaları ve nesneyle dolaysız bir ilişkide bulunmalarıdır.

Kant, yukarıdaki alıntıda da görülebileceği gibi, yargıyı "tasarımın tasarımı" olarak tanımlıyordu. Burada temel alınan tasarımın bir ayağı ise, duyusallığın öğeleridir. Şu halde yargıya ilişkin incelememizin ilk sonucu, duyusallığın öğelerinin incelenmesi olacaktır. Böylece yargının dile getirdiği nesnenin dolaylı bilgisinde, nesneyle dolaysız bir ilişkide bulunan duyusallığın bu öğeleri, yargının ayaklarından birini oluşturmaktadır.*

Kant, bütün yargıları, "tasarımlarımız arasındaki birliğin işlevleri" (Kant, 1965: A69/B93) olarak tanımlar. İşlev ise, "çeşitli tasarımları bir tek ortak tasarım altına taşıma ediminin birliğidir" (Kant, 1965: A68/B93). Kant aynı yerde, kavramların bu işlevlere dayandığını söyler. Buna göre eğer yargıları formel olarak sınıflayabilirsek, bu işlevlere karşı gelen kavramları da bulabiliriz. Kant yargıları nicelik, nitelik, ilişki ve kiplik bakımından dört sınıfa ayırmıştır ve bunların her birini de üçerli olarak bölümlemiştir. Buna göre nicelik yargıları; tümel, tikel, tekildir. Nitelik yargıları; olumlu, olumsuz, sonsuzdur. İlişki yargıları; koşulsuz (kategorik), koşullu (hipotetik), ayıracıdır. Kiplik yargıları; problematik, assertorik (açıklayıcı), zorunluluktur... Yargının bu formel sınıfına denk gelen yine üçerli gruplar halinde 4 sınıf saf kavram, ya da Kant'ın dediği gibi kategori vardır. Bu kategoriler:

- Niceliğe göre: Birlik, çokluk, tümlük.
- Niteliğe göre: Gerçeklik, olumsuzlama, sınırlandırma.
- İlişkiye göre: Töz, neden, birliktelik.
- Kipliğe göre: Olanak, varoluş, zorunluluktur (Kant, 1965: A70/B95, A80/B106).

Kavramlar ister saf olsun ister empirik, anlama yetimize ya da öteki deyişle anlığa aittirler. Şu halde yargıyı ele almak için ikinci ayağın ne olduğunu da bulmuş bulunuyoruz ki, bu da anlığın incelenmesidir.**

* Bu kısım, "Duyusallığın Öğeleri" adlı başlık altında incelenmiştir.

** Bu inceleme, özellikle saf kavramlar bakımından, yani "Kategoriler" başlığı altında yapılmıştır.

Yargıya dair yapılan bu incelemede şimdiki sorun, bu iki ayak (duyusallık ve kategoriler) arasındaki gövdenin incelenmesidir. Bu ise, "çeşitli tasarımları bir tek ortak tasarım altına taşıma ediminin" kendisi, yani sentezdir. Kant, sentezi genel anlamda şöyle tanımlar: "Sentezle, onun en genel anlamında, farklı tasarımları birbirine ekleme edimini ve onlardaki 'çokluk'u tek bir bilgi-de kavrama edimini anlıyorum" (Kant, 1965: A77/B103). Bu sentezin saf ya da empirik içerikli olması, sentetik a priori ve sentetik a posteriori yargılar arasındaki ayrımı yaratır. Çünkü Kant, "saf sentezle, a priori sentetik birliğin temeline dayananı anlıyorum" der (Kant, 1965: A78/B109) der.*

Yargının böyle incelenmesi dışında ele alınması gereken bir başka durum da, özellikle empirik yargılara ilişkin olan yargının bir başka başlık altında bölümlenmesidir. Kant yargıları, algı yargıları ve deney yargıları olarak da ayırır. Kant'ın bu ayırımdaki temel kaygısı, bazı yargılar tüm bu üç ayaklı durumu içermediğinden dolayı, onları algı yargıları olarak ayırmak istemesidir. Böylece analitik yargılar, sentetik a priori yargılar ve deneyin yargıları olan sentetik a posteriori yargıların ardından, algı yargılarından da söz edilerek, yargılara ilişkin tüm sınıflama tüketilmiş olacaktır. Kant, algı ve deney yargılarından şöyle söz eder: "Deneysel yargılar nesnel geçerliliğe sahip oldukları zaman, DENEY YARGILARI'dır. Sadece öznel geçerli olanlarını ise sırf ALGI YARGILARI diye adlandırıyorum." (Kant, 1983: §18, 78). Kant'a göre algı yargıları, sadece düşünen bir öznde algıların mantıksal bağlantılılığını gerektirirler. Saf anlama yetisinin kavramları, gereksizdir. Buna göre algı yargıları ile deney yargıları arasındaki temel fark şudur: Deney yargıları anlama yetisinin saf kavramlarını (kategorileri) gerektirirken, algı yargıları gerektirmezler. Bu bir anlamda kategoriler görümlere uygulanmaksızın, yalnızca algıların mantıksal birlikteliği ya da yan yana getirilmeleri, birleştirilmeleridir. Öteki deyişle algı yargılarına, deney yargılarının tamamlanmamış hali diyebiliriz. Çünkü Kant, aynı yerde şunları söyler:

"Bütün yargılarımız önce sırf algı yargılarıdır; sadece bizim için, yani özümüz için geçerlidirler. Onları sonradan biz yeni bir ilgi içine, yani bir nesne ile ilgi içine sokarız ve onların her zaman bizim için ve aynı şekilde herkes için geçerli olmalarını isteriz." (Kant, 1983: §18, 78)

* Yargıya ilişkin incelemenin son kısmı olan sentez, "Sentez" başlıklı kısımda ele alınmıştır.

Deney yargılarının nesnel olarak geçerli olmaları, onların anlama yetisinin saf kavramları altına sokulmalarından kaynaklanır. Zaten nesnenin belirlenmesi de, duyusallığın tasarımlarının anlama yetisinin bu saf kavramları altına sokulmasıyla olur. Kant, sözünü ettiği algı ve deney yargılarına ilişkin şöyle bir örnek verir: "Güneş ışınları bir taşla vurursa o taş ısınır" (Kant, 1983: §20, 83) yargısı bir algı yargısıdır ve bizim için hiçbir zorunluluk içermez. Gerçi bu gözlem, herkes tarafından oldukça sık yapılabilir bir gözlemdir; fakat yine de bu, onun zorunlu olduğu anlamına gelmez. Eğer "Güneş taşı ısıtır" deseydim, bu yargı deney yargısı olur ve zorunluluk içerirdi. Çünkü bu durumda, anlama yetisinin bir saf kavramı olan neden kavramı, bu yargıda yer almaktadır. Oysa "Güneş ışınları bir taşla vurursa o taş ısınır" yargısında öznel bir ifadede bulunmaktayım. Bu yargı, benim öznel bir gözlemimi ifade etmektedir. Tıpkı, "oda sıcak", "şeker tatlı" dememdeki gibi... Fakat sonraki yargı ise, bir genel durumu belirtir. Burada, bir deney genel olarak ifade edilmiş ve bundan dolayı da bir zorunluluk kazanmıştır. Söz konusu olan, artık tek bir gözlem ya da algı durumu değildir.

Şu halde algı yargılarında, algıları karşılaştırıyor ve kendi durumumuzun bir bilinci halinde birbirine bağlıyoruz (Kant, 1983: §20, 81). Algı yargılarında, sentezin nihai aşaması diyebileceğimiz aşama, yani duyusallığın tasarımlarını kategoriler altına sokma işlemi gerçekleşmediğinden, nesnel bir geçerlilik de söz konusu olmamaktadır.

Algı yargıları, Aschenbrenner'in dediği gibi, gerçek yargılar değildir; yalnızca yargı formunu kullanırlar. Bunlar şu tip şekillerde de olabilirdi: "Burada şimdi bir cisim hissi; orada şimdi bir ağırlık hissi" ya da standart bir cümleye daha yakın olan ve şöyle başlayan, "Hissediyorum...", "Bana öyle gözüküyor ki...". Ya da bunların dışında şöyle bir cümle de olabilirdi: "Bir cisim kaldırdığımda onun ağırlığının baskısını hissediyorum" (Aschenbrenner, 1983: 178).

Diğer yandan yukarıda sözü edilen üçlü durumun tümü (duyusallığın tasarımları, anlama yetisi kavramları ve sentez), deney yargılarında bulunmaktadır. Bu deney yargıları da, sentetik a posteriori yargılardan başka bir şey değildir. Aynı üçlü durum, sentetik a priori yargılarda da, (empirik içeriğin olmaması) farkıyla bulunmaktadır.

3.1. Bilginin Oluşumundaki Bir Ayak: Duyusallığın Öğeleri

Duyusallığın öğelerinin ne olduğunu ve yargı için ne anlam ifade ettiklerini söylemeden önce, duyusallığı (*sinnlichkeit*) tanımlamak gerekmektedir. Kant, duyusallık için şunları söyler: “[...] ortak bir kaynaktan doğan, fakat bizim için bilinmeyen bir kökeni olan insan bilgisinin iki kökeni vardır; duyusallık ve anlık... Birincisiyle nesneler bize verilir; ötekiyle düşünülürler.” (Kant, 1965: A15/B29). Duyusallık, insan bilgisinin iki ayağından birini oluşturur. Buna göre, nesneye yakın olduğumuz kısım, duyusallık kısmıdır. Çünkü nesne ya da bilginin kökeni her ne kadar bizim için bilinemez kalsa da; onun bize verilmişliği duyusallık yoluyla, başka bir ifadeyle duyusallığın tasarımları yoluyla olur. Kant’ın ‘her türlü bilgi deneyle başlar’ sözü, zamana göre duyusallığın ilk planda yer aldığına işaret eder. “Fakat bütün bilginiz deneyle başlamasına rağmen, bundan bütün bilginin deneyden doğduğu sonucu çıkmaz” (Kant, 1965: B1, B2) cümlesinin geri kalan kısmı da, bilginin oluşum sürecinde anlığı işaret etmektedir. Kant duyusallığın tam tanımını da verir: “Nesneler tarafından etkilenmemizin kipiyle, tasarımları almadaki (alıcılık) yeteneğe, duyusallık adı verilir. Nesneler bize duyusallık yoluyla verilirler [...]” (Kant, 1965: B31/A19). Bu tanımla, duyusallığın bir alıcılık olduğunu anlıyoruz. Bu alıcılık, özellikle nesnelere ilişkin tasarımları alma yetisidir ve zihnin alıcılık (*rezeptivität*) tarafını işaret eder. *Inaugural Dissertation* (İlk Tezler) adlı yapıtında Kant şöyle demektedir: “Duyusallık, öznenin, bir nesnenin varlığından belli bir usulde etkilenebilen kendi tasarım gücünün olanağı yoluyla, alıcılığıdır.” (Kant, 1929: §3). Dolayısıyla bu alıcılığın temelinde, bir nesne bulunur. Kant, her ne kadar nesneler tarafından etkilenmemiz yoluyla tasarımları aldığımızı söylese de, bu etkilenenin ne şekilde olduğuna dair bir açıklama getirmemektedir. Bununla birlikte bilgisizliğimiz bununla da kalmamaktadır. Çünkü, Kant’ın dediği gibi duyusallığın bu tasarımlarının kabulü, bu tasarımların ya da duyu nesnelerinin temelinde, kendi başına bir şeyin (*Ding an sich*) bulunduğunu da kabul etmektir (Kant, 1983: §32). Fakat bu şeyin ne olduğunu bilmemiz olanaksızdır. Çünkü bize verilen, yalnızca bu bilinmeyen “bir şey”in duyularımızı uyarma şeklidir (Kant, 1983: §32). Bu bilinmeyen şeyin duyularımızı uyarma şekline Kant, görünüş adını verir (Kant, 1983:

§32). Kant, böylece, transendental felsefesinin başlangıç noktalarından birini bulmuştur.*

Eğer "kendinde şey", yani duyularımızı uyaran bu bilinmeyen şey, Kant'ın dediği gibi görünüşün nesnesi ve bizim tarafımızdan görülenemeyişinden dolayı, empirik olmayan transendental nesneyse (Kant, 1965: A109), o zaman bu temel öğeden yola çıkarak duyusallığın diğer tasarımlarını incelememiz doğru olacaktır. Görünüşler her şeyden önce tasarımlardır; hem de kendi başına hiçbir şey ifade etmeyen, yani yalnız kendileri alındığında hiç veya anlamsız olan, duyusal tasarımlardır (Kant, 1965: A104). Görünüşleri tasarım bağlamında aldığımızda Kant'ın şu sözleri önemlidir: "Bütün tasarımlar, tasarımlar olarak, kendi nesnelere sahiptirler ve sonuçta kendileri, diğer tasarımların nesneleri olabilir." (Kant, 1965: A108). İşte bu sözlerin de belirttiği gibi, duyusallığın bütün öğeleri, tasarımlar olarak başka tasarımları nesne edinirler ve aynı zamanda başka tasarımların da nesnesidirler. Görünüşlerin nesnesi "kendinde şey" idi; şu halde görünüş hangi tasarım ya da duyusal öğenin nesnesidir?

Kant görünüşün tanımını şöyle verir: "Bir empirik görünüşün belirlenmemiş nesnesine görünüş adı verilir" (Kant, 1965: B34/A20). Buna göre görünüş, bir başka tasarım olan empirik görünüşün nesnesidir; hem de belirlenmemiş nesnesi. Bu nesne, ne zaman ki kategorilerin birliğine göre nesneler olarak düşünülürse, belirlenmiş, yani fenomen olurlar (Kant, 1965: A248). Bu durumu şöyle bir örnekle açıklayabiliriz. Masamın üzerinde duran bardak, benim için bu haliyle bir fenomendir ve bardak fenomenini oluşturur. Fakat bu bardağın duyularımızı uyarma 'şekli', onun görünüşünü oluşturur. Bu görünüşler, benim dışımda hiçbir anlam ifade etmezler. Bu görünüşler, bende bulunan duyusallığımın tasarımlarıdır. Ne zaman ki bu görünüşler kategorilerin, yani anlama yetisinin saf kavramlarının birliğine göre düşünülürlerse, o artık benim için bardak fenomenini oluşturur.

Kant, görünüşün biçiminden (form) ve içeriğinden (matter) söz eder. Yine Kant, "Görünüşte duyuma karşılık gelene, onun maddesi adını veriyorum" der (Kant, 1965: A34/A20). Buna göre görünüşün içeriği, duyumdur (empfindung). Duyum ise şöyle ta-

* Duyusallığa ait bu kısım, *Saf Aklın Eleştirisi* adlı yapıtının "Transendental Estetik" kısmında incelenmiştir.

nımlanır: "Bir nesnenin tasarım yetisi üzerindeki etkisi, o nesne tarafından etkilenmekte olduğumuz sürece duyumdur" (Kant, 1965: A19/B33). Demek ki duyum, bir anlamda bir süreçtir ve iki ucu vardır: Nesne ve tasarım yetisi ya da duyusallık... Ve duyum, tasarım yetisinin nesneden etkilenme sürecidir. Yine bir anlamda, öznenin duyusallık üzerinden nesneyle en uç bağlantısıdır. Kant bunun yanı sıra bir çok yerde 'görünüşün çokluğu'ndan (mannigfaltige) söz eder. Buna göre her görünüş bir çokluk içerir (Kant, 1965: A120). Bu bir anlamda, görünüşün içeriğinin çokluktan oluştuğunu gösterir. Kant zihinde çoklukun nasıl oluştuğuna dair belirgin bir tanım vermemektedir; fakat Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* adlı yapıtında A77'de a priori duyusallığın çoklukundan söz ederken, onun saf anlığın kavramlarının gereği olduğunu belirtmesindeki gibi, çokluk, bilginin gereçleridir.

Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* adlı bütün kitabı göz önüne alındığında, 'çokluk'u, duyum süreci sonucunda zihinde oluşan tasarımlar şeklinde yorumlayabiliriz. Bu 'çokluk'a ilişkin en yakın yorum olarak görülse de, Kant buna dair fazla bir tanımlama vermediğinden, dikkat edilmesi gereken bir yorumdur. Çünkü biraz sonra göreceğimiz gibi çokluk, empirik ya da a priori olabilir. Empirik çokluk için böyle bir yorum akla yatkın görülse de, a priori çokluk için bu yorum yetersiz kalmaktadır.

Kant'a göre görünüşün biçimi de şöyle tanımlanır: "Görünüşün çoklukunu belirleyen ve onun belli ilişkiler altında düzenlenmesine izin verene, görünüşün biçimi adını veriyorum" (Kant, 1965: B34/A20). Buraya kadar görünüşün biçiminin, görünüşün çoklukunu belli ilişkiler altında düzenlediğini ve onu böylece belirlediğini öğreniyoruz. Görünüşün biçimi zihinde a priori olarak hazır bulunurken, içeriği a posteriori olarak bize verilir. "A priori/A posteriori" kısmında bahsettiğimiz gibi, bu Kant için doğal bir çıkarımdır. Çünkü biçim içeriğin olanağının koşulu olduğu için, içeriği önceller ve böylece zihinde hazır olarak bulunması gerekir. Gerçi görünüşün çokluğu da zihindedir; fakat bize a posteriori olarak verilir. Aslında burada a posteriori olarak bulunan, görünüşün maddesi, yani duyumdur. Kant, çoklukun a priori ve empirik durumu için şunları söyler: "[...] eğer çokluk, uzam ve zamandaki çoklukta olduğu gibi empirik değil fakat a priori olarak verilirse..." (Kant, 1965: A77/B103); "Bir çoklukun sentezi (o empirik ya da a priori olarak verilebilir) [...]" (Kant, 1965:

A77/B103). Bu sözlerden de anladığımız gibi, çokluk, a priori ya da a posteriori (Kant'ın daha çok tercih ettiği terimle söylersek empirik) verilebilir.

Kant'ın, görünüşün biçiminden söz ettiğini daha önce belirtmiştik. Görünüşün biçiminin Kant'a göre ne anlam ifade ettiğini açık hale getirmek için birkaç alıntı yapacağız: "A priori olarak verilen tek görü, görünüşlerin sırf biçimi olan uzam ve zamandır." (Kant, 1965: A720/B748), "[...] a priori bilginin ilkeleri olarak hizmet eden duyusal görünün iki saf biçimi vardır; bunlar uzam ve zamandır." (Kant, 1965: B36/A22), "[zaman] ... görünüşün biçimi, yani saf görü" (Kant, 1983: §11, 55).

Buna göre, görünüşün biçimine, saf görü adı verilir. Kant'a göre, duyusalığımızda a priori olarak bulunan iki tane saf görü vardır: Uzam ve zaman... Şu halde uzam ve zaman, hem görünüşlerin biçimi, hem de saf görüdürler ve zihinde a priori olarak bulunurlar. Bir başka deyişle de, uzam ve zaman saf a priori görüdürler. "Saf görünün, görünüşün biçimi olması bakımından işlevi nedir?" diye bir soru sorulursa, yanıt saf görünün tanımında bulunabilir:

"Genel olarak duyusal görülerin saf biçimi, ve onda belli ilişkiler içinde görülen görünün tüm çokluğu, zihinde a priori olarak bulunmak zorundadır. Duyusalığın bu saf biçiminin kendisi, saf görü olarak da adlandırılabilir." (Kant, 1965: B34/A20)

Böylelikle görüdeki çokluk, bu görünün biçimi içinde belli ilişkiler açısından görülenmektedir. Bu biçim, aynı zamanda 'çokluk'u belirlemekte ve onu belli ilişkiler altında düzenlemektedir (Kant, 1965: B34/A20). Buna bir anlamda, biçimin (form) içeriğe (matter) göre işlevi diyebiliriz. Böylece görünüşlerin biçimi olan, iki saf görünün, zaman ve uzamın da bu içeriklere göre işlevi tanımlanmış olmaktadır bir bakıma: Çokluğu belli ilişkiler dahilinde düzenleme ve çokluğun o biçim altında görülenmesi...

Saf görü olduğuna göre, saf olmayan yani empirik görü de bulunmak zorundadır. Kant'ın empirik görüye ilişkin tanımı ise şöyledir: "Duyum yoluyla nesneyle ilişkide bulunan görüye empirik görü denir." (Kant, 1965: B34/A20). Buna göre empirik görü, saf görünün tersine, nesneyle duyum yoluyla bir ilişki içerisindedir. Oysa sonuçta bir biçim olan saf görünün nesneyle dolaysız ilişkisi, empirik görüdeki kadar yüksek değildir. Saf ve empirik

görü sonuçta bir görüdür ve Kant'ın tanımladığı gibi; "Bir bilgi kipi, nesnelerle hangi usulde ve hangi araç yoluyla ilişkili olursa olsun, onlarla dolaysız ilişkide bulunması ve tüm düşüncenin bir araç olarak ona yönelmesinden dolayı, görüdür." (Kant, 1965: A19/B31). Şu halde ister saf ister empirik görü olsun, görü, nesnelerle dolaysız bir ilişkidir. Kant'ın verdiği bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, bu bilgi kipi, aslında düşünce için bir araçtır. Bu araç ise, bilginin oluşum sürecinde önemli bir rolü olan bir parçayı, yani duyusallık kısmının öğelerini teşkil eder.

Buraya kadar anlatılanlardan da anlaşılacağı üzerine, görünüş, çokluk, empirik ya da saf görü, yani duyusallığın tüm bu öğeleri birer tasarımıdır. Bu tasarımlardan kimileri saftır, kimileri ise empiriktir. Kant'ın "saf" tanımında da belirttiği gibi, "içlerinde duyuma ait hiçbir şey bulunmayan tasarımlar" saf (Kant, 1965: B34/A20) saf, aksine duyumla dolaysız ilişkideki tasarımlar empiriktir. Bunun yanı sıra, tüm bu tasarımlar zihinde ya a priori ya da a posteriori olarak bulunurlar. Duyusallık açısından ele alındığında, a priori olarak bulunan tasarımlar, ya a priori saf görüler olan zaman ve uzamdır ya da bu a priori saf görülerin belli ilişkiler içinde düzenlediği a priori çokluklardır. A posteriori ya da empirik diyebileceğimiz tasarımlar ise, ya empirik görü, ya görünüşün maddesi yani duyumdur ya da empirik çokluktur. Her ne kadar bilginin kökeninde yer alan nesne bizim için bilinemez kalsa da (çünkü onu görüleyemiyoruz), bilginin oluşumunda aktif rol alan duyusallığın tüm bu öğeleri, diğer bir deyişle duyusallığın tasarımları, bilginin vazgeçilemez aktörleridir.

Biçim ve içerik bakımından incelendiğinde, görünüşlerin biçiminin, duyusal görünün biçiminin, saf görünün, aynı şey olduğunu; ve bunların da uzam ve zaman olduğunu görüyoruz.¹¹ İşte

11 Bu kavramsallaştırmaların aynı şeye işaret ettiklerini görmek için, özellikle Kant'ın zamana ilişkin tanımlamalarına bakabiliriz. Şu sözler Kant'ın zamana ilişkin tanımlarıdır: " Zaman diskursif, ya da söylendiği gibi, genel bir kavram değil, ama duyusal görünün saf biçimidir" (Kant, 1965: A31/B47); "Zaman iç duyunun, yani kendimizin ve iç durumumuzun görüşünün biçiminden başka bir şey değildir." (Kant, 1965: B49/A33); "O [Zaman], iç görüşümüzün biçiminden başka bir şey değildir." (Kant, 1965: A37/B54); "Uzam ve zaman, onun [duyusallık] saf biçimleridir" (Kant, 1965: A42/B60); "Zaman ve uzamdan başka görü biçimleri[...]" (Kant, 1965: A230/B283). Ve şu sözler de Kant'a aittir: "Zaman, genel olarak tüm görünüşlerin biçimsel a priori koşuludur." (Kant, 1965: B50/A34); "[zaman] ... görünüşün biçimi, yani saf görü" (Kant, 1983: ?11, 55). "O [Zaman], saf bir görüdür." (Kant, 1929: 56).

duyusallığın yegane saf a priori biçimleri olan uzam ve zaman, görünüşleri ve görü çokluklarını belli ilişkiler altında düzenliyor; ve onların yine belli ilişkilere göre görülenmesini sağlıyorlar. Bu ise Kant'ta analitik sentetik ayrımı açısından önemli bir noktaya işaret etmektedir. İleride de etraflıca incelendiği gibi sentetik a posteriori yargılarla sentetik a priori yargılar arasındaki fark, sentetik a priori, sözü geçen empirik içerikle birlikte sentez aşamasından geçerek yargı formu almasına rağmen; sonrakinin yani sentetik a priorinin ise, yalnızca bu a priori biçimlerden (ve içerdiği a priori çokluklarla) başlayarak yine bir sentez aşamasından sonra yargı formuna gelmesidir.

3.2. Bilginin Oluşumundaki Diğer Ayak: Kategoriler

İnsanın bilişsel yapısında, bilgiyi oluşturan iki temel öge vardır Kant'a göre. Bunlardan biri "duyusallık" tarafını oluştururken, diğeri "anlama yetisini" oluşturur. Anlama yetisinde, özel bir öneme sahip olan ve saf kavramlar adını verdiğimiz kategoriler yer alır. Kategoriler saf kavramlar olduklarından, saf kavram ve empirik kavramın ne anlama geldiğinin açıklanması gerekmektedir.

Her şeyden önce kavramlar için yapılan şu ayrım önemlidir:

"Bütün kavramlar, içeriğine göre, ya verilir (conceptus dati) ya da yapılır (conceptus factitii). Önceki ya a priori olarak ya da a posteriori olarak verilir. Bütün empirik ya da a posteriori olarak verilen kavramlar, deneysel kavramlar olarak adlandırılır; a priori verilen kavramlar nosyonlar olarak adlandırılır. (Kant'ın Notu: *Saf Aklın Eleştirisi*'nde bunların örnekleri kategorilerdir. İdea nosyonlardan biçimlenmiş bir kavramdır. Bakınız B 377)" (Kant, 1988: 54)

Kant'a göre, yapılan kavramlar matematik kavramlarıdır. Böylece anlama yetisi bakımından şu an önemle incelememiz gereken kavramlar empirik ve saf kavramlardır.

Kant empirik kavramla, daha çok deneyin göz önünde bulunduğu ve içerik bakımından da özellikleri deneyden türetilen kavramları kastetmektedir. Bu tür kavramlara örnek olarak "cisim", "insan", "ateş", vb.. verebiliriz. Kant felsefesinde en temel ayrımlardan biri (belki de en temel olması bakımından biricik ayrım) olan biçim ve içerik ayrımını kavramlara uyguladığımızda,

bir kavramın biçiminden ve içeriğinden söz edebiliriz. Empirik kavramın içeriğiyle der Allison, Kant, işaretler (marks) olarak empirik kavramın içinde düşünülen duyuşsal özellikleri kastetmektedir. Bu özellikler deneyden türetilmiş ve şeylerin duyuşsal özelliklerine denk gelen özelliklerdir (Allison, 1992: 326). Kavramın bir seri tasarımı tutmasından (Kant, 1965: A68/B93) dolayı, empirik kavramı, içerik bakımından düşündüğümüzde, tasarımları, duyuşsal özelliklere denk gelen tasarımlar olarak düşünebiliriz. Öte yandan kavramın biçimi bakımından düşündüğümüzde ise, kendisi deneyden türetilmeyen fakat buna rağmen anlığın kendisinden karşılaştırma, düşünüm ve soyutlama yoluyla türetilen (Kant, 1988: §6) kavramları bulmaktayız. Böylelikle empirik kavramlar, Kant'a göre deneyin nesnelerinin karşılaştırması yoluyla duyulardan doğarken, saf kavramlar temel olarak anlığın kendisinden, deneyden bağımsız olarak doğarlar (Kant, 1988: §3).

Biçim ve içerik ayrımının kavramlara da uygulandığını söylemiş-tik. Bu uygulamanın en temel sonuçlarından birisi, kavramın içeriğinin nesneyi, biçiminin ise genelliği ifade etmesidir (Kant, 1988: §2).

Anlığın kendisinden doğan ve Allison'ın deyişle, "olanaklı nesnelerin çoğulluğuna, duyuşsal izlenimlerin kümesinin uygulanabilirliği düşüncesi gerektiren" (Allison, 1992: 326) kavramın biçimi ve onunla birlikte anabileceğimiz saf kavramlar Kant'a göre 12 tanedir. Bu kavramların türetimi, her ne kadar Kant sonrası filozoflar tarafından tatmin edici bulunmasa da, yargının biçiminden olur. 12 yargı biçimine denk gelen 12 tane saf kavram ya da kategori vardır. Bu kategoriler, Aschenbrenner'in dediği gibi birer işlevcidirler (functor). Yani belli bir epistemik görevi uygulamada kullanılan bir çeşit araç olarak anlaşılabilir (Aschenbrenner, 1983: 31). Bu görev, Kant'ın sözleriyle şöyle yorumlanabilir: "Kategoriler genel olarak bir nesnenin kavramlarıdır; onlar aracılığıyla bir nesnenin görüşüne, yargının mantıksal işlevlerinden birisi bakımından belirlenmiş olarak bakılır." (Kant, 1965: B128)

Böylelikle bu belirleme ile ileride şematizmin yardımıyla, görüler, saf kavramların altına alınacak ve kategoriler görünüşlere uygu-

lanacaktır (Kant, 1965: B177/A138). Bu ise, Kant'ın Kopernik devriminin ana hattını oluşturmaktadır.¹²

Kant, sözü edilen bu kategorileri 4 kısımda 3'erli gruplar halinde belirtir. Bunlar: 1) Nicelik Kategorileri: Birlik, Çokluk, Bütünlük; 2) Nitelik Kategorileri: Gerçeklik, Olumsuzlama, Sınırlama; 3) İlişki Kategorileri: Töz, Neden, Birliktelik; 4) Kiplik Kategorileri: Olanak, Varoluş, Zorunluluk.

3.3. Ve Gövde...Sentez

Bilginin nasıl kurulduğunu ya da bilgiyi oluşturan öğelerin nasıl bir araya gelerek bilgiyi oluşturduğunu açıklayan sentez kısmı, Kant'ın bilgi felsefesinin en karmaşık ve en çetrefil kısmını oluşturur. Bu kısım özellikle *Saf Aklın Eleştirisi*'nde *Transendental Çıkarım* (Transzendental Deduktion) kısmında anlatılır ve *Saf Aklın Eleştirisi*'nin A ve B basımına göre farklılıklar gösterir. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin A yani birinci basımında bu kısmın anlaşılması güç ve karanlık yerlerinin olduğunu belirten tatminsizlikle, B yani ikinci baskıda bu kısmı yeniden kaleme aldığını belirtir (Kant, 1965: Bxxxviii). Biz burada mümkün olduğunca sentez kısmını, her iki basımdaki kesimleri göz önünde tutarak anlatmaya çalışacağız. Fakat Kant'ın kaygılarının tersine, daha açık bulduğumuz A basımındaki bölümü de temel alacağız.

Caygill, "*Kant Sözlüğü*"nde sentez hakkında şu önemli saptamayı yapar: "Sentez, transendental mantığın temelidir. Bu mantık, kavramların ve görülerin birleşimi yoluyla sentetik a priori bil-

12 Kabaca "Bizim nesnelere değil nesnelerin bize uyması" şeklinde ifade edilebilen Kopernik devrimi, aslında Kant'ın kurduğu mimaride tam olarak nerede yer almaktadır? Bu sorunun yanıtı çeşitli şekillerde verilebilir. Fakat böyle bir "uyma ilişkisi"nin temeline bakacak olursak, yanıt, "tasarımlar olarak görünüşlerin" bir kez bizde varolmasıyla verilebilir. Çünkü bu tasarımların ve onları nesne edinen ve olanaklılıklarının koşullarını belirleyen diğer tasarımların bilişsel sürece katılmasıyla; bu sürecin de nesnenin kendisinde değil bizde olmasıyla, bir anlamda nesne bizim bilişsel yapımıza uymanın zorunlu ilişkisine girmiş bulunmaktadır. Fakat bu bilişsel sürecin daha üst katmanlarında yer alan, anlığın saf kavramlarının nesnenin görünüş tasarımlarına uygulanmasıyla, artık anlık kendi kurallarını, evrensel yükleyici saf kavramların bu uygulanışı aracılığıyla nesneye dikte etmiş, yani bir başka deyişle onu kendine uydurmuş bulunmaktadır. İşte bu açıdan bakıldığında da Kopernik devrimi, kategorilerin görünüşlere uygulanmasıyla gerçekleşmiştir diyebiliriz.

giyi verir" (Caygill, 1995: 382). Sentez, gerçekte sentetik a priori bilginin kurulması için gerekli olan kavramlarla görülerin bir araya getirilerek bağlanması işlemidir. Fakat bu işlem bir çırpıda olan bir işlem değildir ve çeşitli aşamaları vardır. Bu aşamalara geçmeden evvel Kant'ın bilgi tanımını hatırlamak yerinde olacaktır. "Çünkü bilgi, temel olarak tasarımların karşılaştırıldığı ve bağlandığı bir bütündür." (Kant, 1965: A97). Buna göre bir bütün olarak bilginin oluşumu için, tasarımların karşılaştırılması ve bağlanması elzemdir. Burada söz konusu olan tasarımlar iki yönden gelir; biri duyusallık kısmından diğeri anlama yetisi kısmından. Bu tasarımların ve daha yüksek tasarımların (kavramlar) neler oldukları, "Duyusallığın Öğeleri" ve "Kategoriler" başlıkları altında incelenmişti. Burada incelenmesi gereken konu daha çok Kant'ın sözünü ettiği "karşılaştırma" ve "bağlama"ya ilişkin olan kısımdır. Bu kısım sentez ile ilgili kısımdır. Sentezin gerçekleşebilme koşulu ise, anlığın çok önemli bir yetisine dayanır. Duyusallık kısmını incelerken, tasarımları kazanma yetisine "alıcılık" adı verilmişti ve duyusallık yetisinin alıcılık yetisi olarak da adlandırılabilceği söylenmişti. Alıcılık yetisi ile insan, bilgisinin deneyle başlayan kısmındaki tasarımları kazanıyordu. Ve bu süreç bir anlamda pasif bir süreçti; çünkü bir tasarım olan görünüşlerin kazanılması, duyuların "kendinde şey"den etkilenmesiyle oluyordu. İşte duyusallığın alıcılık yetisine karşılık olarak, anlama yetisinin de "kendiliğindenlik" (spontaneität) yetisi vardır. Kendiliğindenlik alıcılığa oranla aktiftir ve anlama yetisi bu yeti sayesinde sentezi yapar. Bu iki yeti, aslında bilginin oluşumunda iki yönlü bir rol oynar. Bu bakımdan yalnızca alıcılığın olması, bilginin oluşması açısından bir şey ifade etmez. Kant bu durumu şöyle anlatır: "Alıcılık yalnızca kendiliğindenlikle birleştirildiğinde bilgiyi olanaklı kılabilir." (Kant, 1965: A97). Kendiliğindenlik Kant'a göre, "tüm bilgide zorunlu olarak bulunması gereken üç ayaklı bir sentezin temelidir." (Kant, 1965: A97). Şu halde sentez, anlama yetisinin aktif olarak yaptığı ve kendiliğinden olan bir işlemdir. Sentez, bir anlamda, insan ruhunun özgür olarak yaptığı bir işlemdir. Çünkü Kant, sentezden, aynı zamanda "öznenin kendi etkinliğinin bir edimi" olarak da söz eder (Kant, 1965: B130).

Kendiliğindenliğin sentezdeki rolünü böylece belirttikten sonra, sentezin ne olduğunu biraz daha açabiliriz. Kant sentezi şöyle tanımlar: "Sentez ile, onun en genel anlamında, farklı tasarımları

birbirine ekleme ve onlardaki çokluku bir bilgi [ediminde] kavramayı anlıyorum." (Kant, 1965: A77/B103). Böylece sentez, en genel tanımıyla, farklı tasarımların birbirine eklenmesi ve dolayısıyla onlarda bulunan çoklukların (mannigfaltige) bir bilgide kavranmasıdır denilebilir.

İnsan ruhunun özgür ve aynı zamanda kendiliğinden olan bu işlemi yani sentez, Kant'a göre aynı zamanda transendentaldir. Çünkü sentezin kendisi yalnızca zihinde a priori olarak yer almaz; aynı zamanda diğer a priori bilginin olanağının koşuludur da (Kant, 1965: B151) Yani diğer a priori bilgileri de olanaklı kılar.

Kant'a göre sentez saf ya da empirik olabilir. Çünkü Kant'ın yaptığı bir başka sentez tanımına dönersek, "bilgi için öğelerin toplanması ve belli bir içeriği biçimlemek için onların birleştirilmesidir" (Kant, 1965: A77/B103). Buna göre bu içerik, a priori ya da empirik olabilir. Nitekim Kant, "eğer çokluk uzam ve zamandaki çoklukta olduğu gibi, a priori olarak verilmiş fakat empirik olarak verilmemiş ise, böyle bir sentez saftır" (Kant, 1965: A77/B103) der. Saf sentezin analitik/sentetik ayrımı bakımından bir önemi vardır. Çünkü saf sentez, a priori sentetik birliğin temeline dayanır (Kant, 1965: B104). Kant, saymanın kavramlara göre yapılan bir sentez olduğunu da söyler (Kant, 1965: B104). Bu, daha önce sözünü ettiğimiz gibi matematiğin kavramlarının kurulan kavramlar olduğunu, yani sentez ile yapıldığını gösterir. Bir başka deyişle, aritmetiğin sentetik a priori olmasının bilgi felsefesindeki sentez ayağı kurulmuştur Kant tarafından. Bu konuya "Sentetik a Priori" adlı kısımda tekrar dönüleceği için şimdilik bu kadarıyla bırakabiliriz.

Sentezin transendental, saf ya da empirik olması en iyi sentez aşamalarıyla anlaşılabilir. Fakat bu aşamalara geçmeden önce, belirtilmesi gereken sentezin hangi aşamada yer aldığıdır. Çünkü, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin A basımına dayanarak (A95) söylersek (bu kısım B basımında çıkarılmıştır), sentez üç aşamalıdır; fakat aynı zamanda üç aşamalı bir işlemin ortasında yer alır. Bu üç aşama şöyledir: 1) Duyu yoluyla a priori çoklukun snopsisi, 2) İmgelem yoluyla bu çoklukun sentezi, 3) Orijinal bilinçlialgı (apperzeption) yoluyla bu sentezin birliği.. Kant, benzer bir sınıflamayı, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde B104/A79'da saf sentezden söz

ederken de yapar. Buna göre, birinci adım, öncelikle verilmesi gereken saf görünün bir çokluku; ikinci adım, imgelem yoluyla bu çokluktan sentezi ve son olarak da bu senteze bir birliğin verilmesidir. Bir nesnenin bilgisi ancak bu üç aşama sonrasında olanaklı olacaktır.

Birinci ve üçüncü aşamayı kısaca şöyle betimleyebiliriz: Birinci aşama, sentez için gerekli olan çokluktan sunulmasıdır. Üçüncü aşama ise sentez sonrası bu çokluktan bir birliğin verilmesi aşamasıdır. Ya da bir başka deyişle, birinci aşama, bilgi için gerekli olan öğelerin sunumu, üçüncü aşama ise bu öğelerin sentez aşamalarından geçtikten sonra kendilerine birlik kazandırılmış olan bilginin son aşamasıdır.

Sentez aşamaları ise şunlardan oluşmaktadır:

- 1) Görüde Kavrayışın Sentezi
- 2) İmgelemde Yeniden Üretimin Sentezi
- 3) Bir Kavramda Tanımanın Sentezi

Bu aşamalara kısaca bakılacak olunursa, birinci aşamanın görüşteki çokluktan temel alan aşama olduğu görülür. Kant'a göre bu çokluktan görünün birliğinin doğabilmesi için, öncelikle onun içerisine girilmeli ve çokluk bir arada tutulmalı (held together) ya da bir başka deyişle kavranmalıdır. İşte bu işi yapan edime, kavrayışın (apprehension) sentezi adı verilir (Kant, 1965: A99). Çünkü sentezin bu aşaması, dolaysız bir şekilde, bir çokluk sunan görüşe yönelmiştir. Sentezin bu aşamasında yapılan işlem aslında "düzenleme", "bağlama" ve "ilişkiye taşıma" işlemleridir (Kant, 1965: A99). Yine sentezin bu aşaması, yani kavrayışın sentezi, empirik olmayan tasarımlar açısından bakıldığında a priori'dir. Çünkü "kavrayışın sentezi olmaksızın, asla uzam ve zamanın a priori tasarımlarına sahip olamazdık" (Kant, 1965: A99). Demek ki biz, bu sentez sayesinde uzam ve zaman görüşlerinin birliğini edinebiliyoruz. Şu halde onlar¹³, yalnızca duyusallığın bize sunduğu çokluktan sentezi yoluyla üretilebilirler (Kant, 1965: A100). Fakat burada hemen bir parantez açmalıyız ki Kant, kav-

13 Kant'ın burada "onlar" ile kastettiği, muhtemelen uzam ve zamandaki tasarımlardır.

rayışın senteziyle uzam ve zaman görülerinin sentezinden mi söz ediyordu; yoksa a priori saf görüler olan uzam ve zamandaki tasarımlardan mı, bu nokta belirsizdir. Çünkü A basımına bakarak, ilgili alıntının son paragrafları sanki a priori görü olan uzam ve zamandan söz ediyor gibidir. Bu konudaki kuşkular, Kant sonrası yorumcular tarafından da taşınır. Örneğin, Aschenbrenner bu konuda;

"Kant, bu noktada uzam ve zamanın kendilerini mi yoksa uzamdaki, örneğin üçgenler, çemberler gibi şekilleri ve bu orijinal olmayan sentezin içerdiği şeyler olarak gördüğümüz çok daha karmaşık formları mı kastediyor mükemmelen açık kılmamıştır" der (Aschenbrenner, 1983:142).

Fakat eğer *Çıkarım*'ın (Deduktion)'ın B basımına bakarsak, muhtemelen Kant'ın uzam ve zamanın içindeki tasarımların sentezinden söz ettiğini anlayabiliriz. Çünkü B basımındaki (B160) Kant'ın şu sözleri, bu savımızı destekler görünmektedir: "Uzam ve zamanın tasarımlarında, iç ve dış duysal görünün a priori biçimlerine sahibiz. Görünüş çoklulukunun kavrayışının sentezi bunlara uyar. Çünkü aksi taktirde hiçbir şekilde sentez olamazdı." Ayrıca Kant'ın gene B basımında bu senteze verdiği örnek de, konuyu yeteri kadar açıklar niteliktedir:

"Örneğin, bir evin çoklulukunun kavrayışı ile onun empirik görüşünü bir algı yaptığımda, genel olarak uzamın ve dış duysal görünün zorunlu birliği, kavrayışımın temelinde yatar; ve onu, evin taslağını, uzamda çokluluk bu sentetik birliğine uygunluk göstermiş olduğu gibi çizerim." (Kant, 1965: B162).

Örnekte de görülebileceği gibi sentezlenen, aslında, evin taslağı ya da evin çoklulukunun kavrayışıdır. Yani bir anlamda uzamdaki tasarımdır.

İkinci aşama, birbirini izleyen ya da birbirine eşlik eden tasarımların bir araya toplanmaları ve bu yolla bir bağlantı içerisine getirilmeleridir. Bu, sabit bir kurala göre olur ve bu empirik kurala "yeniden üretim kuralı" adı verilir. Yeniden üretimin sentezi imgelemde olur ve burada sözü edilen imgelem de empirik imgelem-dir. Bu noktada imgelemin tanımı önemlidir: "İmgelem, görüde kendisi bulunmayan bir nesneyi tasarımlama yetisidir." (Kant, 1965: B151). Kant'a göre imgelem, empirik ya da saftır. İmge-

lemin empirik ya da saf olması onun yeniden üretici yada üretici imgelem adını almasıyla ilgilidir. Buna göre empirik imgelem yeniden üretici imgelemdir ve "onun sentezi bütünüyle empirik yasalara konu teşkil eder, ki bu yasalar çağrışımın yasalarıdır ve a priori bilginin olanağını açıklamada hiçbir katkıları yoktur." (Kant 1965: B152). Yeniden üretici imgelem, psikolojinin konusudur (Kant, 1965: B152). Üretici imgelem ise, yani imgelemin kendisi, a priori sentez yetisidir (Kant, 1965: A123). Şu halde yeniden üretici imgelem, çağrışım yasalarına göre bir tasarımı diğer tasarımıyla bağlantı içine sokarak bir araya getiriyor (Kant, 1965: A121). Böylece çağrışım yasaları, imgelemde bir tasarımı diğer tasarıma bağlıyor. Oysa üretici imgelem yani saf imgelem (insan ruhunun temel yetilerinden biri olarak), bir yanda görünün çoklulukunu, diğer yanda saf bilinçlialgının (apperzeption) zorunlu birliğinin koşulunu bir bağlantıya taşır. İki uç, yani duyusalılık ve anlık, imgelemin bu transendental işlevinin dolayımı yoluyla birbirleriyle zorunlu bir bağlantıya geçer (Kant, 1965: A124).

Şu halde imgelem, her görünüşteki çoklulukun arzulanan bir birliğini (çünkü zihinde algılar¹⁴ tek tek ve ayrı olarak oluşur), yani çoklulukun sentezini yapan etkin bir yetidir (Kant, 1965: A120). Eğer bu imgelemin eylemi doğrudan algılara yönelirse (Kant, 1965: A120), birinci aşamadaki sözü edilen kavrayış oluşur. İmgelemin nihai amacı, görünün çoklulukunu imgenin biçiminin içine taşımaktır. Bu bakımdan da izlenimler, daha önceden onun etkinliğine alınmalıdır. Yani kavranmalıdır (Kant, 1965: A120). Bu durum, sentezin birinci aşaması ile ikinci aşaması arasındaki yakın ilişkisi göstermektedir.

Üçüncü aşama, ikinci aşamadaki tasarımların bilinçlialgı tarafından bir kavramda tanınmasına işaret eder. İkinci aşamadaki sentezden sonra, bu sentezin bir birliği elde edilmelidir. Kant'a göre, "bütün görülerimizin çoklulukunun sentezinde ve yine sonuç olarak nesnelerin kavramlarının sentezinde bilincin birliğinin transendental bir temeli olmalıdır." (Kant, 1965: A106) Bu orijinal ve transendental koşul ise, transendental bilinçlialgıdan başka bir şey değildir (Kant, 1965: A106). Bu şu anlama gelmektedir:

14 "Algı" Kant'a göre, görünüşün bilinçle birleştirildiğindeki adıdır (Kant, 1965: A120).

Transendental bilinçlialgı, sentez denen bu oyunun en tepesinde yer alan yönetmendir. Bu, bilincin değişmez birliğini işaret eder. Kant, bunun yanı sıra, bir de değişen ve salt empirik olan bir bilinçten daha söz eder: Empirik bilinçlialgı... Buna göre empirik bilinçlialgı, "öznenin bilincinin iç algıdaki durumumuzun belirlenmesine göre, salt empirik olan ve daima değişen"dir (Kant, 1965: A107)'dir. Transendental bilinçlialgının görevi, bizdeki bilginin kiplerini ve bu bilgi kiplerinin diğer bilgi kipleriyle bağlantısını sağlamaktır. Öznenin bu özdeş zorunlu bilinci, aynı zamanda tüm görünüşlerin kavramlara göre sentezinin yeterli ve zorunlu bir birliğidir de (Kant, 1965: A108).

Transendental bilinçlialgının, yargı açısından önemli bir rolü de vardır. Çünkü ancak onun sayesinde yargı olanaklı olur (Kant'tan aktaran Caygill, 1995: 82). Yargının olanaklı olması, bütün a priori kavramların bileşimini önceleyen ve kavramsal olmayan bir birliği gerektirir ki bu, görülerin ve kavramların birleşimidir. Bu birliği sağlayan ve böylece yargıyı olanaklı kılan ise, transendental bilinçlialgıdır.

3.4. Kavramların Görüyle Kurulan Köprüsü: Şematizm

Şematizm, Kant'ın hem bilgi felsefesi hem de yargının olanaklılığı açısından kritik bir aşamadır. Bu aşama, bir nesnenin bir kavram altına alındığı durumla, ya da bir başka deyişle, görülerin saf kavramlar altına alınması ile ilgilidir. Çünkü önceki bölümlerde de belirtildiği üzere, bilginin oluşumu, anlama yetisinden gelen öğeler ve duyusalıktan gelen öğelerin ortaklığı sonucunda olanaklı oluyordu. Şu halde, "görülerin saf kavramların altına alınması, bir kategorinin görünüşlere uygulanması nasıl olanaklıdır?" (Kant, 1965: B177/A138). Böyle bir olanağın oluşabilmesi için, her şeyden önce nesnenin tasarımı ile kavram türdeş olmalıdır. Fakat biliyoruz ki, duyusal görüler, anlığın saf kavramlarından oldukça farklıdır. Yani bu iki kısım heterojendir. Dolayısıyla kategorilerin görünüşlere uygulanabilmesi için, kavram, "kavramın altına alındığı nesnede tasarımılanan bir şeyi içermelidir" (Kant, 1965: A137/B176). Bu aranan tasarım, daha önce Kant'ın sentetik yargıları anlatırken de söz ettiği "bir üçüncü şeydir" (Kant, 1965: B177/A138). Demek ki bu üçüncü şey, bir yönüyle kategoriler açısından türdeş, diğer yönüyle de görüler açı-

sından türdeş olan bir şeydir. Aksi taktirde, arzulan anlama yetisinin kategorilerinin görünüşlere uygulanması, olanaksız olacaktı. Çünkü yapı itibariyle bunlar heterojendirler. Böylece Kant, kategorilerin görünüşlere uygulanmasını olanaklı kılan, bu aracı tasarıma "transendental şema" adını verir (Kant, 1965: B177/A138). Kavramların görünüşlere uygulanması esnasında, zihin bu tür şemalara ihtiyaç duyar. "Bu şemalardaki anlığın işlevine, saf anlığın şematizmi" adı verilir. (Kant, 1965: B179/A140).

Şemanın ne olduğuna ve nasıl bir işleve sahip olduğuna kısaca değindikten sonra, şemaya aslında neden gereksinim duyulduğunu bir başka açıdan şöyle alabiliriz. Kant, şemanın imgelemin bir ürünü olduğunu söyler (Kant, 1965: B179/A140). Bu, önemli bir noktadır. Çünkü imgelem, sentezin kavrayış ve yeniden üretim aşamalarındaki işlemleri gerçekleştiren bir yetidir. İmge ise, "yeniden üretici imgelemin empirik bir yetisinin ürünüdür" (Kant, 1965: A141/B181). Şu halde sentez aşamalarında aşına olduğumuz imgelemin iki kesiminden biri, saf a priori imgelemin ürünü şemadır (Kant, 1965: B181/A142); diğeri, yeniden üretici imgelemin ürünü de olan, imgedir.

Buraya kadar anlatılanlar önemlidir; çünkü şema ile imge arasında yakın bir ilişki vardır. Her ne kadar şema ve imge aynı şey olmasalar da (Kant, 1965: B179/A140)... Dolayısıyla örneklerle aradaki bu ilişki açık kılınabilir. Kant şöyle der:

"Eğer, ardı sıra beş nokta koyarsam, beş sayısının bir imgesine sahip olurum. Fakat öte yanda, genel olarak yalnızca bir sayıyı düşünürsem, ki bu sayı beş ya da yüz olsun, bu düşünce bir çarpım yoluyla daha çok bir metodun tasarımıdır. Örneğin bin, imgenin kendisinden daha çok, belli bir kavramla uygunluğunda bir imgede tasarımlanabilir. Çünkü bin gibi bir sayı, imge kavramıyla zorlukla tetkik edilebilir ve karşılaştırılabilir" (Kant, 1965: B179/A140).

Bu örnekten şunu anlamaktayız ki, beş sayısının yalnız bir imgesine çeşitli şekillerde (nokta koyma, beş koyun çizme, beş ağaca bakma vb.) sahip olabiliriz. Bu aslında beş sayısının tuttuğu bütün imgeleri karşılamaz. Çünkü beş sayısı, Kant'a göre, daha çok bir metodun tasarımıdır. Şu halde beş sayısı (ya da iki, bin, vb...); imge kavramıyla karşılanamaz. Kant'ın bu konuda verdiği bir başka örnek de şudur:

"Hiçbir imge, genel olarak bir üçgenin kavramını karşılamak için yeterli değildir. Çünkü o, hiçbir zaman, ister dar açılı, ister dik açılı, ister geniş açılı bütün üçgenlerin geçerliliğini sunan, kavramın evrenselliğine ulaşamayacaktır. O, daima bu alanın yalnızca bir parçasıyla sınırlı kalacaktır." (Kant, 1965: B180/A141)

Kant'ın verdiği örnekten de anlaşılabileceği gibi, bir ya da birkaç imgeyle kavramın evrenselliğini karşılamak olanaksızdır. İşte bu noktada, şema ve şemanın gerekliliği devreye girer: "Bir kavram için bir imgeyi sağlamaya yönelik, imgelemen evrensel işlevinin bu tasarımına, bu kavramın şeması" (Kant, 1965: A140/B180) adı verilir. Şu halde şema ile imge arasındaki ilişki de açık duruma gelmiştir; şema kavrama imge sağlamaktadır. Böylece imgeler, kavramlara ait oldukları şema yoluyla bağlanabilmektedirler (Kant, 1965: B181/A142). Bilindiği gibi, imgelem, "görünün çokluğu"nu imgenin biçiminin içine taşımak zorunda" idi (Kant, 1965: A120). Dolayısıyla, çokluklar imgenin biçimi içerisine taşıyor, imgeler şemalara sunuluyor ve şemalar yoluyla da kavramlara imgeler sağlanıyor ve böylece kavramlar görünümlere uygulanmış oluyor. Bu arada, görünümün bu çokluklarının Kant açısından ne büyük değer taşıdığını onun doğayı anlatırken "kullara göre görünümlerin çoklukunun sentetik birliği" (Kant, 1965: A126-127) sözüyle anlayabiliriz. Bu ise bize, doğanın bile görünümlerin çokluklarının sentetik birliği olduğu bir yerde, bu sentetik birliğin elde edilmesindeki bir aşama olan şematizmin ve şemanın önemini vurgular.

Şematizme sentetik a priori yargılar açısından baktığımızda, uzam ve zamanın Kant tarafından verilen imgesel tanımlarını da bulmaktayız. Çünkü uzam, dış duyu için bütün büyüklüklerin saf imgesi olurken; zaman da genel olarak duyuların bütün nesnelerinin saf imgesidir (Kant, 1965: A142/B182). Dolayısıyla a priori sentetik birliğin temeli olan saf sentez için gerekli olan duyu-sal tabandaki saf imgeler de bulunmuş olur.

4. Sentetik A Priori Nasıl Olanaklıdır?

Sentetik a priori yargıların, analitik/sentetik ayrımında özgün bir yargı sınıfını oluşturduğu söylenmişti. Bu özgünlük, hem Kant'ın bilgi felsefesinden kaynaklanır, hem de genel olarak bilgi felsefesine tarihsel olarak bakıldığında, bu tür yargıların ilk defa Kant

tarafından öne sürülmüş olmasından kaynaklanır. Bu bölümde, bir yandan bu özgünlüğün temelinde yatan neden açıklanmaya; diğer yandan da, bu tür yargıların Kant'a göre nasıl olanaklı olduklarının altı çizilmeye çalışılacaktır. Böylece yirminci yüzyılın bir çok filozofu tarafından göz ardı edilen bu yargı türünün, analitik/sentetik ayrımı açısından önemi açık hale getirilmeye çalışılacaktır.

Sentetik a priori yargıları oluşturan iki öge vardır: Saf a priori görüşler ve saf a priori kavramlar... Bu iki temel a priori öge, bir yargıda sentez edilirler. Bu iki ögenin nasıl olanaklı olduğu ve sentetik a priori yargıları olanaklı kılmak üzere nasıl sentezlendikleri önceki bölümlerde anlatılmıştı. Şimdi, görünün saf a priori formları iki tane idi; uzam ve zaman. Uzam ve zaman Kant'a göre, "kendilerinden a priori sentetik bilginin türetilbildiği bilginin iki kaynağı"dır (Kant, 1965: A38/B55). Fakat, bu iki saf a priori biçim (form), tek başına sentetik a priori yargıların olanaklılığını açıklayamaz. Bunun için diğer bir ögenin, yani kategorilerin de işin içine girmesi gerekmektedir. Kategoriler, yani saf a priori kavramlar açısından düşünüldüğünde, "hiçbir sentetik önerme salt kategorilerden yapılamaz" (Kant, 1965: B289). Dolayısıyla bu iki ögenin birlikte bir sentezi, bu tür yargıları olanaklı kılar. Yani, aslında sentetik a priori yargılar, bu iki ögenin varlığını ve bunları sentezleyen bir sentez aşamasını gerektirir. Tüm bu işlem, özetle, Kant'ın şu sözlerinde dile getirilir:

"Sentetik a priori yargılar, böylece, a priori görünün biçimsel koşullarını, imgelemen sentezi ve transendental bir bilinçlialgıda (apperzeption) bu sentezin zorunlu bir birliğini, genel olarak olanaklı empirik bir bilgi ile ilişkiye soktuğumuzda olanaklı olur." (Kant, 1965: A158/B197)

Şu halde sentetik a priori yargıların olanaklılığı için, önce a priori görünün biçimsel koşullarının oluşması; sonra bunların imgelemen "sentez" adlı kısımda sözünü ettiğimiz birinci ve ikinci aşamasındaki işlemlerin gerçekleşmesi; ve daha sonra da bu saf a priori görüşleri kategorilerle ilişkiye soktuktan sonra, bu sentezleme sonucunun, yani yargıya sentetik birliğinin transendental bilinçlialgı ya da bir başka deyişle benbilinci (Selbstbewußtsein) tarafından verilmesi gerekmektedir.

Sentetik a priori yargıların olanaklılığını, "sentez" ve "şematizm" bölümlerindeki anlatılar ışığında şu şekilde betimleyebiliriz: Önce Sentezin birinci aşaması olan görüdeki kavrayış ile, a priori görüdeki (yani uzam ve zaman) a priori tasarımlar "düzenlenir", "bağlanır" ve "ilişkiye sokulur"lar. Tabii onların temelinde, duyusallığın bize sunduğu çokluklar (mannigfaltige) vardır. Yalnız sentetik a priori yargılar açısından baktığımızda çokluk, a priori çokluktur (sentetik a posteriori yargılar açısından baktığımızda bu çokluk muhtemelen a posteriori ya da empirik çokluktur). Sentezin birinci aşamasındaki "düzenleme", "bağlama", "ilişkiye sokma" işlemini yapan yeti, imgelemdir. İmgelem, sentezin ikinci aşamasında da devrededir. İlk olarak imgelemin yeniden üretici sentezi gelir. Yeniden üretici sentezi yapan yeti ise, yeniden üretici imgelemdir. Yeniden üretici imgelem ile tasarımlar -ki bunlar sentezin birinci aşamasında vardı- çağrışım yasalarına göre birbirleriyle bağlantı içine sokulur. Fakat bu, a priori bilgi için bir önem taşımaz; bu, zihnin daha çok psikolojik yanını içerir. Bunun yanı sıra, yeniden üretici imgelemin bir görevi de imge üretmektir. İmgelem sayesinde, görünün çokluğu imgenin biçimi içine taşınır. İmgelemin bir diğer yanı da, üretici imgelemdir. Bu üretici yani saf a priori imgelemin ürünü ise, şemadır. Şema-imge ilişkisinde, şemalara imgeler sunulur... Sentetik a priori yargılar açısından düşündüğümüzde uzam ve zamanın saf imgeleri sunulur. Böylece şema yardımıyla kavramlara imgeler sağlanmış olur. Şimdi bundan sonra üretici imgelem tarafından -ki bu üretici imgelem a priori sentezin yetisidir- bir yanda görünün çokluğu ve diğer yanda saf bilinçlialgının zorunlu birliğinin koşulu, bir bağlantıya taşınır. İki uç, yani duyusallık ve anlık, imgelemin bu transendental işlevi yoluyla birbirleriyle zorunlu bir bağlantıya geçer. Böylece, sentezin üçüncü aşamasında görüler, kavramlara tanıtılmış olur. En son aşama ise, transendental bilinçlialgı sayesinde bu senteze birliğinin verilmesidir. Bu, aynı zamanda, sentezlenenin (bu orijinal bilinçlialgı sayesinde) bilincine varılmasıdır. Böylece yargı da olanaklı olur.

Bundan önceki kısımlarda* sentetik yargıların, analitik yargıların aksine, bilgimizi genişleten yargılar olduğunu söylemiştik. Yargı-

* "Sentetik Yargılar ve Üçüncü Şey" kısmında...

daki öznenin kavramının ve yüklem kavramının birbirleriyle sentetik bir ilişkiye girebilmeleri için, dayanak aldıkları bir "üçüncü şey" in olması gerektiği söylenmişti. Yine, bu "üçüncü şey", sentetik a priori yargılarda, bir nesnenin şeması ya da saf a priori görüler, yani uzam ve zamandı. İki kavramın (özne ve yüklem) sentetik birliğine şema açısından baktığımızda, bilginin nasıl genişlediğini kolayca kavrayabiliriz. Çünkü bir "üçüncü şey" olarak şema, görülerle kavramların arzulanan ortaklığını gerçekleştiriyordu. Yani şema ile sentetik ilişki kurulmuş oluyordu. Dolayısıyla öznenin ve yüklem kavramı, yargıda bir sentetik bağlantıda bulunuyorlardı. Aslında burada olan, sentetik a priori yargılar açısından düşündüğümüzde, saf a priori kavramlar olan öznenin ve yüklem kavramlarının, şema yardımıyla altlarına aldıkları görüyle sentetik bir ilişki kurmalarıdır. Bu noktada şema, bir "üçüncü şey" dir; çünkü bu ilişkiye bir dayanak oluşturur.¹⁵ Diğer bir "üçüncü şey" olarak uzam ve zamanın saf görüleriyle de, öznenin kavramında içerilmeyen ama yine de ona sentetik olarak bağlı olan yüklem kavramı, o kavramın ötesine geçebilmektedir. Böylece sentetik a priori yargılar açısından baktığımızda, bu tür yargıların bilginizi neden genişlettikleri açıklanmış bulunmaktadır.

Kant'ın bilgi felsefesine genel hatlarıyla bakıldığında, sentetik a priori yargıların nasıl olanaklı oldukları ve bilginizi nasıl genişlettikleri, Kant tarafından başarılı bir şekilde açıklanmıştır denilebilir. Fakat 20. yy'ın düşünürleri için sentetik a priori yargıların nasıl olanaklı olduklarından daha çok, onların olanaklı olup olmadıkları önemliydi. Bu soruya verilen yanıt da, özellikle deneyciler tarafından bakıldığında olumsuzdu. Yani onlara göre böyle

15 Kant'ta şema'nın "bir üçüncü şey" olduğuna dair en önemli kanıtı. *Saf Aklın Eleştirisi*'nin B177/A138'de buluyoruz. Fakat bunun dışında Kant, *Saf Aklın Eleştirisi* adlı yapıtının başka bir yerinde, şemanın üçüncü şey olduğunu doğrudan belirtmez. Verdiğimiz referansta da Kant, gerçekte "dayanak" olarak bahsettiği "üçüncü şey"den mi söz ediyor yoksa, iki şeyin yanı sıra (kategoriler ve görünüşler) bir üçüncü şeyden mi söz ediyor belirsizdir. Ama bu referansın gösterdiği yeri, L.W. Beck'in Kant'ı bu noktada yorumladığı gibi yorumlarsak, muhtemelen Kant, her iki anlamı da kastediyordu. Nasıl uzam, zaman ve deneyin ham verisi sentetik yargılar için, "dayanak" açısından düşünüldüğünde bir üçüncü şey olabilir, şema'da olabilir. Çünkü analitik yargıların aksine, sentetik bir birliğin olduğu sentetik yargılarda "şema", bu sentetik birliğin elde edilmesinde bir anlamda "dayanak" alınan bir şeydir.

yargılar olanaksızdı. Analitik/sentetik ayrımı açısından bu konunun incelenmesini ikinci bölümde göreceğiz.

5. Sentetik A Posteriori Yargılar ve Özellikleri

Sentetik a posteriori yargılar, sentezi gerektiren ve işin içine kategorilerin de girdiği deney yargılarıdır. Bu tür yargıları sentetik a priori yargılardan ayıran en temel özellik, bu yargıların empirik bir içeriğe sahip olmaları, yani deney yargıları olmalarıdır. Burada sözü edilen empirik içerik ise, deneyin ham verisidir. Ve Kant'ın, "Bir çoklukun sentezi (o empirik ya da a priori olarak verilebilir) [...]" (Kant, 1965: A77/B103) sözünden yola çıkarak, ele alınan çoklukun a priori ya da empirik olabileceğini öğrenmiştik. Dolayısıyla, sentezin birinci aşamasında yani kavrayışın görüldüğü sentezinde, imgelemin yöneldiği çokluk, sentetik a priorideki gibi a priori çokluk değildir, empirik çokluktur. İşte bu empirik çokluk, sentetik a posteriori yargıların empirik içeriğini oluşturur. Bu empirik veri, sentetik a posteriori yargılar açısından bakıldığında, aynı zamanda bu tipe giren sentetik yargılardaki "üçüncü şey"dir. Buradaki "üçüncü" şey sayesinde, sentetik a posteriori yargılar da sentetik a priori yargılar gibi bilgimizi genişleten yargılar olur.

Sentetik a posteriori yargıların a posteriori olması, bize bir şeyi gösterir: Bu tür yargılar, doğru ya da yanlış yargılar olabilirler. Dolayısıyla bu tür yargıların tersi, akli bir çelişkiye düşürmeksizin daima düşünülebilir. Çünkü olanaklı bir sentetik a posteriori yargının, kendisinde olduğu gibi tersinde de, o yargının sentetik birliğine ulaştığımız olanaklı empirik çokluklar daima var olacaktır.

Sentetik a posteriori yargıları sentetik a priori yargılardan ayıran başlıca özellik şudur: Sentetik a posteriori yargıların temelinde empirik sentez yer alırken; sentetik a priori yargıların temelinde saf sentez yer alır. Bu durum, sentezlenen olarak a priori çokluk ya da empirik çoklukun alınması ile de ilgilidir. Sentetik a priori yargılarda, görünün çokluğu a priori iken; sentetik a posteriori yargılarda empiriktir (yani a posterioridir). Bu konudaki açıklamaya daha önce "sentez" adlı kısımda değinilmişti. Bununla birlikte, deney yargılarını anlatırken de sözünü ettiğimiz gibi, sente-

tik a posteriori yargılarda kategorilerin de olması önemlidir. Çünkü Kant, algı yargılarını deney yargılarından, ikincisinde kategorilerin iş başında olmasıyla ayırır.

Analitik/sentetik ayrımı açısından düşünüldüğünde Kant, sentetik a posteriori yargıları yalnızca bu ayrıma giren bir yargı türü olarak ele almaz; aynı zamanda onların nasıl olanaklı olduklarını, dolaylı da olsa gösterir. Fakat analitik/sentetik ayrımı üzerine çalışan 20. yy'ın birçok düşünürü, analitik yargıların yapıları hakkında yoğunlukla düşünmelerine rağmen, sentetik a posteriori yargıların olanaklılığını bir kez kabul etmiş ve bir daha onun üzerine nasıl olanaklıdır diye düşünmemişlerdir.¹⁶

6. Bazı Önemli Hususlar...

Kant'ın analitik/sentetik ayrımına ilişkin bazı hususların özetlenmesinde fayda olacaktır. Çünkü, bu hususlar belirlendiğinde, yirminci yüzyıl filozoflarının bu ayrım hakkındaki düşünceleri ile Kant'ın sunmuş olduğu ayrım arasındaki farklı yada benzer yanlar, daha iyi anlaşılacaktır. Şimdi bu hususları şöyle sıralayabiliriz:

Kant, her şeyden önce, kendisinden önceki filozofların yaptıklarından ayrı olarak, analitik/sentetik ayrımını a priori/a posteriori ayrımı ile birlikte düşünmüştür. Bu iki ayrımın yanı sıra, genel olarak Kant'ın bilgi felsefesinin dokusuna işlemiş bir diğer ayrım daha vardır: Biçim/içerik ayrımı... Biçim, içeriğin olanağının koşuludur ve içeriksiz biçim olanaklı iken, biçimsiz içerik olanaklı değildir. Bu ayrımla birlikte Kant, a priori/a posteriori, saf/empirik gibi ayrımların kimi özelliklerini, bu ayrımı temel alarak türetmeye çalışır. Diğer yandan analitik/sentetik ayrımı, yargılara yönelik yapılan bir ayrımdır. Yargı ise, nesnenin dolaylı bilgisidir. Yine her yargıda, bu nesnenin mantıksal öznesi ve yüklemi olan kavramlar vardır. Kavramlar ise, nesneyle dolaysız ilişkideki tasarımlara göre daha yüksek tasarımlardır. Dolayısıyla analitik/sentetik ayrımı, yargı, kavram, tasarım bağlamında ele alınmalıdır.

16 Aslında bu yüzyılda analitik/sentetik ayrımı ile ilgilenen düşünürlerin ana sorunları, böyle bir ayrımın olup olamayacağı ya da analitikliğin bir tanımının verilip verilemeyeceği (eğer verilebiliyorsa nasıl verilebileceği) ve matematiğin önermelerinin analitik, sentetik ya da uzlaşımsal olup olmadıkları idi.

Yargının oluşma süreci bir bilişsel süreçtir. Bu süreçte, aklın mimarisinde bulunan birtakım yapılar söz konudur. Bu yapılar ve sürecin anlaşılması, analitik/sentetik ayrımının yargı, kavram, tasarım bağlamında anlaşılmasını daha kolay kılacaktır. Bu ise, yargının oluşum sürecine ve dolaylı olarak aklın mimarisine, yukarıda sözünü ettiğimiz, a priori/a posteriori, saf/empirik, biçim/içerik gibi ikiliklerle birlikte bakmayı gerektirmektedir. Böyle bir bakışla iki şeyi görürüz:

1. Yargının oluşum süreci, üç ayaklı bir yapıdır. Bu yapının oluşumuna katkıda bulunan bu ayaklar, anlık, duyusalılık ve bunlardaki öğeleri birleştiren sentezden ibarettir.
2. Analitik/sentetik ve a priori/a posteriori ayrımları, bütün yargı türlerini oluşturmada kullanılan ayrımlardır. Bu türler, analitik a priori, sentetik a posteriori, sentetik a prioridir. Bu yargı türlerine ek olarak, bir de, yargı biçimini almış sözde yargılar yani algı yargıları vardır.

Yargının oluşum sürecindeki üç ayaktan biri olan duyusallığın öğelerindeki başlangıç, görünüştür. Görünüş de diğer bütün bilişsel öğeler gibi, bir tasarımdır. Nasıl ki her tasarımın bir nesnesi var ise, olduğu gibi kendisi de bir başka tasarımın nesnesidir. Dolayısıyla görünüşün nesnesi kendinde-şey olduğu gibi, onu nesne edinen de empirik görüdür. Biçim/içerik bağlamında düşünüldüğünde ise, görünüşün içeriği duyum ve çokluk olurken; biçimi, saf a priori görüdür. Tüm bu öğeleri kendinde bulunduran duyusalılık ise, nasıl görülediğimizin yapısıdır.

Yargının diğer ayağı olan anlığın öğeleri, saf ve empirik kavramlardır. Saf kavramlar (kategoriler), yargıların sınıflanmasından sonra ortaya konmuş kavramlardır. En büyük özellikleri evrensel yükleyici olmaları, yani aklın, doğaya kendi kurallarını dikte etmesinde aktif rol alan temel aktörler olmalarıdır. Empirik kavramlar ise, duyusallığın öğelerinden türetilen kavramlar olup, genelliği ve kaplamı saf kavramlar kadar büyük değildir.

Bu iki ayağı birleştiren sentez, aklın uyguladığı bir bilişsel süreçtir. Bu süreçle sentetik yargıların sentetik birliği elde edilir. Bir anlamda, sentezle birlikte kategoriler görünüşlere uygulanarak, yargı olanaklı olur. Fakat asıl olanaklılık, bir ben-bilinci tarafından bu sentetik birliğin bilincine varılmasıyla gerçekleşir.

Yargının oluşumunun bu üç ayağı, analitik/sentetik ayrımı açısından bir başka şeyi daha açıklamaktadır: Eğer analitik yargılar bilgimizi genişletmeyen ve sentetik yargı da bilgimizi genişleten yargılar ise, bilgimizin nasıl genişlediği ya da arttığı, bu üç ayak içerisinde bazı şeylerin dayanak alınmasıyla açıklanır. Bu dayanaklar, uzam, zaman, şema ve empirik veridir.

Yargının oluşumunun bilişsel sürecini açıklamak ve dolayısıyla aklın mimarisini göstermek önemlidir, çünkü böylelikle tüm bu yargıların nasıl olanaklı oldukları gösterilmiş olacaktır. Onların nasıl olanaklı olduklarını göstermenin, analitik/sentetik ayrımı açısından özel bir anlamı vardır. İlk defa Kant'la ortaya konmuş olan sentetik a priori yargıların olanaklılıklarının gösterilmesinden yola çıkılarak, onların var oldukları, bir bilgi felsefesi temelinde dolaylı olarak ispatlanmış olunacaktır. Bunun yanı sıra, analitik yargılara ilişkin olarak analitikliğin yapısı da ortaya konmuş olacaktır. Böylelikle yirminci yüzyılın yoğunlukla üzerine düşündüğü analitikliğin de, Kant tarafından yargı, kavram, tasarım bağlamında incelenerek "kavramsal" olarak ele alınmış olduğunu görmekteyiz.

III. BÖLÜM

20. YÜZYILDA ANALİTİK/SENTETİK AYRIMI

1. Kant'ın Analitik/Sentetik Ayrımına Yönelik Eleştiriler

Kant'ın yaptığı analitik/sentetik ayrımı 20.yy'un birçok filozofu tarafından eleştirilmiştir. Eleştiriler, genel olarak olumsuz bir yöndedir. Bu bölümde bu eleştiriler, belli başlıklar altında toplanarak incelenmektedir. Fakat daha önce, 20. yy'da analitik/sentetik ayrımı üzerine çalışma yapmış birçok ünlü filozof tarafından Kant'a getirilen eleştirilerin, Kant'ın çağdaşı düşünürler tarafından da yapıldığını eleştirilerinde de bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Çağdaşları tarafından dile getirilen Kant'a yönelik bu eleştirileri, Frederick C. Beiser şöyle özetler:

"Kant'ın analitik ve sentetiği ayırmak için kullandığı ölçüt, eski, psikolojik ve kullanışsızdır. O, eskidir ve Kant'ın iddia ettiği gibi yeni bir buluş değildir; çünkü Leibniz ondan halihazırda haberdardı. Psikolojiktir, çünkü o, yüklem "genişletip genişletmemesine" ya da "açıklayıp, açıklamamasına", "özne düşünölmüş olup olmamasına" dayanır. Ve özel durumlarda hangi yargının analitik veya sentetik olduğunu belirlemede çok belirsiz olduğundan kullanışsızdır. Bir yargının analitik veya sentetik olup olmadığı da, Kant'ın ölçütüne göre, görelî olacaktır. Çünkü her şey, bir şeyin öznenin sahipliğinde düşünölmmesine dayanmaktadır" (Beiser, 1987:195)

Ana hatları itibariyle eleştiriler şu noktalarda yoğunlaşır:

Kant'ın analitik/sentetik ayrımı;

- Eski bir ayrımdır
- Psikolojik temelliçir
- Özne-yüklem formundadır
- Bulanık "içerme" terimine dayanmaktadır
- Her yargı ya analitik ya da sentetik değildir
- Kullanışsızdır

a) *Eski bir ayırımdır*

Analitik/sentetik ayrımı, (I.Bölüm'de de incelendiği gibi) kökleri Kant öncesindeki Locke, Hume, Leibniz, Wolff'a kadar giden bir ayırımdır. Kant, böyle bir ayrımı ilk olarak ortaya koyan bir filozof değildir. Yukarıda adı geçen filozoflardan özellikle Leibniz'in, diğer filozoflara oranla Kant'ın analitik/sentetik ayrımına daha yakın bir ayırım sunduğu söylenebilir. Çünkü Kant, analitik yargıların, olumsuzu düşünülduğünde akli çelişkiye götürdüğünü ve bundan dolayı da "çelişki ilkesi"nin bu tür yargıları tanımada güvenli bir ölçüt olduğunu belirtmişti. Leibniz ise, "Bir doğruluğun (truth), karşıtı çelişkiyi içerdiğinden zorunlu olduğunu, ve zorunlu olmadığında ona olumsal (contingent) adı verildiğini" (Leibniz, 1951: 480) söyler. Görülebileceği üzere Kant'ın analitiklik için verdiği "çelişki ilkesi", Leibniz'de "zorunlu doğruluk" adı altında vardı. Bunun da ötesinde, I.Bölüm'de de belirttiğimiz gibi, Leibniz, önermeleri, Kant'ın yaptığı gibi özne-yüklem ilişkisi açısından da incelemiştir. Kavramları çözümleme yöntemiyle öznenin kavramının yüklem kavramını içermesinin a priori olarak bulunabileceğini, Kant'tan çok önce söylemişti (Bkz. Leibniz, 1969: 267-268). Leibniz olgu doğruluklarının, akli bir çelişkiye götürmediğini ve akılca kabul edilebilir olduklarını söyler.¹⁷ Bu özellikle Kant'ın sentetik a posteriori yargıların doğru ya da yanlış olabilecekleri belirtimiyle benzerlik taşır. Fakat, Kant'ın Lockçu ve Wolffçu çağdaşları tarafından söylenen ve ayrımın eski bir ayırım olduğunu belirten eleştiri, ancak analitik önermeler bağlamında anlamlı kabul edilebilir. Kant analitik/sentetik ayrımını sınırları belli, tutarlı bir bilgi felsefesi içerisinde vermektedir. Bu da onun analitik/sentetik ayrımını özgün kılmaktadır. Üstelik, bu ayrımın kapsamında yer alan sentetik a priori yargılar, ne Kant öncesinde ne de Kant sonrasında var olan ya da yeteri kadar incelenmiş bir yargı türü değildi.

b) *Psikolojik temelli bir ayırım olması*

Bu eleştiri, Kant'ın analitik/sentetik ayrımına, en sık yöneltelen eleştiridir. Bu eleştiri aslında iki başlık altında toplanabilir. Bunlardan birincisi, Kant'ın analitik yargıların tanımında kullandığı

17 Özellikle Leibniz'in *Monadolojisi*'nin 33. maddesi.

“düşünülmüş” kavramı; diğeri ise sentetik yargılara ilişkin verdiği örneklerdir.

Lewis White Beck, Kant'ın analitik yargılara dair verdiği tanımları iki ölçüte ayırır: Mantıksal ölçüt ve fenomenolojik ölçüt... Mantıksal ölçüt, analitik yargılardaki “çelişki ilkesi”ne dayanan ölçüttür. Fenomenolojik ölçüt ise, yine Kant'ın analitik yargıları tanımlarken belirttiği, öznenin kavramında “gerçekte düşünülmüş” olan ile ilgilidir. Öznenin kavramında “gerçekte düşünülmüş” olan ise, içebakışla (introspective) bulunan bir incelemenin konusudur. Bu noktada Beck, “düşünülmüş” olma kavramının fenomenolojik ölçüte uygun olduğunu söyler. O, Kant'ın analitiklik tanımının “neyin analitik neyin sentetik olduğuna karar vermede içebakış (introspective) yönelimi olan psikolojikleştirmeden bağımsız olmadığını” belirtir (Beck, 1992: 351). Demek ki “düşünülmüş” olma kavramı, içebakışı gerektiren psikolojik bir ölçüttür Beck'e göre.

Kant'ın analitik/sentetik ayrımında psikolojik olarak görülen diğer taraf ise ünlü $7+5 = 12$ ve büyük sayılar ile ilgili örneklerdir. Ayer de, Beck'in yaptığı gibi, Kant'ın analitik/sentetik ayrımında birbiriyle eşdeğer olmayan iki ölçüt verdiğini söyledikten sonra, Ayer'e göre bu ölçütlerden biri “çelişki ilkesi”ne dayanan mantıksal bir ölçüt; diğeri ise $7+5 = 12$ örneğinde verilen psikolojik bir ölçüttür. (Ayer, 1984: 67). Analitik/sentetik ayrımı üzerine çalışmalarıyla tanınan Erik Stenius ise, $7+5 = 12$ örneğinde hem Ayer'in, hem de Kant'ın savlarını psikolojik olarak değerlendirir (Stenius, 1965: 362). $7+5 = 12$ örneği, hatırlanacağı gibi, Kant'ın “parmakla sayarak” görüye başvurduğu bir örnektir. Yani, $7+5 = 12$ 'nin analitik değil de sentetik olduğunu anlayabilmemiz için, görüye başvurmamız ve örneğin parmakla saymamız gerekmektedir Kant'a göre.

Yukarıda adı geçen felsefecilerin dışında, birçok felsefeci de, Kant'ın ayrımını psikolojik olması bakımından eleştirmişlerdir.

c) Özne-yüklem formunda bir ayrım olması

Kant'ın analitik/sentetik ayrımını incelerken, yargının, özne ve yüklem ilişkisi açısından incelendiğini görmüştük. Dolayısıyla analitik ya da sentetik yargılar, özne ve yüklem birbiriyle iliş-

kisine göre incelenmişti Kant tarafından. Bu durum 20. yy'daki birçok filozofun Kant'a eleştiri oklarını yöneltmesine neden oldu.

Ayer, Kant'ın ayrımını bu açıdan eleştirirken, "İngilizce ya da Almanca her tümcede olduğu gibi, her yargının bir özne ve yüklemi bulunduğu" (Ayer, 1984: 66) söylenmesini dayanaksız bir kabul olarak bulur. 20. yy'da analitik/sentetik ayrımına en şiddetli eleştirileri getiren Quine ise, ayrımın en önemli iki eksiğinden biri, ayrımın kendisini "özne-yüklem formunun bildirimleriyle sınırlandırmasıdır" der (Quine, 1980: 21). R. Swinburne, ayrıma ilişkin Kant'ın tanımlarını birçok nedenden dolayı tatmin edici bulmadığını belirttiikten sonra, ilk olarak bu tatminkârsızlığın özne-yüklem formunda olduğunu söyler ve şöyle der: "Bugün anlaşılmıştır ki, diğer formlarda yargılar vardır. Doğal olarak, böyle doğal olmayan bir şekilde kısıtlanmamış tanımları istiyoruz." (Swinburne, 1984: 31).

Bu eleştiriye göre, analitik ya da sentetik olan her bildirim, özne-yüklem ilişkisi ile dile getirilmeyebilir. Bu bir anlamda dildeki bütün bildirimlerin özne-yüklem formuyla tüketilemeyeceği anlamındadır.

d) Bulanık "içerme" terimi

Kant'ın analitiklik tanımında kullandığı "içerme" kavramının, 20.yy'ın bir çok filozofu tarafından anlaşılmadığını daha önce belirtmiştik. Şimdi bu eleştirinin kimler tarafından yapıldığına ve eleştirinin temelinde yatan soruna bakalım.

Quine, "Deneyciliğin İki Dogması" adlı ünlü makalesinde, Kant'ın analitik/sentetik ayrımını eleştirirken "içerme" kavramını "metaforik" bulduğunu belirtir (Quine, 1980: 21). Ayer ise bu kavramı "bulanık" olarak niteler, (Ayer, 1984: 66). Wild ve Coblitz, "içerme" kavramının açık olmadığını belirttikten sonra, bu kavramı "mekânsal anoloji" kurarak anlamaya çalışır ve sonuçta doğal olarak kavramın böyle bir anolojiyle anlaşılamayacağını anlar. Wild ve Coblitz, Kant'ın analitikliğin tanımında kullandığı "içerme" kavramının sonucunda, bütünün parçasına eşit olması gibi anlamsız bir sonuca ulaşılacağını belirtir (Wild ve Colbitz, 1948: 653). Wild ve Colbitz'in akıl yürütüşlerinin bütünü ve buna ilişkin eleştiri, "analitik yargılar" adlı başlık altında verilmişti.

“İçerme” kavramına ilişkin yapılan eleştirilerin temelinde, kavramın nasıl anlaşılması gerektiği sorusu yatar. “Öznenin kavramının yüklem kavramını içermesi” denildiğinde, “içerme” sözcüğü burada hangi anlamda kullanılmıştır? Bir mekansal içerme mi, yoksa bütünün parçalarını içermesi şeklinde mi? Eğer anlatılmak istenen mekansal bir içerme ise, bir kavram diğer bir kavramdan nasıl olur da daha “geniş”, ya da “hacimli” olabilir? Ya da anlatılmak istenen, bütünün parçasını içermesi şeklinde bir şey ise, şu halde Kant’ın analitiklik tanımında kullandığı “öznenin kavramına yüklem aracılığıyla hiçbir şey eklemeyen, fakat yalnızca, onda bütünüyle düşünülmüş olan kavramın bu oluşturu (Teilbegriffe) parçalarına ayırır” (Kant, 1965: A7/B11) ifadesindeki öznenin kavramının, oluşturu parçaları olan yüklem kavramı ile ilişkisi nasıl bir ilişkidir? Öznenin kavramı bütün, yüklem kavramı parça ise, yargıda dile gelen bu ilişki, bütünün parçasına eşitlenmesi şeklinde olacaktır denilir.

Bu eleştirinin eleştirisi kısaca şöyle yapılabilir: Birinci durumda, mekansal bir benzetme kavramlara uygulandığında anlamsızdır. İkinci durum ise, daha önce de incelendiği gibi bir eşitliği değil, daha çok eşitsizliği ifade eden, küme-üye ilişkisidir. Yani, yüklem kavramı, öznenin kavramının bir üyesidir. Beck’in, Wild ve Colbitz’e verdiği yanıt bu noktada anlamlıdır:

“Kant, ‘S, P’yi içerir dediğinde, P’nin S’nin kavramında içerildiğini söyler; yoksa P’nin bütün üyelerinin S’nin üyeleri arasında içerildiğini değil. Kant, “içerme” sözcüğünü, işlemel bir anlamda kullanıyor. O demek istiyor ki P, S’nin türüdür, onun işlemi, S’nin işleminden daha azdır ve bu, S’nin işleminin çözümlenmesi yoluyla bulunabilir.” (Beck, 1949: 721)

Beck’in bu konudaki saptaması da, bizim eleştirimizi destekler niteliktedir. “İçerme” sözcüğüyle anlatılmak istenen, küme-üye ya da cins-tür ikilikleriyle daha iyi anlaşılabilir.

e) Her yargı ya analitik ya da sentetik midir?

Bu eleştirinin temelinde, bir yargının analitik ya da sentetik olarak ayrılmasındaki tatminkârsızlık yatar. Buna göre analitik olan bir yargı, daima analitik olup asla sentetik değil midir? Ya da tam tersi mi geçerli? Jonathan Bennett, “bir insanın gönüllü olarak yaptığı, daima isteyerek yaptığıdır” yargısını örnek alır ve bu yar-

gının tek bir yargıya gönderme yapmadığını söyler. Çünkü burada "isteme" sözcüğünün günlük kullanımındaki belirsizliğinden dolayı, bu cümle kimi durumlarda doğru kimi durumlarda yanlıştır (Bennett, 1966: 6). Bennett'in dediği, eğer kişi, savaşta gönüllüyse bunu isteyerek yapmayabilir ama çok kazanacağı bir işe severek gönüllü olarak da girebilir. Fakat burada her tek durumda cümle farklı bir yargıyı ifade eder. İşte böyle tek bir yargıya göndermede bulunmayan cümleler olabilir.

Bennett, Kant'ın analitik/sentetik ayrımını, her cümlenin böylece ya analitik ya da sentetik olarak bildirilmesinden dolayı eleştirir.

f) Kullanışsız bir ayrım olması

20. yy'ın bir çok filozofu yukarıda sayılan nedenlerden ötürü, Kant'ın ayrımını kullanışsız bulur. Bu filozoflar, Kant'ın "çelişki" ilkesine dayanarak, tek tek durumlarda yargının analitik ya da sentetik olup olmadığının anlaşılamayacağını söyleyerek, eleştirilerini dile getirirler. Analitik bir yargıda, yargının karşınının bir çelişki oluşturabilmesi için, iki kavramın birbirleriyle bir "içerme" ilişkisinde olduğu bilinmelidir. Ya da en azından bir çelişkinin olduğu bilinmelidir. Bu ise kendiliğinden bir sorun oluşturur. Çünkü bir kavramın diğer bir kavramı içerdiği ya da onun kurucu ögesi olduğu, tek durumda hangi ölçüte göre bilinebilir bu açık değildir. Duruma diğer bir yandan bakarsak, bir çelişkinin oluşup olmadığı nasıl bilinebilir? Dolayısıyla Kant'ın analitiklik tanımını tatminkâr bir tanım gibi görünse de, pratik kullanımdan uzaktır denilebilir.

2. Carnap ya da Ayrımın Mantıksal Formülasyonu

20. yy'da, analitik/sentetik ayrımını bir mantıksal formülasyon dahilinde inceleyen en önemli filozoflardan birisi Rudolf Carnap'tır. Carnap'ın analitik/sentetik ayrımı anlamak için, onun dil ve mantığa ilişkin yaptığı birtakım tanımların bilinmesini gerektirir. Dolayısıyla, bu başlık altında öncelikle tanımları ve sonra da onun analitik/sentetik ayrımını göreceğiz.

Kant'ın analitiklik tanımının fenomenolojik özelliği ve sentetik a priori'nin transendental bir incelemesine karşılık, Carnap'ın analitik ve sentetik önermelere ilişkin incelemesi "formel" idi de-

nilebilir. Formel, Carnap'a göre, "Herhangi bir anlayış ya da anlama gönderme yapmaksızın, bir linguistik ifade ile ilgili olan düşünce veya bildirimlere" (Carnap, 1996: 39) denir. Dolayısıyla Carnap'ın analitiklik tanımı, Quine'in anlamı (meaning) temel alan tanımı gözetildiğinde formeldir. Çünkü belli bir anlama gönderme yapmaz. Formel kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için Carnap'ın "Bu kitap siyahtır" örneğini verebiliriz. Bu ifadeye bakıp da cümlemin üç sözcük içerdiği; ilk sözcüğün bir zamir, ikinci sözcüğün isim ve üçüncü sözcüğün yüklem olduğu söylendiğinde, formel bildirimde bulunulmuş olur. Fakat cümlemin bir kitapla ilgili olduğu ve onun son sözcüğünün bir renk tasarladığı söylendiğinde, bu iddia artık formel değildir (Carnap, 1996: 39). İşte Carnap'ın analitik/sentetik ayrımı, böyle bir formelliğe ilişkindir.

Carnap'ın, analitik/sentetik ayrımı öncesinde, dil ve mantığa ilişkin birtakım tanımlamalarda bulunduğu söylenmişti. Onun dile ilişkin ilk tanımlamalarından biri, dilin kuralları ile ilgilidir. Carnap'a göre dilin iki kuralı vardır: Formasyon kuralları ve Transformasyon kuralları (Carnap, 1996: 41). Transformasyon kuralları, Carnap'a göre daha önemlidir ve analitik/sentetik ayrımına ilişkin giriş niteliğindeki iki tanım olan L_kuralları ve P_kuralları'ndan oluşur. Buna göre, transformasyon kuralları, "verilen cümlelerin diğerlerine nasıl çevrilebileceğini belirler. Öteki deyişle, verili cümlelerden diğerlerini nasıl çıkarsayabiliriz" (Carnap, 1996: 43) şeklinde ifade edilir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere transformasyon kuralları, bir anlamda çıkarım kurallarıdır ve cümlelerin kendisinden çok, cümlelerin çerçevesiyle ilgilenir. P_kuralları, fiziksel kurallarla ilgiliyken, L_kuralları mantıksal kurallarla ilgilidir. L_kuralları, "mantıksal ve matematiksel niteliğin transformasyon kurallarıdır" (Carnap, 1996: 50). Bu tür kurallar, Carnap'a göre, Russell'in *Principia Mathematica*'da verdiği kurallardır. Mantığın kuralları olan L_kuralları'na birkaç örnek şöyle verilebilir: Koşul önermesinde, $P \rightarrow Q = \sim P \vee Q$, değilleme de, $\sim \sim P = P$ ve benzerleri... P_kuralları ise, fiziksel ya da olgusal kurallardır ve örneğin mekaniğin kuralları P_kuralları içinde yer alır.

Carnap, L_kuralları çerçevesinde bir dizi tanımda bulunur ki, bu tanımlar analitik/sentetik ayrımını açık kılmada kullanılan yardımcı tanımlardır.

İlk olarak “doğru” ve “yanlış” terimleri tanımlanmadan kabul edilir. Tanımlanmadan kabul edilmesinin nedeni;

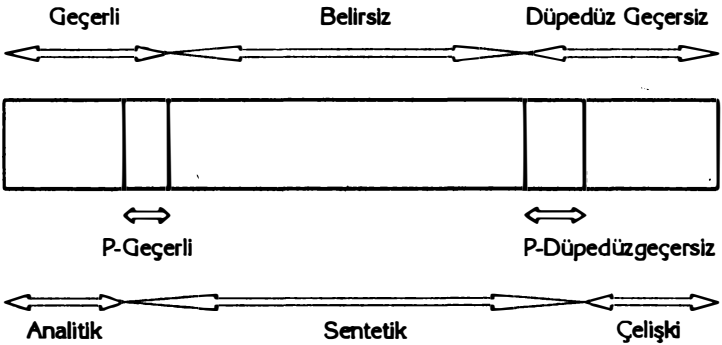
“...verili bir cümlelerin doğru ya da yanlış olup olmaması, yalnızca cümlelerin sözdizimine (syntax) bağlı olmayacak, aynı zamanda deneye bağlı olacaktır. Buna rağmen, bir cümle, bazı durumlarda, yalnızca dilin kurallarından dolayı doğru veya yanlış olabilir” (Carnap, 1996: 48)

şeklinde belirtilir. Böylece dilin formel olarak incelenmesine yakışır bir biçimde, Carnap, “doğru” ve “yanlış” terimlerini tanımlamadan bırakır. Çünkü bunların tanımının, formel bir sistem açısından fazla bir önemi yoktur.

Carnap'ın bundan sonraki tanım çifti, “geçerli” (valid) ve “düpedüz geçersiz” (contravalid) terimleriyle ilgilidir. Carnap'ın geçerlilik tanımı, “Bir cümle, eğer, öncüllerinin boş sınıfının bir sonucu ise geçerlidir” (Carnap, 1996: 48) diye ifade edilir. Buna göre, mantıkta genellikle “üçüncü halin olanaksızlığı” diye anılan, “ $P \vee \sim P$ ” önermesi bir geçerli önermedir. Carnap'ın verdiği bu örneğe benzer bir örnek de şöyle verilebilirdi: $\sim[p \wedge q \Rightarrow p] \Rightarrow q$. Bu önerme de, tanımda anlatıldığı gibi, “öncüllerinin boş sınıfının bir sonucu”dur. Çünkü dikkat edilirse, Carnap'ın örneğinde de yukarıda verilen örnekte de, p ve q gibi önermelerin doğru ya da yanlış değer alıp almamasına bakılmaksızın, toplam önerme geçerli bir önermedir. Ya da bir başka deyişle öncüllerin doğru veya yanlış değer alması, sonuçta önermenin doğru olmasını etkilememektedir; önerme, öncüllerinin doğruluk değerlerinden bağımsız olarak, mantıksal biçimi itibari ile doğrudur. Carnap, “belli bir dil sisteminin 'A' cümlesine, eğer bu sistemin her cümlesi, 'A'nın bir sonucu ise, ona düpedüz geçersiz” (Carnap, 1996: 49) adını verir. Buna verilen örnek ise “ $P \wedge \sim P$ ” dir. Düpedüz geçersize başka bir örnek vermek gerekirse, $[p \wedge q \Rightarrow p] \wedge q$ önermesi uygun bir örnektir. Burada da anlatılmak istenen, öncüllerin doğru ya da yanlış olduğu hangi durumdan yola çıkarsak çıkalım, çıkarımın yanlış ve dolayısıyla düpedüz geçersiz olmasıdır. Düpedüz geçersiz terimiyle, çelişki de tanımlanır. Şu halde, yalnız L kuralları nedeniyle yanlış olan cümleye, L geçersiz ya da çelişki denir. Carnap, “geçerli” teriminin Russell'in *Principia Mathematica*'da verdiği ispatlar (proof) ve “düpedüz geçersiz”in de çürütme (disproof) olduğunu belirtir (Carnap, 1996: 47-50).

Carnap'ın bu iki terim çiftinden sonra tanımladığı 'belirli' (determinate) ve 'belirsiz' (indeterminate) terimleri, bizi onun analitik/sentetik tanımına daha da yaklaştırır. 'Belirli' terimi, "bir cümlelerin geçerli ya da düpedüz geçersiz" olmasına göre tanımlanır. Oysa 'belirsiz' terimi, "bir cümlelerin ne geçerli ne de geçersiz" olmasıdır (Carnap, 1996: 49). Buna göre, "a, b'nin oğludur" dediğimizde belirsiz bir cümle kuruyoruz. Çünkü bu cümlelerin doğruluğu, dilin kuralları ya da L_kuralları tarafından belirlenemiyor. Belirli bir cümleye belirli denmesinin nedeni, dilin kurallarından yola çıkarak ve herhangi bir olguya başvurmadan, ona doğru ya da yanlış diyebilmemizdir. Bu tanım çiftlerinden sonra analitik/sentetik ayrımı şöyle ifade edilir:

"Yalnız, L_kuralları nedeniyle doğru olan bir cümle" (Carnap, 1996: 53), L_geçerli veya analitik olarak tanımlanır. "L_kuralları, verilen bir cümlelerin doğruluğu veya yanlışlığının belirlenmesinde yetersizse, diğer deyişle cümle L_belirli bir cümle değil ise", ona L_belirsiz veya sentetik denir. Bütün bu ilişkiyi, Carnap bir tablo halinde özetler (Carnap, 1996: 55).

Bu tabloda görülen P_Düpedüzgeçersiz ve P_Geçerli terimleri fiziksel yani olgusal ve empirik geçerliliği ya da geçersizliği anlatmak için kullanılmıştır. Belirsiz cümleler, mantıksal olarak doğruluğu veya yanlışlığı belli olmayan cümlelerdir. Bu tür cümleler, fiziksel geçerli ya da düpedüz geçersiz cümleleri de içermez, çünkü onlar fiziksel kurallara göre doğru ya da yanlış olabilirler. Ge-

çerli cümleler, doğruluk tablosunda hep doğru değerini alan cümlelerdir. Buna karşılık düpedüz geçersiz cümleler, doğruluk tablosunda hep yanlış değerini alan önermelerdir. Çelişki, düpedüz geçersiz cümleleri anlatır ve doğruluk tablosundaki değeri hep yanlıştır. Oysa analitik, geçerli cümlelere denir ve doğruluk tablosunda da hep doğru değerini alır. Sentetik ise, hem belirsiz cümlelerden hem de fiziksel olarak geçerli ve geçersiz cümlelerden oluştuğu için, doğruluk tablosunda daima doğru ya da yanlış olduğu bilinemeyen cümlelerdir. Bunlar doğru veya yanlış değerlerini, seçenekli olarak alırlar.

Carnap, sentetik yargı için;

"[...] en azından bir değer ataması doğru olduğunda ve en azından bir değer ataması yanlış olduğunda, L_belirsiz bir cümle üzerine diyebiliriz ki (açık önermesel bir formülün olmamasına rağmen) o, olgusal-dır. Bu kavram, sentetik yargının geleneksel nosyonunun açıklanması için kullanılmıştır" der (Carnap, 1958: 18).

Böylece sentetik yargılar, Carnap'a göre, doğruluk tablosunda en az bir değer ataması doğru ya da yanlış olan olgusal yargılardır. Olgusal cümlelerdeki doğruluk ve yanlışlık ise eğer olgular cümlelerin söylediği gibi doğru ise doğru, yanlış ise yanlış değeri almasıyla belirlenir. (Carnap, 1958: 16).

Analitik önermeler ise, "olguların rastlantısal durumlarından bağımsızdır ve bütün olanaklı dünyalarda geçerlidir." (Carnap, 1958:17). Dolayısıyla analitik önermeler, doğruluk tablosunda, bütün olanaklı yorumlarda (ya da durumlarda) doğru olan önermelerdir.

Anlatılanlar ışığında Carnap'ın analitik/sentetik ayrımını şöyle örneklendirebiliriz: $\sim[p \wedge q \rightarrow p] \rightarrow q$ önermesini ele alalım. Burada p'nin "kuşların ölümlü olması", q'nun da "insanların ölümlü olması" ile simgeleştirildiğini varsayalım. Bu önermeyi sözel olarak, "kuşlar ve insanlar ölümlü ise kuşlar ölümlüdür ifadesinin değillemesi, insanların ölümlü olmasını gerektirir" diye de belirtibilirdik. Şimdi bu önermenin analitik mi yoksa sentetik mi olduğuna bakalım. Aşağıda bu önermenin doğruluk tablosu verilmiştir.

P	Q	$P \wedge Q$	$P \wedge Q \rightarrow P$	$\sim [P \wedge Q \Rightarrow P]$	$\sim [P \wedge Q \Rightarrow P] \rightarrow Q$
D	D	D	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D
Y	D	Y	D	Y	D
Y	Y	Y	D	Y	D

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere, p ve q'nun tüm olası seçenekleri için, sonuç önerme hep doğru olmaktadır. Dolayısıyla bu önermede, p ve q'nun olgusuna gitmeden, onun doğruluğunu bilebilmekteyiz. Şu halde bu önerme geçerli ve analitik bir önermedir. Oysa sentetik bir önerme olsaydı, sonuç önerme (sağdaki son sütun) en az bir yanlış ya da en az bir doğru içerecek ve bütün sütun doğru olmayacaktı. Eğer sağdaki son sütun bütünüyle yanlış olsaydı, bu durumda da düpedüz geçersiz (contravalid) ve dolayısıyla çelişki olacaktı. Sentetik önermeye örnek olarak ise, basitliğinden ötürü Carnap'ın örneğini, "a, b'nin oğludur"u verebiliriz. Bu önermeye p dersek, p önermesi doğruluk tablosunda doğru ya da yanlış iki değer alır. Yani ne $L_{\text{geçerli}}$ ne de $L_{\text{düpedüz geçersiz}}$ olduğundan, bu önerme sentetiktir denilebilir.

Carnap, yirminci yüzyıl filozoflarının analitik/sentetik ayrımında sıklıkla başvurdukları "anlam" kavramını da, mantıksal çözümlemesine uygun bir şekilde tanımlar. Fakat bundan önce, "mantıksal" sözcüğünün Carnap için ne anlam ifade ettiğine bakılmalıdır. Çünkü ona göre, mantıksal sözcüğü ile anlam kavramı arasında yakın bir ilişki vardır. "Bir işlem sadece anlamların (senses) çözümlemesinde temellendiğinde ve olgunun herhangi bir gözlemini gerektirmediğinde" (Carnap, 1958: 16) mantıksal olarak adlandırılır. Dolayısıyla anlamın çözümlemesi, bir mantıksal çözümlemedir. Bu mantıksal çözümlemenin karşıtı, empirik ya da sentetik olandır. Sentetik ise, olgunun herhangi bir gözlemini gerektirir. Oysa olgunun gözlemini gerektirmeyen mantıksal çözümleme, yalnızca anlamın çözümlemesidir. Şu halde anlam nasıl kurulur? Carnap, bu sorunun yanıtını vermeden önce, sembolik dildeki sabit, değişken, mantıksal ve betimleyici gösterge terimlerine açıklık getirmeye çalışır. Sembolik, dilde sabitlerin özel belirli bir anlamı olurken; değişkenler, belirsiz nesnelere işa-

ret ederler. Yine bir sembolik dilde ya sabitler ya da değişkenler olarak yer alan göstergeler de, betimleyici ya da mantıksal göstergeler olarak da sınıflanabilirler. Böylece betimleyici göstergeler aslında, dünyada nesnelere, ilişkilere, vs. işaret etmeye hizmet eden sabitlerdir. Bunun yanı sıra, mantıksal göstergeler, dünyada herhangi bir şeye işaret etmezler. Onlar, bütün değişken ve mantıksal sabitleri içerirler. Şimdi bir cümlede anlamın nasıl kurulduğu sorusuna döndüğümüzde, Carnap'ın yanıtı açıktır: "[...], [Mantıksal göstergeler], bir tümcenin betimleyici sabitlerini birbirine bağlar ve böylece bir cümlenin anlamını dolaylı yoldan kurar" (Carnap, 1958: 17). Dolayısıyla anlam, mantıksal göstergeler yoluyla, betimleyici sabitlerin birbirine bağlanması ile kurulmuş olur.

Carnap'ın analitik/sentetik ayrımında, onun bu ayrıma ilişkin yaptığı ya da bu ayrımın yararlandığı tanımlar da göz önüne alındığında; ayrımın, mantıksal bir formda verildiği; analitik önermelerin olguya hiç "dokunmayan" çok daha formel önermeler olduğu sentetik önermelerin buna karşılık, formel yapısı itibarıyla, bir yönüyle olguya "bağlı" önermeler olduğunu görmekteyiz. "Dokunmama" ya da "bağlılık"ın mantıksal çözümlemedeki karşılığının ise, her önermenin doğruluk tablosunda aldığı doğruluk değerleriyle ilgili olduğu söylenebilir.

3. Ayer ve Ayrımın Eşanlamlılık Tanımı

A.J. Ayer, analitik/sentetik ayrımına eşanlamlılık ölçütüyle yaklaşan ve mantıkçı pozitivist ekolde yer alan bir filozoftur. Onun analitikliğe ilişkin verdiği eşanlamlılık ölçütü, yirminci yüzyılın birçok filozofu tarafından tartışılmıştır. Ayer'in analitik/sentetik ayrımına ilişkin en belirgin açıklamaları, onun *Dil, Doğruluk ve Mantık* adlı kitabının *A Priori* adlı bölümünde bulunmaktadır. Ayer, bu kitabın 3.1'inde belirttiği üzere, Kant'ın analitik/sentetik ayrımını tatminkâr bulmaz ve onu belli açılardan eleştirir. Ayer, Kant'ın analitik/sentetik ayrımını tatminkâr bulmadığı gibi, onun matematiğin önermelerini sentetik a priori olarak değerlendirmesini de kabul etmez. Çünkü Ayer'e göre, matematiğin önermeleri analitik ya da bir başka deyişle totolojiktir (Ayer, 1984: 65). Örneğin $7 + 5 = 12$ önermesi de Kant'ın sandığı gibi sentetik a priori değil, analiktir. Çünkü $7 + 5$ ile 12 eşanlamlıdır.

Tıpkı "gözcü" ile "göz doktoru"nın eşanlamlı olması gibi... (Ayer, 1984: 74)

Ayer, böylelikle analitikliğin tanımında, eşanlamlılık tanımını kullanmaya başlar. Aslında Ayer'in analitik/sentetik ayrımı, kimi açılardan Carnap'ın ayrımına benzemektedir. Çünkü Ayer, "bir önermenin geçerliliği, yalnızca içerdiği simgelerin tanımına bağlıysa onu analitik" (Ayer, 1984: 67) olarak tanımlarken; "eğer önermenin geçerliliği, deney olgularıyla belirleniyorsa onun sentetik" olduğunu söyler (Ayer, 1984: 67). Dikkat edilebileceği gibi bu tanımlamada sentetik, deney olgularının gözlemini gerektirmektedir. Oysa analitik önerme için deney olgularına başvurmak gereksizdir. Çünkü analitik bir önermenin analitikliğini belirleyen, yalnızca içerdiği simgelerin tanımıdır. Eğer bu simgeler eşanlamlı ise analitik, değilse ve önermenin geçerliliği için olguya başvuruluyorsa sentetiktir. Bu yaklaşım, Carnap'ın olgunun gözlemini gerektiren sentetik önermeler ile, böyle bir gerekliliğin olmadığı analitik önermeler arasındaki ayrımıyla bir benzerliğe sahiptir.

Ayer, analitik önermeleri totolojik önermeler olarak görür. Örneğin bu konuda verdiği örnek, "ya p doğrudur ya da p doğru değildir" (Ayer, 1984: 67) önermesidir. Bu önermenin biçimsel formülü bilindiği gibi $p \vee \sim p$ 'dir. $p \vee \sim p$ önermesi, bir totolojik önermedir. Çünkü doğruluk tablosunda olası bütün durumlar için doğrudur. Ayer'in analitik önermeleri totolojik olarak görmesi rastlantısal değildir. O'na göre, analitik ve sentetik, olguya ilişkisinde birbirinden ayrılır. Analitik önermelerde olguya başvurmanın gereksizliği bir yana, aynı zamanda bu tür önermeler olgusal içerikten de yoksundurlar (Ayer, 1984: 68). Bu yüzden de analitik önermeler deneyle *çürütülemeyen* önermelerdir. Analitik önermelerin olgudan yoksun önermeler olması, yani deneyle çürütülemez ve deneye dayanmayan önermeler olması, onların bir özelliğini daha ortaya koyar. Bu tür önermeler, bilgimizi artıran önermeler değildir (Ayer, 1984: 69). Örneğin, "karıncaların ya bir bölümü asalaktır ya da hiçbiri değildir" analitik önermesinin geçerliliğini anlamak için karıncaları gözlememize gerek olmadığı gibi; bu önerme, karıncalar hakkında herhangi bir bilgi de vermez. Çünkü önerme, formel yapısı itibarıyla geçerli ve doğru bir önermedir.

Ayer, analitik önermelerin eşanlamlılığını ve totolojik yapısını birlikte kullanır. Örneğin, $7189, 91 \times 79$ 'ile hem eşanlamlıdır hem de $91 \times 79 = 7189$ bir totolojidir (Ayer, 1984: 76). Böylece Ayer sonrasında, eşanlamlı ve totolojik analitik önermeler ayrı ayrı incelenirken¹⁸, Ayer'de henüz bu kavramların karışık bir şekilde kullanıldığını gözlemekteyiz.

Ayer'in analitik/sentetik ayrımında, ayrımın Carnapçı mantıksal ve formel tanımının yanı sıra, bulanık da olsa "eşanlamlılık" kavramının yer aldığı görülmektedir. Bu ise, ilerde Quine'ı ayrımın reddine götüren ve analitikliğin tanımında "döngüsellige" neden olan kavramlardan yalnızca biridir.

4. Quine, White ve Analitik/Sentetik Ayrımının Reddi

Kant sonrasında ve yirminci yüzyılda, tanımlanışı ve irdelemesi farklı bir yönde seyreden analitik/sentetik ayrımı, ilk defa bu yüzyılda Quine tarafından güçlü bir eleştiriye maruz kalmıştır denilebilir. Çünkü Quine, böyle bir ayrım için verilen tanımların yeterli ve tatminkâr bir düzeyde olmadığını göstermeye çabalamıştır. Dolayısıyla ayrımın Quine tarafından reddi, bu yüzyıldaki birçok filozofun kafasında, ayrıma ilişkin şu ya da bu yönde birtakım soru işaretleri bırakmıştır. Bu soru işaretlerinden kimileri, analitikliğin bir tanımının verilir verilemeyeceği gibi temel itirazlara yönelik olurken; kimileri de eşanlamlılık, anlam, karşılıklı değişebilirlik, zorunluluk, tanım(lama) gibi kavramların kendilerine ilişkindir. Şu halde, önce Quine'in ve daha sonra da White'in, analitik/sentetik ayrımına ilişkin temel itirazlarını incelemek yararlı olacaktır.

Quine, "Deneyciliğin İki Dogması" adlı ünlü makalesinin giriş kısmında, iki tür analitik bildirim türünden söz eder. Bunlardan birincisi, mantıksal olarak doğru dediği ve yalnız formel yapılarından dolayı doğru olan bildirimlerdir. Bu sınıfa giren analitik

18 Totolojik olarak tabir edilen analitik önermeler, daha çok, mantıksal doğruluk (logical truth) ya da mantığın doğruluğu (truth of logic) şeklinde belirtilirken; eşanlamlılık üzerinden tanımların yapıldığı diğer analitik önermeler, örtük analitik (implicit analytic) olarak adlandırılır. Böylece analitik önermeler, en kaba şekliyle, açık (explicit) ve örtük (implicit) analitik önermeler şeklinde ayrılacaktır ileride. Bu iki tip ve diğer tip analitik önermelerin tanımları için bkz., Nordenstam 1972:19.

önermelere, “Hiçbir evli olmayan insan evli değildir” örnek verilebilir. Quine, bu tip analitik önermeleri, “mantıksal parçalarından öte, bileşenlerinin bütün yeniden yorumlanışları altında doğru olarak kalan ve doğru olan” (Quine, 1980: 22-23) bildirimler olarak niteler ve bunlara “mantıksal doğruluk önermeleri” der. Bu tip analitik önermelerin yanı sıra, “karakteristiği, eşanlımlılar yerine eşanlımlıların konulmasıyla bir mantıksal doğruluğa çevrilebilen” (Quine, 1980: 23) ikinci tip analitik önermelerden daha söz eder. Bu tip analitik önermelere örnek ise, “hiçbir bekar evli değildir” şeklinde verilebilir. Quine'a göre bu ikinci tip analitik önermelerin hâlâ doğru dürüst bir nitelemesinden yoksunuz. Quine da, özellikle bu tip analitik bildirimleri ele alır.

Hatırlanacağı gibi, Kant, analitik önermeleri açık ve örtük analitik önermeler olarak ayırmıştı ve açık olan analitik önermelerin de totolojiler olduğunu söylemişti. Quine da benzeri bir sınıflama yaparak, Kant'ın açık analitik önermeler dediğine mantıksal doğruluk der. Quine, Kant'dan daha çok kendi çağdaşı Carnap'ı, özellikle bu birinci tip analitik önermeler açısından, eleştirir. Çünkü Carnap, birinci tip analitik önermelerle uğraşmıştır ve Quine'a göre o, ikinci tip analitik önermelerin tanımını vermede yetersiz kalmıştır. Quine'ın Carnap eleştirisi, onun bir anlamda, analitikliğin ve dolayısıyla analitik/sentetik ayrımının niteliğini açıklama yönünde getirdiği eleştirilerin giriş kısmını oluşturur. Çünkü bu eleştiriyle birlikte, ikinci tip analitik önermeler daha belirgin ortaya çıkacak ve bunların yapılarını açıklamaya yönelik tanımlamalar daha kolay ele alınabilecektir. Quine, Carnap'ı şöyle eleştirir:

“Son yıllarda Carnap, durum-betimleyicileri diye adlandırdığı bir şeyle analitikliği açıklamaya yöneldi. Bir durum betimleyicisi, atomik veya bileşik olmayan dilin bildirimlerine doğruluk değerlerinin herhangi bir tüketici atamasıdır. Dilin diğer bütün bildirimleri, -Carnap'ın varsaydığı- bilinen mantıksal aygıtlar aracılığıyla onların bileşen cümleleriyle birlikte kurulurlar. Öyle ki, herhangi bir karmaşık bildirimin doğruluk değeri, belirlenebilir mantıksal yasalarla, her bir durum betimleyicisine ayarlanır. Şu halde bir bildirim, her durum-betimleyicisi altında doğru olduğunda, analitik olarak açıklanır. Bu görüş, Leibniz'in 'bütün olanaklı dünyalarda doğru'nun bir uyarlamasıdır. Fakat bilinmeli ki, analitikliğin bu versiyonu, eğer sadece “John bekardır” ve “John evli-

dir" gibi birbirine benzemeyen, karşılıklı birbirinden bağımsız olan, dilin atomik bildirimleri söz konusu ise amacına hizmet eder. Aksi durumda, "John bir bekardır" ve "John evlidir"e doğruluk (truth) atfetmiş olan bir durum-betimleyicisi olurdu ve sonuçta "hiçbir bekar evli değildir" amaçlanan ölçüt altında analitik olmaktan ziyade sentetik olacaktı. Böylece, durum betimleyicileri anlamında, analitikliğin ölçütü, yalnızca, "bekar" ve "evli olmayan insan" (analitikliğin ikinci sınıfında verilen eşanlamlı çift tipi) gibi ekstra mantıksal eşanlamlı çiftlerden sakınan dillere hizmet eder" (Quine, 1980: 23)

Quine'ı esas rahatsız eden, Carnap'ın doğruluk tablosunda ya da durum betimleyicilerine ilişkin tabloda yer alan mantıksal önermelerin, birbirlerini dışlayan, atomik önermeler olmasıdır. Bu durumda, "Hiçbir bekar evli değildir" gibi bir önerme, "Yarın güneş doğacak" ya da "Sezar'ı Brütüs öldürdü" gibi bir sentetik önermeyle eşdeğer olacaktır. Çünkü analitikliğin belirlenebilmesi için burada birden fazla önerme yoktur. Aslında bu, Quine'in Carnap'ı yorumlayış şeklidir. Çünkü bir p önermesinin doğruluk değeri, daima "doğru" olarak da verilebilir Carnap'ın sisteminde. Böylece, "Hiçbir bekar evli değildir" gibi bir önerme de analitik olarak kabul edilebilir. Yine de Quine'in anlatmak istediği, temelde farklıdır: Böyle bir önermenin doğruluk değeri sabit olarak verilmiş olsa bile, bu önermenin nasıl böyle bir doğruluk değeri aldığı, Carnap'ın sistemine göre hâlâ sorunlu olarak ortada kalacaktır. Denilebilir ki Quine, bir anlamda Carnap'ın tekil p önermesinin dokusuna inmiş ve eşanlamlı sözcüklerden oluşan bir önermeyle karşılaşmıştır. Dolayısıyla bu tip önermelerin analitikliği, daha alt düzey bir incelemeyi gerektirmektedir.

Şu halde Quine, Carnap'ın sisteminin, birinci tip analitik önermelere hizmet eden bir sistem olduğunu belirleyerek amacına yönelik ilk adımı atmış olur. Bundan sonra o, ikinci tip analitik önermeleri ele alarak, analitikliği tanımlamanın sonuçsuz bir tanımlama olduğunu gösterir. Quine'in bu temel eleştirisi şu kısa maddeler halinde özetlenebilir:

- i) "Tanım"a yönelik eleştiri
- ii) Salva veritate (doğruluğu koruma) testi
- iii) Semantik kural

Quine'in eleştirilerinde temel aldığı analitiklik tanımı, konuyla sıkı sıkıya bağlıdır. Çünkü Quine, ikinci tip analitik önermelerin birinci tip analitik önermelere indirgenmesiyle ilgilenir ve bu yönünde de şöyle bir tanımı ele alır: "[...]herhangi bir analitik bildirimin, eşanlamlılar yerine eşanlamlıları koymakla mantıksal bir doğruluğa çevrilebilmesi [...]" (Quine, 1980: 28) Aslında bu ele aldığı tanımla, bütününde analitikliği ve sonrada da analitik/sentetik ayrımını eleştirir. Fakat bu tanımın önemi, eşanlamlılığı içermesidir denilebilir. Çünkü Quine, eleştirisi için uygun başlama noktasını buradan elde eder.

i) Quine, bazı kimselerin ikinci tip analitik önermeleri, tanımlama yoluyla, birinci tip analitik önermelere çevirmeye çalışmalarını eleştirir. Burada sözü edilen tanımlama da üç şekilde olabilir. Birinci durumda, "Hiçbir bekar evli değildir" gibi bir analitik önermenin, ilk tipten bir analitik önermeye çevrilebilmesi için "bekar" ve "evli olmayan insan"ın bir şekilde birbirlerine göre tanımlanmaları gerekmektedir. Dolayısıyla bu iki terimin eşanlamlı olduğu söylenmelidir. Fakat bu iki terimin tanımlama yoluyla eşanlamlı olduğu, neye bakılarak söylenecektir? Eğer bir sözlüğe bakılacak ise, bu sözlükte kimin ne zaman böyle bir tanımlama yaptığı sorulabilir? Daha da önemlisi neden böyle bir sözlük tanımlamasını kabul edelim? Bu soruların yanı sıra bir şey açıığa çıkmaktadır ki, sözlük tanımlamasında da bir eşanlamlılık kavramına başvurma gereksinimi doğmaktadır. Ama eşanlamlılık kavramı henüz açıklanmamış bir kavramdır. İkinci tip tanımlama şekli de bir açıklama olabilir. Fakat Quine'a göre, "açıklama bile, tanımlanan ve tanımlayan arasındaki eşanlamlılığın bir öncel varlığını salt olarak serimleyemeyişinden dolayı, yine de diğer eşanlamlıların öncel varlığına dayanır." (Quine, 1980: 25). Yani açıklama tanımlanan ile tanımlayan arasındaki eşanlamlılığı salt olarak serimleyemez. Çünkü burada serimlenmeye çalışılan eşanlamlılık da, kendinden önceki diğer eşanlamlılıkları içerir. Dolayısıyla bu noktada da, eşanlamlılık kavramına geri dönmüştür ve henüz açıklanmamış eşanlamlılıktan dolayı, bu indirgeme de kabul edilebilir bir indirgeme olamaz. Bir başka tanımlama şekli de şart koşmadır (stipulative). Şart koşma, özellikle yapay dillerdeki bir durumdur. Doğal bir dil için, belli bir hükme göre eşanlamlılık ilişkisinin yaratılmasının çok az açıklayıcı değeri vardır. Şu halde, Quine'a göre, tanımlamayla, eşanlamlılığın

öncel bir varlığı kabul edilmekte, bu öncel varlığın kendisi de açıklanmamış bir şekilde kalmaktadır.

ii) Tanımlama ile analitikliğin açıklanması, bizi açıklanmamış eşanlamlılık kavramına götürüyordu. Dolayısıyla Quine, eşanlamlılık kavramının kendisine yönelir. Böylece analitikliğin daha iyi bir açıklamasının yapıp yapılamayacağını görmeye ve analitikliği eşanlamlılık bağlamında açıklamaya uğraşır. Karşılıklı değişebilirlik ya da *salva veritate* testi şöyle uygulanır: “İki linguistik formun eşanlamlılığı, basit bir tarzda, onların doğruluk değerinin değişimden bağımsız bütün bağlamlarda karşılıklı değişebilirliğine dayanır.” (Quine, 1980: 27). Quine, bu karşılıklı değişebilirlik (*salva veritate*) testi için iki durumu göz önünde bulundurur: Birincisi, bu test, bileşenlere ve tırnak içindeki ifadelere uygulanamaz. Çünkü İngilizce “bachelor”, bekar anlamına gelmesine rağmen, “bachelor of arts” (temel sanatlar) bekar sözcüğünün anlamını içermez. Çünkü sözkonusu ifade, “sanatların evli olmayan insanı” şeklini alacaktır ki, bu, anlamsızdır. İkincisi ise, bu test, bilişsel eşanlamlılığın bir testidir. Yani o, psikolojik ve şiirsel niteliklerden yoksundur. Bilişsel eşanlamlılık, analitik bildirim tanımı için gerekli olan bilişsel eşanlamlılığın bir çeşidi olarak açıklanabilir.

Quine, *salva veritate* testini hem içlemsel (intensional) diller, hem de kaplamsal (extensional) diller için değerlendirir. Bir içlemsel dil için şöyle bir örnek verilebilir:

- 1) “Zorunlu olarak ve yalnızca bütün bekarlar bekardır”. Eğer buradaki ikinci bekar sözcüğünü evli olmayan insanla yer değiştirirsek,
- 2) “Zorunlu olarak ve yalnızca bütün bekarlar evli olmayan insanlardır” ı elde etmiş oluruz. Bunu, *salva veritate* testiyle elde ettik. Şimdi (2)’yi söylemek (1)’i söylemektir ve bu da analitiktir.

Dolayısıyla;

- 3) “Yalnızca ve bütün bekarlar evli olmayan insanlardır” savını aldığımızda, eğer (3) analitik ise, “bekar” ve “evli olmayan insan” bilişsel eşanlamlıdır. Yani bir anlamda, bilişsel eşanlamlılıktan yola çıkarak analitikliği test etmiş olduk.

Her ne kadar test burada doğru bir şekilde çalışmış olsa da, bu, analitikliği açıklamak için yeterli değildir. Çünkü ilkin “salva varietate” karşılıklı değişebilirliğin koşulu, eldeki dilin zenginliğinde ve onun değişimlere dair gücünde değişiklik gösterir. Yukarıdaki sav, “zorunlu olarak” zamirini içeren yeterince zengin bir dille çalıştığımızı varsayar” (Quine, 1980: 29). Dolayısıyla içlemsel bir dildeki böyle bir zaminin sayesinde, karşılıklı değişebilirlik testini uygulayabiliyoruz. İkincisi, dikkat edilirse bu test ile analitikliğin testini yapmış olduk; fakat analitikliği açıklamadan bıraktık. Aynı zamanda Nordenstam’a göre, analitiklik kavramı zorunluluk kavramına başvurduğu için açıklanmadan kalmıştır. Çünkü diğer yanda, zorunluluk analitikliği varsayar. Zorunluluk, ancak ve ancak analitik bildirimlere uygulandığında, doğru bildirimleri veren bir ifade olarak açıklanabilir (Nordenstam, 1972: 23). Şu halde Quine için, içlemsel bir dilde salva varietate testi de analitikliği açıklamaya yetmez.

Kaplıamsal bir dilde ise, karşılıklı değişebilirlik salva varietate, analitikliğin bilişsel eşanlamlılığını garanti etmez. Çünkü, bu dilde “bekar”ın “evli olmayan insan” olduğunu söylemekten öteye başka bir şey söylememiş oluruz. Aynı şeyi “kalpli yaratık” ya da “böbrekli yaratık” için de söylemiş olurduk ki bu daha çok anlamla ilgili bir sorundur. Oysa istenen eşanlamlılık tipi, yalnızca (3)’ün doğruluğu değil, (3)’ün analitikliği ile “bekar” ve “evli olmayan insan”ın eşitlenmesidir. Dolayısıyla Quine’a göre, ne içlemsel ne de kaplıamsal dillerde karşılıklı değişebilirlik *salva veritate* testine başvurarak, dolayısıyla bilişsel eşanlamlılık yoluyla, analitikliği tatminkâr bir şekilde açıklayamayız. Çünkü bilişsel eşanlamlılığa başvurma sonucunda da yine, tanımlanmamış analitikliğe çıkmış olduk.

iii) Quine, doğal dillerin dışında, yapay diller ve onlardaki semantik kurallarla verilmeye çalışılan analitikliğin yapısını da ele alır. Bu bakımdan da, semantik kurallara sahip olan bir Lo gibi yapay dil alındığında buradaki analitikliğin tanımı incelenir. Quine, bu inceleme için özellikle Carnap’ın yazılarına bakar. Quine’in göz önünde bulundurduğu tanım, “Bir bildirim S, Lo dili için, ancak ve ancak ... olduğunda analitiktir” tanımıdır. Fakat bu tanım da Quine’a göre, “için analitiktir”in anlaşılabilmesi için öncelikle kuralın anlaşılabilmesi gerekmektedir. Quine’a göre burada-

ki zorluk, bu kuralların, anlamadığımız analitiklik sözcüğünü içermesinden kaynaklanmaktadır. Yine “hangi ifadeler, kurallar analitikliğe atfediliyor anlıyoruz, fakat ifadelere atanan kuralları anlamıyoruz” der (Quine, 1980: 33). Dolayısıyla bildirimlere atfedilen kuralları anlamak için, kurallarda kullanılan analitik sözcüğünü anlamamız gerekmektedir.

Semantik kuralların bir başka formu ise, analitik sözcüğünü içermemesine rağmen, doğruluk sözcüğünü içermesine göre tanımlanır. Aslında burada doğruluk sözcüğünden kaynaklanan bir problem yoktur. Fakat “bir bildirim, eğer o semantik kurallara göre doğru ise analitiktir” (Quine, 1980:34) şeklinde tanımlanan analitiklikte, semantik kurallardan kaynaklanan bir problem vardır. Çünkü bu durumda da, açıklanmamış cümle olan “semantik kurallara” başvurulmuştur. Dolayısıyla burada her iki formdan da kaynaklanan bir problem vardır. Analitikliği, “-için analitiktir” ve “-nın semantik kurallara göre” tanımlamaları, aynı şekilde, açıklanmaya gereksinim duyduklarından dolayı sorun oluştururlar. Her iki durumda da, tanımın içine yerleştirdiğimiz bu cümleler, açıklanma ihtiyacındadırlar. Şu halde Quine’a göre, “bir yapay dilin analitik bildirimlerini belirleyen semantik kurallar, yalnızca biz analitiklik nosyonunu anladığımız sürece, ilişkilidirler; onların bu anlayışı kazanmada yardımları yoktur.” (Quine, 1980: 36).

Quine böylece analitikliğin tanımlamayışından yola çıkarak, hiçbir şekilde sınırları çizilemeyen analitik/sentetik ayrımını reddeder. Quine’ın incelemesinden de anlaşılacağı gibi, analitikliğin tanımlanmasında bir kısır döngü söz konusudur. Bu öyle bir döngüdür ki, analitikliği her tanımlama teşebbüsünde, başvuru- lan terimler bir başka terimi gerektirmekte ve sonuçta da yine anlaşılmayan analitiklik terimine çıkılmaktadır. Grice ve Strawson, analitik/sentetik ayrımının savunmasına ilişkin yazdıkları makalede bu döngüsellliği, “aile çemberi” (family-circle) diye adlandırır (Grice ve Strawson 1969: 147). Bu çembere göre, çemberin herhangi bir üyesi tatminkâr bir şekilde açıklanabilseydi, diğer üyeleri de ona göre açıklanabilecekti. Ailenin üyeleri, “özçelişiklik”, “zorunluluk”, “eşanlamlılık”, “semantik kural”, “tanımdır”dır. Fakat maalesef ailenin herhangi bir üyesi, diğeri kadar açıklanma ihtiyacı içerisindedir. Dolayısıyla bu çember içerisine giren analitikliğin de, bir açıklaması olamamaktadır.

Analitik/sentetik ayrımının reddine yönelik ünlü çalışmalardan bir diğeri de Morton White'ındır. Morton White da analitik önermeleri Quine'in yaptığı gibi iki sınıfa ayırır: Bunlardan ilki mantıksal doğruluklardır, ki bu, yukarıda örneklerini verdiğimiz Quineci anlamdaki birinci sınıf analitik önermelerdir. White da, bu tip analitik önermelerle ilgilenmediğini söyledikten sonra, ikinci tip analitik önermeleri ele alır. White'ın ikinci tip analitik önermelere ilişkin verdiği örnek, "insan akıllı bir hayvandır" örneğidir. White, bu örneği Quineci bir gözle çözümler. Bildirimin analitikliğinin, "insan" ve "akıllı hayvan" eşanlamlılığı ölçütüne bağlı olması durumunda, bu ölçütün, bildirimin analitikliğini açıklamada yetersiz kaldığını savunur. Çünkü burada başvurulmuş eşanlamlılığı neye göre belirleyeceğiz? Eğer bir antropoloğa sorarsam, onun yanıtını nasıl denetleyeceğim? Şu açıktır ki, insanın akıllı bir hayvan olduğuna dair verilen yanıtı doğuştan muhalif birçok yanıt verilebilir. Hem sonra kimi filozoflara göre (J.S. Mill) insanın eşanlamlısı, "akıllı hayvan" değil "iki ele sahip memeli hayvandır". Yani kimi bağlamda eşanlamlı, kimisinde değildir. Şu halde eşanlamlılığa göre tanımlanan analitik/sentetik ayrımı, bir derece sorundur. Kesin bir ayrım olamaz.

White'ın analitik/sentetik ayrımına dair itirazlarından bir diğeri ise, "özçelişki"ye ilişkindir. Bu durum, "analitik bildirimlerin kendilerinin reddi, özçelişiktir" şeklinde ifade edilir. White, bu özçelişkinin insanlarda yarattığı varsayılan dehşet ve rahatsızlık hissi üzerine durur ve şöyle der:

"Kim, analitik bildirimlerin karşıtlıklarında hazır bulunan dehşeti hissetmeyi umar? Kesinlikle, dili kullanan topluluktaki bütün kişiler değil. Dehşet hissetmeyecek ve filozofların özçelişki dedikleri bildirimlerden rahatsızlık duymayacak bir çok kimse vardır. [...] Eğer analitik bildirimler, sentetik doğru bildirimlerden rahatsızlık tabanında ayrılacaklarsa - ki bunları reddetmekle oluşur- ayrım keskin olmayacak ve analitik/sentetik arasındaki şimdiki katı ayrım bırakılmış olacaktır." (White, 1970: 85-86).

Dolayısıyla özçelişkinin yaratmış olduğu rahatsızlık, analitik/sentetik ayrımını kesin ve katı bir ayrım yapmaya yetmeyecektir. Çünkü White'a göre, bu rahatsızlığı duymayan kimseler de varolabilir.

White, ayrıca bazı bildirimlerin bazı yapay dillere göre, analitik olarak şart koşulabilmesine rağmen, bir yapay dil L1'de analitik olan, diğer yapay bir dil L2'de analitik değil sentetik olabilir der. Çünkü "tüysüz iki ayaklı, insandır" ve "insan, akıllı hayvandır" örneklerini aldığımızda, L1 dili, kullanıcılarına, "akıllı hayvan" için "insan" terimini kullanmasına izin verirken; aynı dil, "tüysüz iki ayaklı" için "insan" teriminin kullanılmasına izin vermeyebilir. Dolayısıyla bir dilde analitik olan bir bildirim de, diğer bir dilde pekâlâ analitik olmayabilir. Çünkü yapay dillerdeki eşanlamlılık sorunu, o dilin kurallarına göre tanımlanır.

Şu halde White'ın analitik/sentetik ayrımına ilişkin temel savları, üç başlık altında toplanabilir: Bunlardan birincisi, yapay dillerdeki eşanlamlılık sorunudur ki; buna göre bir yapay dilde eşanlamlı olan iki sözcük diğer bir dilde o dilin kuralları gereğince eşanlamlı olmayabileceğinden, analitiklik ve sentetiklik dilden dile değişebilir. İkincisi, doğal bir dildeki eşanlamlılık sorunudur ki; doğal bir dildeki eşanlamlılığın kabulü de bağlamdan bağlama değişebileceğinden, bir derece sorunudur. Üçüncü ve son olarak, analitik bildirimlerin reddinin özçelişki oluşturmalarına ilişkin itirazdır. White bu noktada da, özçelişikliğin yarattığı dehşet ve korkunun, o dili kullanan bütün kişiler tarafından hissedilmeyebileceğini söyleyerek ayrımın keskin ve katı bir ayrım olmasına itiraz eder.

Analitik/sentetik ayrımına ilişkin olarak getirilen itirazlardan özellikle Quine'in itirazı, çok ses getirmiştir. Fakat aynı zamanda, bu itiraza yönelik eleştiriler de beraberinde gelmiştir. Örneğin, Tore Nordenstam'ın Quine'a yönelik eleştirisi son derece anlamlı bir eleştiridir: "Quine'in, analitik doğruluk nosyonunun tatminkâr bir açıklamasından ne istediği tam olarak açık değildir. Tekrar tekrar, -açıklama farklı biçimlerde de olsa- nosyonun açıklanması gerektiğini vurgular" (Nordenstam, 1972: 28). Gerçekten de Quine'in, analitikliğe ilişkin nasıl bir tanımlama istediği belirsizdir. Belli olan, onun analitiklik tanımlamasında Grice ve Strawson'un da doğru olarak teşhis ettiği gibi, birtakım terimlerden oluşan bir çembersel döngüye (kısır döngü) düşülmemesi yönündeki istediğidir. Fakat ilginç olan, analitikliğin tanımlamasına sokulacak olan her terimin, bu çemberin de üzerinde yer alacak bir üye olmasının kaçınılmazlığıdır.

White'ın analitik/sentetik ayırımına olan itirazı, Quine'inkine oranla daha kaba bir biçimdedir. White daha çok, ayırımın bir 'derece sorunu' olduğunu söyler. Fakat özellikle "özçelişkinin insanlarda yarattığı rahatsızlığı kabul etmeyen ya da öyle hissetmeyen kişilerin" varlığından söz ederek yaptığı temellendirme, daha çok psikolojik bir temellendirmeye benzemektedir.

5. Analitik/Sentetik Ayırımın Savunulması

Quine'ın analitik/sentetik ayırımına getirdiği eleştiriden sonra, Grice ve Strawson, "In Defense of a Dogma" adlı ünlü makalelerinde, Quine'ın savlarını ele alırlar ve ayırımın savunmasını yaparlar. Grice ve Strawson'a göre, Quine ayrımı reddederken kullandığı savları temellendirememektedir. Analitik/sentetik ayırımı birçok yönden eleştirilebilir ve keskin bir ayırım olmadığı ileri sürülebilir; fakat bu, bizi ayırımın reddedilmesi ve bırakılması gerektiğine götürmemelidir. Onlara göre, yine ayırımın birçok açıdan kullanışsız olduğu söylenebilir; fakat bundan dolayı ayrımı reddeden bir kimse de, aslında dolaylı yoldan ayırımın varlığını teyit etmektedir.

Grice ve Strawson, Quine'ı birkaç yönden eleştirirler, fakat bunlardan iki tanesi çok daha anlamlı ve yerini bulan eleştirilerdir. Bu eleştirilerden birincisi, "ayırımın reddi bizi paradoksa götürür" şeklindeki ifadede kendini gösterir. Quine, analitikliğin, bilişsel (cognitive) eşanlamlılık ile biçimsel olarak açıklanmaya çalışıldığını söyler. Fakat, yine ona göre, eşanlamlılık kavramının kendisi açıklanamaz olmasından dolayı analitiklikde açıklanamaz olarak kalır. Strawson ve Grice, Quine'ın bundan dolayı ayrımı reddetmesiyle, bir paradoksa düştüğünü iddia ederler. Çünkü eşanlamlılık kavramının açıklanamaz olmasından dolayı ayrımı reddetmek, aynı zamanda "aynı demek" ve "aynı demek değil" ayrımını da reddetmek demektir. Böyle bir durumda, "bir dilin cümlelerinin diğer bir dilin cümlelerine doğru ya da yanlış çevriminden konuşmak bütünüyle anlamsız mıdır? Öyle olduğuna inanmak zordur" derler (Grice ve Strawson, 1969: 146). Bu noktada eleştirilerini daha ileri götürerek, "Eğer eşanlamlı cümlelerin anlamsız olduğundan konuşursak, o halde bir anlama sahip olan cümlelerden konuşmanın bütünüyle anlamsız olması gerekir" derler (Grice ve Strawson 1969: 146). Çünkü, cümlelerin

eşanlamlılık kavramını anlamsız olarak bırakırsak, cümle-anlamı (anlama sahip olan bir cümle) kavramını da anlamsız olarak bırakmalıyız. Bunun sonucunda belki de anlam kavramını da bırakmalıyız der Grice ve Strawson. Onların bir açmaz, bir paradoks olarak gördükleri sorun, aslında dilin doğru ya da yanlış çevrilmesi ile ilgili olan durumdur. Çünkü iki ifadenin bilişsel olarak eşanlamlı olduğunu söylemek, "aynı demek" ve "aynı demek değil" anlamındadır basitçe. Bu durumda da bir dilden diğer bir dile çeviri yaparken eşanlamlılık kavramını kullanmak zorunludur. Şimdi eğer eşanlamlılığı, analitikliği açıklayamayışından ötürü bir yana bırakacak olursak; bu durumda bir dilden diğer bir dile çeviri yapmak paradoksal bir durum oluşturacaktır. Çünkü çevirisi yapılan dillerdeki cümleler bir anlama sahiptir ve iki dil arasındaki çeviri de, bu anlamın eşanlamlılık düzeyinde işlemeyle olur. Aslında Grice ve Strawson'a göre, analitik/sentetik ayırımından dolayı eşanlamlılık kavramını bir yana bırakmak, bir bakıma anlam kavramını da bir yana bırakmayı gerektirebilir. İşte bu, paradoksun diğer bir uzantısıdır.

Grice ve Strawson'un Quine'a yönelttikleri ikinci temel eleştirisi de, Quine'ın savlarında gördükleri "aile-çemberi" döngüsü ile ilgilidir. Grice ve Strawson, Quine'ın makalesindeki savları temel olarak şöyle özetler:

"Analitik' olan ifadeler ailesi veya kesin bir çember vardır, öyle ki, çemberin herhangi bir üyesi tatminkâr olarak anlaşılmış olmasıyla alınsaydı ve açıklanabilseydi, bu durumda çemberin diğer üyeleri sözel olarak ve böylece tatminkâr olarak, onun terimleriyle açıklanabilirdi. Ailenin diğer üyeleri: "özçelişiklik" (geniş anlamda), "zorunluluk", "eşanlamlılık", "semantik kural" ve belki de (fakat yine geniş anlamda), "tanım"dır. Liste çoğaltılabilir. Fakat, maalesef ailenin her bir üyesi, herhangi bir diğeri kadar açıklanma ihtiyacındadır." (Grice ve Strawson, 1969: 147)

Grice ve Strawson, bu noktada Quine'dan alıntılar yaparak, Quine'ın ana tezine dair olan bu özeti temellendirirler. Kısaca yine lenirse, Quine'a göre, analitikliği açıklamada kullandığımız fakat tek tek hiçbirini açıklayamadığımız bu terimler, bir terimler ailesini oluşturuyor. Bu aile içinde herhangi bir terimi açıklamaya çalıştığımız, zaman ailenin diğer bir üyesiyle karşılaşıyoruz. Dolayısıyla bir kısır döngüsünün içine giriyor, yani terimlerin oluştur-

duğu bir çemberde dönüp duruyoruz. Quine'in bu çok temel eleştirisine karşılık Grice ve Strawson şöyle yanıt verirler:

"Buna rağmen denilebilir ki, tarif edildiği özel anlamda tatminkâr bir açıklamanın mevcut olmayışı, belli bir ifadenin anlamsız olduğunu deklare etmek için genel olarak yeterli bir neden değildir." (Grice ve Strawson, 1969: 149)

Tatminkâr bir açıklamanın verilemeyişi, o ifadenin anlamsız olduğunu göstermez. Dolayısıyla da aynı şekilde, analitik/sentetik ayrımında analitikliğe ilişkin tatminkâr bir açıklamanın verilemeyişinden dolayı ayrımı reddetmemiz anlamsızdır. Bunu şöyle örneklendirebiliriz: Bir kimse, "ahlâki olarak yanlış", "ayıplanmaya müstehak", "ahlâki kuralların ihlali", vs.'i içeren ifadeler grubu veya "doğru" ve "yanlış", "bildirim", "olgu", "ret", "iddia" sözcüklerini ve önermesel bağlantıları içeren grup üzerine düşünebilir. Çok az kişi bu grubun üyelerinin birbirlerine göre tanımlanmışlığı temelinde veya formel olarak tanımlanmamışlığı temelinde bu ifadelerin anlamsız olduğunu söylemek isteyecektir. Dolayısıyla tatminkâr bir açıklamanın olmayışı, verili bir ifadenin anlamsız olduğunu göstermeye yetmez.

Grice ve Strawson, yukarıda ele aldığımız eleştirilerinde, Quine'in analitik/sentetik ayrımını reddederken içine düştüğü tuhaf durumu göstermişlerdir. Quine, ayrımı reddetmekle bir paradoksa düşmektedir. Ayrımı, tatminkâr bir açıklamanın bulunamayışından hareketle bir yana bırakması anlamsızdır.

Grice ve Strawson'un eşanlamlılık üzerine eleştirilerinde dikkat edilmesi gereken bir şey vardır: Quine, eşanlamlılık kavramını reddetmemektedir. O, bu kavramın analitikliğe başvurmaksızın açıklanamayacağını belirtir ve böylece analitikliğin açıklanamazlığından dolayı analitik/sentetik ayrımını reddeder. Aslında Quine da eşanlamlılığın öneminin farkındadır; fakat analitikliği bu ve benzeri terimlerle açıklamanın sonuçsuz döngüsel bir tanım içerdiğini ve her seferinde yine açıklanmamış olarak kalan bu terimlerden, açıklanmamış olan analitiklik terimine çıkıldığını belirtir. Bu açıklanamazlıktan dolayı da analitik/sentetik ayrımını reddeder. İşte bu noktada Grice ve Strawson'un eleştirisi anlamlıdır. Çünkü gerçekte bir döngüsellüğün dışında kalan açıklanamamış birçok ifade, tanım ve kavram, sırf bu yüzden reddedilmemekte, yine de kabul edilmektedir.

6. Çeşitli Analitiklik Tanımları

Kant sonrasında yirminci yüzyılda analitik/sentetik ayrımının tanımlamaları, genellikle analitik bildirimlerin tanımlaması üzerinden verilir olmuştur. Böylece analitiklik tanımlamaları ile bir yandan analitik bildirimler tanımlanıyor, diğer yandan da sentetik bildirimler analitik olmayan, yani bu tanımlamaların gereklerini yerine getiremeyen bildirimler olarak, olumsuz bir şekilde tanımlanıyorlardı. Ayer, Carnap ve Quine'in analitiklik tanımlamaları, bu tanımlamaların en ünlüleri idi. Fakat bu yüzyılda, anılan bu kişilerin analitiklik tanımlamalarının yanı sıra, birçok filozof da çeşitli analitiklik tanımlamaları yaptı. Bunlardan belli başlılarının analitiklik tanımlamalarının incelenmesi, bu yüzyılda analitikliğin nasıl anlaşıldığına ışık tutacaktır.

S.F. Barker, analitikliği, "bir bildirim, ancak ve ancak o bildirimi anlamaktan başka hiçbir şey, kişinin bildirimin doğru olup olmadığını bilmesini sağlamak için gerekli değilse, bu bildirim analitiktir." diye tanımlar (Barker, 1964: 8; 2003: 24). Bu tanım, aslında Tore Nordenstam'ın da formüle ettiği şu tanıma benzetilmektedir: "Bildirim B, ancak ve ancak bütün olanaklı dünyalarda doğru ise analitiktir." (Nordenstam, 1972: 21). Dikkat edilirse bu tanımda, analitik bir bildirim, onun daima doğru olması koşulu üzerinden tanımlanmaktadır. Buna göre bir sentetik bildirim, doğru ya da yanlış olabilirken; analitik bildirim, daima doğrudur. Daima doğru olmak, analitik bir bildirimin bir özelliğidir. Fakat burada dikkati çeken bir nokta vardır: Belli bir bildirimin daima doğru olup olmadığı nasıl bilinebilecektir? Tanım bu konuda bir açıklık getirmemektedir. Bu tanımlama, analitik her bildirimin daima doğru olma özelliğinden yapılmış olmasından dolayı, Ayer ya da Quine'in analitiklik tanımlamalarındaki diğer özellikleri kapsamamaktadır. Örneğin, "insan akıllı bir hayvandır" önermesi daima doğru bir önerme midir? Eğer öyleyse neye dayanarak daima doğru olduğunu söyleyebiliriz? Bu nokta önemlidir, çünkü aynı önerme dayandığı temel üzerinden sentetik olarak da kabul edilebilir. Eğer dayanılan nokta, önermenin içerdiği terimlerin anlamından dolayı doğru olduğu şeklinde ise, önerme analitik kabul edilebilirken; aynı önerme bir biyoloji sınıflamasından dolayı doğru olarak görülüyor ise, önerme sentetik de kabul edilebilir. Yani dikkat çekmeye çalıştığımız nokta, analitikliğin bir

özelliğinden yararlanarak verilen böyle bir tanımlamada analitikliğin tanımı verilse bile, bu tanıma dayanarak herhangi bir bildirimin analitik olup olmadığının kolayca bulunup bulunamayacağı sorundur.

Analitikliğin bir başka tanımlaması da, C.I. Lewis tarafından verilmiştir. Lewis, herhangi bir bildirimin analitikliğini belirlemede üç etmenin rol aldığını savlar. Bunlardan ilki, sözel simgelerin kullanımı ile anlam aktarım yolunun uzlaşım ile ayarlanmasıdır. Böylece, anlamın sözel ifadesine gönderme olmaksızın, bildirimin doğru ya da yanlış veya analitik olup olmadığı belirlenemez. Simgelere bağlanan anlamlar ayarlanır ayarlanmaz, simgelerin ilişkisinin doğruluğu ifade edip etmediği sorunu, ifade edilen anlamların ilişkisine bağlıdır. İkinci etmen, kendi seçimimizin ölçüsüne göre, sınıflama tarzımızla kurulur. Bu anlamda, göz önünde bulundurduğumuz ya da ifade ettiğimiz anlamlar, uzlaşım olarak belirlenir. İfadelerin uygulamalarının bu ölçütleri, uygulamayı seçtiğimiz ifadelerin içlemsel anlamlarını oluşturur. Üçüncü etmen ise, sözel ifadelerin uygulamasının ve sınıflama ölçütünün her birinin diğerini içermesi ya da gerektirmesidir. Böyle bir içerme varsa, bildirim analiktir. Örneğin, karelik, dikdörtgenlik ölçütünü bu anlamda içerir (Lewis, 1962: 155-156). Lewis'in tanımlamasında üç nokta göze çarpmaktadır. Birincisi, ifadeler içerisinde yer alan simgelere anlamların bağlanması; ikincisi, kendi seçimimizin ölçütü ışığında göz önünde bulundurduğumuz bu anlamların belirlenmesi; ve üçüncüsü de, onları uygulama ve sınıflama ölçütlerimizin birbirlerini içermesi ilişkisidir. Bu içerme ilişkisi, analitikliğin bir tanımını verecektir. Görülmektedir ki Lewis'de bile analitiklik tanımı, bir yönüyle "anlam"a dayanmaktadır. Fark şudur ki, bu anlamların sözel ifadelere uygulanma ölçütlerinin, zihinde birbirlerini içermesi veya içermeme ilişkisi vardır.

Bunların yanı sıra, analitik/sentetik ayrımı tartışmasında, olumsal a priori (contingent a priori) ve zorunlu a posteriori (necessary a posteriori) bildirimlerinin mevcut olduğunu kabul etmesiyle Saul A. Kripke'nin ayrı bir yeri vardır. Kripke, analitik a priori anlayışını şöyle belirtir:

"Bir analitik doğruluğun, mutlak anlamda, anlamlara dayanan doğruluk olduğunu varsayıyorum. Eğer bir gönderenin (reference) ayarlanması aracılığıyla a priori doğruluğu bilinen bildirimler analitik sayılırsa, bazı analitik doğruluklar olumsaldır." (Kripke, 1980: 122)

Kripke'ye göre analitik olarak doğru olan bir şey hem zorunludur hem de a prioridir (Kripke, 1980: 39). Fakat onun a priori'den anladığı Kant'ın anladığıyla aynı değildir. Yukarıda Kripke'den yapılan alıntıda da görüleceği üzere, o, a priori'yi bir gönderenin (reference) ayarlanması olarak görür. Yine Kripke'ye göre "zorunlu" ve "a priori" terimleri de eşanlamli değildirler (Kripke, 1980: 38). Dolayısıyla zorunlu olmayan, olumsal a priori bildirimler de olabilir. Örneğin, Paris'te bulunan ve 1 metre standardı için kullanılan çubuğun 1 metre olduğuna ilişkin bildirim, olumsal a priori'dir Kripke'ye göre. Bildirim zorunlu değil ama olumsaldır, çünkü 1 metre olarak bilinen çubuğun, zaman ve çeşitli faktörler altında uzunluğu değişmektedir. Eğer "Ç çubuğu, to anında 1 metredir" dersek, bu bildirimin zorunlu olmadığını görürüz. Çünkü to anında Ç çubuğunun uzunluğu çeşitli koşullar altında değişebilir (ısı, soğutma, vs.). Yani olası bütün dünyalarda Ç çubuğunun to anındaki uzunluğu, hep aynı değildir. Bu yüzden de bu bildirim olumsaldır. Fakat a priori olarak da bu çubuğun 1 metre olduğunu bilmekteyiz. Çünkü "1 metre" gönderenini (reference) bu çubuğa ayarlamış (fixing) bulunmaktayız. Bundan dolayı da bildirim a priori'dir. Dolayısıyla bildirim olumsal a priori bir bildirimdir (Kripke, 1980: 54-56). "A priori" teriminin "zorunlu" terimiyle eşanlamli olmamasından dolayı, zorunlu a posteriori bildirimler de vardır. Örneğin bugün bilinen en büyük asal sayı, bilgisayarların yardımıyla yani a posteriori olarak bulunmuştur. Fakat bu sayının asal bir sayı olduğunu zorunlu olarak bilmekteyiz. Ya da Kripke'nin dediği gibi, bir kimse matematiksel bir doğruluğu hesap makinesine başvurarak ya da bir matematikçiye sorarak a posteriori olarak bilebilir. Bu matematiksel doğruluk ise, aynı zamanda zorunlu bir doğruluktur (Kripke, 1980: 159).

Kripke'nin zorunlu a posteriori ve olumsal a priori çifti, bazı filozoflar tarafından analitik a posteriori ve sentetik a priori çiftine benzetilmiştir. Fakat dikkat edilirse, Kripke'nin a priori anlayışının farklı olması, bu benzetmenin çok da uygun bir benzetme olma-

dığını gösterir. Çünkü Kantçı anlamda “a priori” kavramının geri planındaki epistemik bağlam, Kripke’nin a priori terimiyle bütünüle örtüşmemektedir.

7. Sentetik A Priori’nin Durumu

Kant, ünlü yapıtı *Saf Aklın Eleştirisi*’nde, sentetik a priori yargılarının nasıl olanaklı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Fakat sentetik a priori yargıların var olup olmadığına ilişkin uzun uzadıya bir soruşturmaya girmemiştir. Çünkü Kant’a göre bu tür yargıların varlığı apaçıktır ve doğa bilimleri, matematik ve ahlâk yasası bu tür yargılardan oluşmuştur. Kant sonrasında, sentetik a priori yasaların nasıl olanaklı olduğundan çok, bu tür yargıların var olup olmadığı sorunsallaşmıştır. Ve yirminci yüzyılda, özellikle mantıkçı pozitivistler ve genel olarak empiristler tarafından, bu tür yargıların varlığı reddedilmiştir. Hatta Tore Nordenstam, empiristlerin sentetik a priori yargıları reddetmelerine ilişkin olarak, bu reddin “empirizmin ilkesi” olduğunu belirtir (Nordens-tam, 1972: 11). Bu reddediş öylesine kesin bir reddediştir ki, neden bu tip yargıların olmadığına ilişkin yeterince açıklama yapılmamıştır bile denilebilir. Yapılan açıklama özetle; sentetik önermelerin a priori olamayacağı ve a priori’nin ancak analitik önermelere dair bir özellik olabileceğidir. Fakat buna rağmen, kimi filozoflar tarafından da, bu tür yargıların var olduğunun ispatı yapılmaya çalışılmıştır. Zaten yirminci yüzyıla analitik sentetik ayrımı açısından bakıldığında, sentetik a priori yargılara, Kant’ta olduğu gibi olanaklılıkları sorunsalı yerine, onların var olup olmadıkları ve var ise nasıl ispatlanabilecekleri sorunsalından yaklaşılmıştır. Bu sorunsalla yakın ilişkili bir başka sorunsal da, sentetik a priori yargıların doğruluk ya da yanlışlıklarının temellendirilip temellendirilemeyeceğine ilişkindir. Bu bölümde birbiriyle ilişkili bu iki sorunsal, birer örnekle ele alınmaktadır.

C.H. Langford, “A Proof That Synthetic a Priori Propositions Exist” adlı makalesinde, sentetik a priori önermelerin var olduğuna ilişkin bir denemede bulunur. Langford’a göre, sentetik önerme analitik olmayan önermedir ve analitik önerme de temel olarak mantıksal ilkelere göndermeyle onaylanabilen önermelerdir (Langford, 1949: 21). Fakat Langford analitik ve sentetik önermelerin tanımlarında uzun uzadıya durmaz ve bunların ta-

nımlarının tarihsel olarak bulanık olduğunu belirttikten sonra, tanımları ne olursa olsun sentetik a priori önermelerin var olduğunu savlar. Bu savını temellendirmek için, sentetik a priori olduğunu iddia ettiği iki önermeyi örnek verir. Bunlardan birincisi, "Herhangi bir küpün on iki tane kenarı vardır" önermesidir. Bu önerme, hem sentetiktir, hem de a prioridir. Çünkü on iki kenara sahip olma özelliği, yalnız mantıksal ilkelerin kullanımıyla bir küp olma özelliğinden çıkarsanamaz (Langford, 1949: 21). Bir çok kimse bir küpün kaç kenara sahip olduğunu bilmediğinden ve bir kişi, küpsel olarak tanıdığı bir nesneyi bularak onun kenarlarını saymayla bu sayıyı bulabileceğinden, on iki kenara sahip olma kavramı bir küp olma kavramının hiçbir parçası olamaz (Langford, 1949: 21). Şu halde bu önerme sentetiktir. Yalnız Langford, bu önermenin sentetik olduğuna dair savını sağlamlaştırmak için, onun neden mantıksal ilkelerin kullanımıyla bir küp olma özelliğinden çıkarsanamayacağını göstermek ister. Öklid'in sisteminde, bir küpün soyut tanımının Öklidçi postulatların yeterli bir kümesiyle verildiğini düşünürsek, bir küpün on iki kenara sahip olması önermesi, Öklidçi aksiyomlardan biçimsel olarak çıkarsanmasına rağmen, ispatlanmıyor. Bütün gösterdiğimiz, önermenin, postulatlardan analitik olarak çıkarsandığıdır. Dolayısıyla Langford'a göre, önermenin analitik olduğu bu şekilde ispatlanamaz. Bunun yanı sıra bu önerme aynı zamanda a priori bir önermedir. Çünkü herhangi bir küp zorunlu olarak on iki kenara sahip olmalıdır. Langford bu önerme bağlamında son olarak, bir küpün tanımının farklı şekillerde verilebileceğini ve postulatların görsel bir uzama göndermesi yapıldığında görsel olarak doğru olacağını, bunun kendisinin vermeye çalıştığı yorumu uygun olduğunu, fakat kendisinin Öklidçi geometriyi kullanarak bir ispat yapmadığını belirtir. Langford'un bu önermeye ilişkin verdiği ispat, aslında önermenin sentetikliğine ilişkindir. Önermenin a priori olmasını ise, fazla bir ispata gerek duymadan kabul eder.

Langford'un ikinci önermesi, "Kırmızı olan herhangi bir şeyin zorunlu olarak renkli olacağı" önermesidir (Langford, 1949: 22). Bu önerme de, hem sentetik hem a prioridir. O, bu önermenin sentetik olduğunu temellendirmeye çalışırken, önce bir çocuğun birçok sandalyeden sandalye kavramına daha sonra birçok sayıdan sayı kavramına ulaşmasını örnek verir. Sonra da renk kavra-

mının nasıl deneye bağı bir kavram olduğunu, renk körü insanların olması ve bazı renk kusuru insanları hayal ederek verir. Langford, yalnızca renkli bir çok nesne arasında kırmızı nesneleri gören bir insanı hayal eder. Onun yalnızca kırmızı ve gri tonları ayırt edebileceğini fakat diğer renkleri ayırt edemeyeceğini söyler. Bu yüzden de bu kimsenin renkli olma kavramını biçimlendiremeyeceğini, çünkü bunun için deneye başvurulması gerektiğini belirtir. Dolayısıyla bu önermenin sentetik olduğunu iddia eder. Doğal olarak da, ona göre bu önerme, aynı zamanda a priori bir önermedir. Yukarıdaki önermede olduğu gibi yine burada da, Langford, önermenin neden a priori bir önerme olduğunu açıklama gereksinimini fazla duymaz. Fakat onun kabulü muhtemelen, kırmızının renkli olmasının zaten a priori olarak bilenebileceğine ilişkindir. Böylece bu önermenin de sentetik a priori bir önerme olduğu ileri sürülür.

Langford'un verdiği ispatta birkaç nokta göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, ele aldığı iki örnekte de, önermelerin daha çok sentetik oldukları ispatlanmaya çalışılırken, a priori özellikleri fazla bir ispata gerek duymadan kabul edilmektedir. İkincisi, önermelerin sentetik olmaları, onların ancak deneye başvurmakla temellendirilebilecek ya da anlam kazanacak olmalarındandır. Bunun için birinci önermede on iki kenarın ancak kişilerin saymasıyla elde edilebileceği; ikinci önermede ise renk kavramının deneye kazanılan bir kavram olduğu yönündeki temellendirme verilir.

William E. Felch, Langford'un makalesine yanıt olarak yazdığı, "Are There Synthetic a Priori Truth?" adlı makalesinde Langford'un ispatını eleştirir. Felch, Langford'un makalesini Lewisçi bir açıdan okur ve ilk önemli itirazı, birinci önermeye ilişkindir. Buna göre, Langford, hangi temelde, bir küpün on iki kenara zorunlu olarak sahip olması gerektiğini söylemektedir. Yani nasıl emin olabiliriz ki bir küp yalnız ve yalnız on iki kenara sahiptir? Felch'e göre Langford, bu zorunluluğun temellendirmesini vermemektedir (Felch, 1950: 581). Felch'in ikinci önemli eleştirisi, ikinci önermeye ilişkindir. Felch, bu önermeye ilişkin ileri sürülen iddianın çok daha az inandırıcı olduğunu söyler. Çünkü, eğer önermede dile getirilen bu genel ilişki, bizim "kırmızı" anlamımızın bir parçası değil ise, şu halde nasıl a priori bir bağlantı oldu-

ğunu onaylayabiliriz? Ve eğer, genel ilişki, bizim “kırmızı” anlamımızın parçası ise, o halde varsayılan şey, bizim aynı “kırmızı” anlamımızı kullanmıyor. Böylece, onun anlamlarını çözümleyemeyiz ve aynı analitik doğruluğu elde edemeyiz (Felch, 1950: 582-83). Aslında Felch’in burada sözünü ettiği, bu önermenin a priori olduğunu nasıl söyleyebildiğimizdir? Son olarak Felch, Langford’un renk kavramının deneysel olduğunu örneklendirmeye çalışırken verdiği sayı örneğini eleştirerek, iki artı ikinin dört ettiği, balığın ağaç olmadığı gibi benzeri şeylerin tümevarımdan ayrı olarak kavrandığını söyler. Buna göre bir çocuktaki “balık” kavramının, tanımsal bir kavram olduğunu belirtir (Felch, 1950: 584).

Felch’in eleştirileri de göz önüne alındığında, kısaca, bu tip bir ispatta bazı hataların var olduğu göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, ilk ve ikinci örnekte önermelerin neden a priori oldukları tam olarak temellendirilmemesidir. İkincisi ise, önermelerin sentetik olmalarının, a priori olmalarıyla nasıl bağdaştığının bir açıklamasının yapılmamasıdır. Ve bu konuda bir açıklama talebi de, genel olarak sentetik a priori önermeleri reddeden kişilerden gelmiştir.

Öte yanda, sentetik a priori yargıların var olup olmadıklarına ilişkin temellendirmelerin yanı sıra, kimi filozoflar için de bu önermelerin doğruluklarının (truth) mantıksal bir temellendirilmesi yapılamaz. N.R. Hanson, analitikliği belirlemede kullanılan mantıksal ölçütün, sentetik a priori önermeler için kullanılamayacağını söyler. Çünkü eğer böyle önermeler varsa, der Hanson, bunlar olgu sorunudurlar, mantığın değil. Hanson’a göre sentetik a priori diye yeni bir önerme kategorisi tasarlanamaz; bu tip önermeler (eğer varsa), sentetik önermeler kategorisindedirler. Hanson sentetik önermelerin neden mantıkla temellendirilemeyeceğini şöyle açıklar: Analitik önermeler nasıl temellendirilmektedir?

“P’nin ve yalnız ve yalnız onun olumsuzu tutarsızsa (veya tutarsız olanı gerektiriyorsa), analitik olduğunu biliyoruz. Böylece P’nin analitik olduğunu betimlemek, P’nin daima doğru olduğunu göstermekle aynı şeyi gerektirir. Onun olumsuzlaması özçelişik olduğundan, doğru dışında başka bir şey olamaz. Bu, deneyimden değil, mantıksal işlem-den öğrendiğimiz bir şeydir.” (Hanson, 1969: 67)

Demek ki Hanson'a göre analitik önermelerin temellendirilmesi mantıksal bir işlemdir ve önermenin değilinin özçelişik olması durumunda, o önermenin analitik olduğunu biliyoruz. Bu mantıksal işlem, aynı zamanda bize değillenen önermenin doğru olduğunu da göstermektedir. Fakat sentetik yargılarda durum farklıdır. Bir önermenin sentetik olduğunu söylediğimizde yalnızca onun olumsuzunun tutarlı olduğunu söylüyoruz. Fakat önermelerin doğruluğunu temellendirme bu durumdan farklıdır. Eğer $\sim P$, elbette P gibi tutarlı ise sentetiktir. Fakat $\sim P$ 'nin tutarlılığından P 'nin doğruluğunun yalnız düşünceyle olası temellendirmesinin bilgisine sahip değiliz (Hanson, 1969: 68-69). Yani bir sentetik önerme için, $\sim P$ 'nin tutarlı olmasından yola çıkarak, analitik önermelerde olduğu gibi deneye başvurmada yalnız mantıksal olarak, P 'nin tutarlı olup olmadığını söyleyemem. İşte bu bakımdan da sentetik önermeler mantıkla temellendirilemezler.

Fakat bu sonuç, sentetik a priori önermelerin olmadığı anlamına gelmez. Bu yalnızca, onların analitik önermelerde olduğu gibi mantıksal bir işlemle temellendirilemeyeceği anlamına gelir. Hanson'ın burada sözünü ettiği sentetik önermelere ilişkin "temellendirme", önermelerin yalnızca *mantıksal* olarak "doğruluklarının" bilinip bilinemeyeceğine ilişkindir. Yoksa onların var olup olmadıklarına ilişkin bir temellendirme değildir. Sonuçta Hanson, sentetik a priori önermelerin doğruluklarının veya yanlışlıklarının mantıksal bir temellendirmeye bilinemeyeceğini öne sürer. Çünkü sentetik a priori önermeler, *sentetik önermeler* kategorisine girer ve bu kategorinin önermelerinin doğrulukları, yalnızca deneyle anlaşılır.

8. Analitik/Sentetik Ayrımı ve Matematik

Analitik/sentetik ayrımı, bilgi felsefesi ve dil felsefesi açısından önemli bir ayrım olduğu kadar, matematik felsefesi açısından da önemlidir. Analitik/sentetik ayrımı açısından matematik felsefesindeki sorunsalı birkaç madde halinde özetleyebiliriz:

- 1) Genel olarak matematiğin analitik ya da sentetik olup olmadığı sorunu
- 2) Çıkarımların analitik ya da sentetik olup olmadığı sorunu

3) 'Aksiyom, postulat ya da öncüllerin analitik veya sentetik olup olmadığı sorunu

Matematiğe analitik/sentetik ayrımı açısından bakıldığında ortaya çıkan bu sorunlar, beraberinde farklı ve birbirine zıt görüşleri de getirmiştir. Bu sorunlardan en genel olanı, Kant'tan beri (ve hatta onun öncesinde de) matematiğin önermelerinin, analitik mi yoksa sentetik mi olduğu sorunudur. Kimi filozoflar matematiğin önermelerinin analitik olduğunu iddia ederlerken, kimileri de sentetik olduğunu iddia etmişlerdir. Tartışmanın bir sonraki aşaması, matematiğin ve mantığın çıkarımlarının analitikliği üzerine genişlemiştir. Buna göre matematiğin çıkarımları bütünüyle analitik olan çıkarımlar mıdır, yoksa kısmen analitik kısmen de sentetik olan çıkarımlar mıdır sorusu ortaya çıkmıştır. Bu sorunlarla bağlantılı bir başka sorunsal da öncüllerin analitik ya da sentetik olup olmadığıdır. Aksiyom, postulat ya da öncüller ne kadar analitik ne kadar sentetiktir? Dolayısıyla matematiğe analitik/sentetik ayrımı açısından bakıldığında çıkan sorunları yakından incelemek amacıyla, bu üç maddeyle ortaya konan başlıkların açılmasında yarar vardır.

8.1 Genel Olarak Matematiğin Analitik ya da Sentetik Olup Olmadığı Sorunu

a) *Matematiğin sentetik olduğu savı*

Bu savın en büyük öncüsü Immanuel Kant'tır. Kant'a göre matematiğin önermeleri sentetik, hem de sentetik a priori önermelerdir. Kant, matematiği temel olarak iki bölümde ele almıştır. Bunlardan birincisi aritmetiktir, diğeri de geometridir. Aritmetik zamanın saf görüşüne dayanırken, geometri uzamın saf görüşünü temel alır (Kant, 1983: §10,53). Matematiğin yargıları, matematik kavramlarından oluşur ve bu kavramlarda 'kurulan' kavramlardır. Önceki bölümde de belirttiğimiz gibi, Kant kavramları içerikleri bakımından ikiye ayırıyordu: Verilen ve yapılan kavramlar... Verilen kavramlar a priori ya da a posteriori olarak verilmektedir. Bunlardan a priori kavramlara örnek, zihnin kategorileridir. Yapılan kavramlara örnek ise, matematiğin kavramlarıdır (Kant, 1965: A713/B741). Matematiğin kavramlarının yapılan kavramlar olması, matematiğin sentetik a priori olması açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü Kant'ın, matematiğin sentetik a prio-

ri olduğuna dair en önemli temellendirmesi şudur: Matematik önermeleri, doğayla son derece uyumludur ve buna rağmen ke-sindir; ancak onlar, görünün saf a priori biçimlerini temel alan sentetik a priori yargılardır. Yani, matematiksel olarak bir üçge-nin kendi dışında ona denk düşen bir nesneyle uyuşması, ancak bu durumda olanaklı olabilirdi. Kant, bu konuda problemi şöyle formüle eder:

“Eğer sizde a priori görünün bir gücü var olmasaydı ve eğer bu öznel koşul, biçimi açısından aynı zamanda, yalnız bu dış görünün nesnesi-nin kendisini olanaklı kılan evrensel a priori koşul altında da olmasay-dı; eğer nesne (üçgen), özne olarak sizinle, herhangi bir ilişkisinden ayrı olarak kendinde bir şey olmasaydı, nasıl diyebilirdiniz ki bir üçge-nin yapımı için öznel koşullar olarak sizde zorunlu olarak varolması gereken şeyin, üçgenin kendisine zorunlu olarak ait olması gerekir?” (Kant, 1965: A48)

Kısaca Kant'ın kafasındaki soruyu açacak olursak; matematiğin kavramları ve önermeleri, özetle matematik, nasıl oluyor da nes-nelerle bu kadar uyuşabiliyor ve onlara bu kadar mükemmel bir biçimde uygulanabiliyor? Bu sorunun tek bir çözümü olabilirdi Kant'a göre: Matematiğin önermelerinin ve ilkelerinin sentetik a priori yargılar olması ve onların altında yatan kavramların da yapılan/kurulan kavramlar olması... Ancak böyle olduğu koşul-da, kavramların yapılması dolayısıyla, bizlerde olan saf a priori görü biçimleri yani uzam ve zaman temel alınarak kavramlar oluşturulacak (Kant, 1965: A713/B741); ve matematik, bir yö-nüyle görüye dayanacak, diğer yönüyle de bu görünün a priori olmasından dolayı evrensel ve zorunlu olacaktı.

Kant'ın geometrinin neden sentetik a priori olduğuna ilişkin ver-diği açıklama, bu temellendirmesini pekiştirmektedir:

“Duyulara verilen dünyamızın tüm dış nesneleri, zorunlu olarak geo-metrinin önermelerine noktası noktasına uygun düşmek zorundadır. Çünkü duyusalılık, geometricinin ele aldığı dış görü biçiminin (uzamın) aracılığıyla, o nesneleri sırf görünüşler olarak her şeyden önce olanak-lı kılar.” (Kant, 1983: Not 1, 60)

Aslında temellendirme basittir: Nesneler görünüşler olarak bizde vardırırlar ve bu görünüşleri düzenleyen ve olanaklı kılan ise, (ge-ometri için) uzamın a priori görüşüdür. Bu görü de bizdedir.

Bundan dolayı da bir geometri önermesi nesneyle tamı tamamina uyuşmalıdır. Çünkü o nesnenin görünüşünün biçimi, nesneyi hem olanaklı kılar, hem de o nesnenin görünüşüne uygulandığından dolayı onunla uyuşur; ve a priori olduğundan dolayı da, evrensel ve zorunludur.

Buna rağmen, matematiğin, özellikle de geometrinin sentetik a priori olmasına ilişkin eleştiri, Öklidçi olmayan geometrilerin çıkışıyla doğal olarak belirmiştir. Kant'ın zamanında geometride yalnızca Öklid geometrisi vardı; fakat daha sonraları Lobachevski ve Riemann geometrileri çıktı. Öklid geometrisine göre, örneğin bir üçgenin iç açılarının toplamı iki dik açının toplamına eşit olurken; Lobachevski geometrisinde, iki dik açının toplamından daha küçük, Riemann geometrisine göre de daha büyüktür. Geometrinin sentetik a priori olmasına dair sorun şuradan çıkmaktadır ki: Eğer Kant'ın dediği gibi, geometri sentetik a priori olsaydı, Öklid dışı geometrilerin de doğru olmaması gerekirdi. Oysa bu üç geometri de kendi içinde tutarlıdır önermeleri ve postulatları da birbirlerine zıt olmalarına rağmen, doğru olarak kabul edilir. Fakat aslında sorun çok daha çetrefildir. Çünkü geometri postulatının ya da önermesinin sentetik a priori olması bu önermenin olumsuzunun düşünülemeyeceği anlamına mı gelmektedir? Yoksa sentetik a priori önermeler de, sentetik olmalarından dolayı olumsuzları pekâlâ düşünülebilen önermeler midir? Eğer böyle iseler, bu önermelerin aynı zamanda a priori olmaları neyi ifade etmektedir?

J.E. Wiredu, Kant'ın sentetik a priori önermelerin olumsuzlarının, yalnızca mantıksal anlamda olanaklı olduğunu kabul ettiğini söyler. Wiredu'ya göre aslında Kant'ın reddettiği şey, bu tür önermelerin Öklidçi geometrinin tam tersi olan geometrilerde nesnel olarak olanaklı olmasıdır. Onların, bu tip bir geometri açısından bakıldığında, dünyaya uygulanabilirliği olanaksızdır (Wiredu, 1970: 5). Wiredu bu konuda Kant'tan şu alıntıyı yapar:

“Gerçekte, bir olanaklı kavramın, herhangi bir çelişki içermemesi gerektiği mantıksal bir koşuldur. Fakat bu, kavramın nesnel gerçekliğini belirlemek için herhangi bir şekilde yeterli olmaz, yani, bunun gibi bir nesnenin olanaklılığı kavram aracılığıyla düşünülür. Böylece, iki düz çizgi arasına alınmış bir şeklin (figur) kavramında hiçbir çelişki yoktur. Çünkü iki düz çizginin ve onların bir araya getirdikleri şeyin kavramı,

şeklin olumsuzunu içermez. Olanaksızlık, kavramın kendisinden doğmaz; fakat, onun uzamdaki kuruluşu ile bağlantısında, yani, uzam ve onun belirleniminin koşulundan doğar." (Kant, 1965: B268/A221)

Kant'ın bu sözlerinde, iki düz çizgi arasına alınmış düz çizgi kavramı önemlidir. Çünkü böyle bir şekil, Öklid geometrisine göre iki düz çizgi birbirine paralel olacağı için, olanaksızdır. Bu, ancak Riemann geometrisinde olanaklı olabilen bir şekildir. Böyle bir şeklin olanaklılık durumunu belirten Öklidçi postulat, paralel postulatıdır. Bu postulat, "verilen düz bir çizginin dışındaki bir noktadan doğruya ancak ve ancak bir paralel çizilebilir" şeklinde ifade edilir. Bu paralel Riemann geometrisinde sıfır, Lobachevski geometrisinde birden fazladır. Kant'ın bu sözlerinden de anlaşılabileceği gibi, böyle bir şeklin kavramı mantıksal olarak olanaklıdır, fakat onun nesnelliği yani dünyaya uygulanabilirliği olanaksızdır. Aslında, bu kavramın dünyaya uygulandığı durumlar da vardır. Çünkü Riemann geometrisini, dünya gibi küresel bir uzamda düşünürsek, örneğin dünya yüzeyine çizilen geniş ölçekli iki doğru birbirini kesecektir. Dolayısıyla ortaya bir şekil çıkacaktır. Fakat bu durumda sözü edilen "doğru/düz çizgiler" ortada yoktur. Yani aslında bu geometrilerin her biri kendi içinde tutarlıdır. Her bir geometri, uzamın çeşitli koşullarına göre geçerlidir. Nitekim, Wiredu bile Öklidçi olmayan geometrileri (Riemann ve Lobachevski) güçlü değil zayıf nitelikte Öklidçi olmayan geometriler olarak görür. Bu ise, bu geometrilerin postulatlarının Öklid geometrisinin postulatlarıyla, birbirini dışlayan, uyumsuz ve çelişik olmaları anlamına gelmektedir. Bu durum ancak, güçlü Öklidçi olmayan bir geometri için söz konusudur (Wiredu, 1970: 7-8). Riemann ve Lobachevski geometrileri zayıf Öklidçi olmayan (yani postulatları birbirlerinin tam zıddı olmayan) geometriler olmalarından dolayıdır ki, nesnel olarak uygulama alanları vardır. Ve bu anlamda da onların geometrilerinin sentetik a priori olması, Kantçı anlamda olanaklıdır. Wiredu, geometrinin sentetik a priori olmadığını, analitik olduğunu ileri sürerlere de şöyle bir yanıt verir: "Kesinlikle, eğer Öklidyen tez analitik olsaydı, şu halde onun tam çelişiği, analitikliğin genel tanımını itibariyle, çelişkili olacak ve fiziksel olarak uygulanamaz olacaktı." (Wiredu, 1970: 10). Oysa biliyoruz ki Riemann ve Lobachevski geometrileri, fiziksel dünyaya uygulanabilir geometrilerdir. Gerçekten de eğer, Öklid geometrisi analitik olsa ve Öklid dışı geometriler de (burada Riemann ve Lobachevski) bu geometri-

nin tam zıttı olsalardı, şu halde onlar, analitik önermeler doğru olduğu için yanlış olacaklar ya da çelişkili olacaklardı.

Demek ki geometrinin postulat ve önermelerinin sentetik a priori olması, bu tür önermelerin sentetikliği açısından bakıldığında, olumsuzlarının çelişik olmadığını; a priori olması bakımından bakıldığında ise, nesnel olduğunu ifade etmektedir denilebilir.

b) Matematiğin analitik olduğu savı

Matematiğin analitik olduğuna dair savlar, Hume'dan bu yana gelen savlardır. Bu sava göre matematiğin önermeleri analitik, yani içeriği boş önermelerdir. Bu savın yirminci yüzyıldaki en büyük savunucuları, mantıkçı pozitivistler ve analitik felsefecileridir. Bu ekoller arasında da özellikle Carnap, Ayer ve Russell'ın anılması yerinde olacaktır. Özellikle B. Russell'in matematiği mantığa indirgeme çabası olan *Principia Mathematica* ile yapmaya çalıştığı, tüm matematik sisteminin aslında analitik olduğunu; her şeyin; mantığın belli başlı birkaç aksiyomundan ibaret olduğunu göstermek idi. Ayer ise matematiğin önermelerinin analitik olduğunu söylerken, aslında onların bir eşanlamlılık ilişkisi içinde olduğunu söylemeye çalışıyordu. Yine Ayer, matematiğin analitikliğine öylesine bir vurguda bulunur ki, bu aynı zamanda matematiğin nasıl bu kadar mükemmel bir şekilde dünyaya uyarlanabildiği sorununu da yeniden alevlendirmektedir. Bu vurgu, Ayer'in Poincare'den bir alıntısı ile başlar:

"Eğer matematiğin ileri sürdüğü bütün savlamalar, biçimsel mantık yoluyla birbirinden çıkarsanabiliyorsa, matematik sonsuz bir totolojiden başka bir şey değildir. Mantıksal çıkarım bize, temelde yeni olan hiçbir şey öğretmez, eğer her şey özdeşlik ilkesinden başlamışsa, her şeyin yine ona indirgenebilmesi gerekir. Fakat böylesine çok sayıda kitaplar dolduran teoremlerin dolambaçlı yoldan $A=A$ demekten öte bir amacı olmadığını gerçekten kabul edebilir miyiz?" (Ayer, 1984: 75)

Poincare'nin dikkat çektiği nokta gerçekten de önemlidir. Çünkü matematiğin bütün bütüne analitik olduğunu söylemek, analitikliğin herhangi bir tanımı gereği, matematik önermelerini sonuçta $A=A$ gibisinden basit bir aksiyoma ya da benzeri birkaç aksiyoma indirgemek demektir. Ayer bu inançtadır ve Poincare'den yaptığı alıntıya şöyle yanıt verir:

“Gerçek açıklama çok yalındır. Mantık ve matematiğin bizi şaşırtan gücü, yararları gibi, bizim usumuza bağlıdır. Anlığı sonsuz derecede güçlü olan bir varlık, matematiğe ve mantığa ilgi duymazdı. Çünkü o tanımların gerektirdiği her şeyi bir bakışta görür ve buna göre mantıksal çıkarımdan daha önce bilincinde olmadığı hiçbir şeyi öğrenemezdi. Fakat anlıklarımız, bu düzeyde değildir. Bizim bir bakışta görebileceğimiz şeyler, tanımlarımızın sonuçlarından pek ufak bir bölümüdür.” (Ayer, 1984: 75-76)

Böylece Ayer'e göre, sayısız matematik önermesi aslında bizim usumuzun yetersizliğinden dolayı vardır. Yoksa aslında her şey, birkaç mantık aksiyomundan ibarettir. Ayer'in Poincare'ye ithafen yaptığı bu polemik, aslında çok önemli bir sorunu da yeniden ortaya çıkarmış olmaktadır: Matematik nasıl oluyor da dünyaya bu kadar mükemmel uygun olabiliyor? Ayer gibi düşünenler için bu sorunun yanıtı basittir; çünkü her şey aslında birkaç mantık aksiyomudur ve onların da dünyaya uygun olmaması düşünülemez -onlar, totolojidirler.

Matematiğin gerçek dünyaya uygunluğu ve analitik olup olmasına ilişkin tartışmada geometrinin özel bir yeri vardır. Çünkü geometrinin -görüyü ilişkisinden dolayı- sentetikliği çabuk kabul edilebilir görünmektedir. Bu durum özellikle de uygulamalı geometri için geçerlidir. Fakat Ayer, geometrinin görüşü mutlak olarak gerektirdiği ve bu bakımdan da sentetik olması gerektiğine dair ileri sürülen savlara karşıt olarak, önemli bir saptamada bulunur. Ayer'e göre geometri, ille de görüşe başvurmayı gerektirmez. Çünkü tümüyle kesin bir geometrinin şekilleri kullanması gerekmez. Şekiller, usamlamamıza yardımcı olmak amacıyla kullanılırlar. Aslında şekillerle yapılan geometri, geometrinin belli bir uygulamasıdır (Ayer, 1984: 72). Ayer'in sözünü ettiği geometriler, matematikte yorumlanmamış ve yorumlanmış geometriler olarak geçer ve yorumlanmış geometriler yorumlanmamış geometrinin bir yorumudur sadece. Yorumlanmamış geometri yalnızca mantıksal bir biçimde iken, yorumlanmış geometri görüşe başvurarak şekilleri kullanır. Yorumlanmamış geometri, saf geometridir ve saf mantıksal bir yapıdadır. Yorumlanmış geometri ise, bu saf mantıksal biçimdeki geometrinin görüşteki bir uygulamasıdır. S.F. Barker, günümüzde bir çok yazarın yorumlanmamış geometriye analitik olarak baktığını söyler. (Barker, 1964: 48). Ayer'in vurgusu işte bu noktadadır. O, bu yorumlan-

mamış geometriyi örnek göstererek, tüm geometrinin (yorumlanmış ya da yorumlanmamış) analitik olduğunu ileri sürer.

Fakat burada önemli bir sorun vardır: Yorumlanmamış bir geometrinin ya da bir başka deyişle bütünüyle formel mantıksal bir yapıdaki geometrinin, geometri olduğundan ne kadar söz edebiliriz? Çünkü o tam anlamıyla bir formel mantık dizgesidir ve bu haliyle şekilli geometriye uygulanabildiği gibi matematiğin sayılar gibi başka alanlarına da uygulanabilir. Hepsinden de ötesi, Kant ve onun gibi düşünen filozofların sözünü ettikleri geometri, uzamı zorunlu olarak temel alan bir geometridir ve böyle bir geometri, örneğin Kant'a göre sentetik a prioridir. Çünkü temelde uzam vardır.

Matematiğin gerçek dünyaya neden bu kadar uygun olduğuna ilişkin olarak, analitikçiler de sentetikçiler de güçlü savlar ileri sürmektedirler. Fakat Ayer gibi düşünen filozofların görüşlerinde belirgin bir sorun göze çarpmaktadır. Bu, bütün matematiğin analitik olduğu savıdır. Bu savın temellendirmesi ise ancak tüm matematiğin, mantığın birkaç aksiyomuna indirgenmesiyle olur. Fakat bu şimdiye kadar başarılammıştır. Başarılmasından da öte, matematiğin çeşitli alanlarındaki bazı postulatlar ve tanımlar, analitikliklerinden daha çok, bir yönleriyle sentetiğe daha yakın görünmektedirler. Çünkü geometride bir noktanın formel bir tanımının yapılmasının dışında fiziksel bir noktanın tanımının analitikliğinden ne kadar söz edebiliriz? Yapılan formel tanım, fiziksel olanın uzamı temel almasının zorunluluğunu ortadan kaldırır mı? Eğer matematiği mantığa indirgeme çabası başarı olsaydı bile, bu varolan matematik üzerinden yeni bir mantık dizgesi kurmak anlamına geliyorsa, kurulan bu mantık dizgesinin temelinde yer alan eski matematiğin tanım ve postulatlarının analitikliği ya da sentetikliği sorunu ne olacaktı? Onların, böyle bir indirgemedenden dolayı haklı olarak analitik oldukları kabul edilebilir mi? Ya da bir başka deyişle, indirgeme, tüm matematiğin analitikliğini zorunlu kılar mı? Benzeri sorular daha da çoğaltılabilir...

8.2 Çıkarımların Analitik ya da Sentetik Olup Olmadığı Sorunu

Genel olarak matematiğin analitikliği ya da sentetikliğinin yanı sıra, kimi çağdaş filozoflar tarafından matematikteki çıkarımların

da analitikliği üzerine durulmuştur. Buradaki genel kabul, çıkarımların, mantıksal biçimlerinden dolayı analitik olduğu yönündedir. Kant da, matematiğin ilkelerine ve önermelerine genel olarak sentetik a priori olarak bakmasına rağmen, kimi çıkarımlarının analitik olduğunu kabul etmekteydi. Fakat matematikteki ve nicelme mantığındaki çıkarımların analitikliğine dair ölçüt, önemli oranda J. Hintikka tarafından getirilmiştir denilebilir. Çıkarımların analitikliğinin ölçütünü belirlemede J. Hintikka şöyle der:

"III (b) Analitik argüman-adımının sonucunda, teklerin (individuals) sonuçla birlikte bir ve aynı zamanda düşünülmesi, öncüllerde hali hazırda öncülle birlikte düşünülmesinden daha fazla değildir. Çünkü eğer, teklerin sonuçla birlikte düşünülmesi, öncüllerde düşünülmesinden daha fazla ise, onların bazıları veya onlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin bazıları, öncüllerde düşünülmemiştir. Böylece sonuç, yalnızca öncüllerde söylenmiş olanı tekrarlamayı içermez. Ve sorundaki argüman-adımı, "yalnız analiz"in bir durumu sayılamaz." (Hintikka, 1969: 96)

Yani Hintikka'ya göre, bir analitik argüman adımı sonuça söylenenler, esasında öncüllerde varolandan daha fazlası değildir. Araya hiçbir "tek" (individual), başka bir şey, girmemelidir. Eğer girerse, argüman adımı, öncüllerin yalnızca bir çözümlemesi olmaz bundan dolayı, analitik de olamaz.

Hintikka, analitiklik için verilen ölçütleri sıralarken, II numarayla adlandırdığı ölçütü de şöyle belirtir: "II. (totolojik doğruluk olarak analitik doğruluk) Herhangi bir olgusal bilgi bildirmezler" (Hintikka, 1969: 95). Yine Hintikka'ya göre nicelme mantığı, II anlamında analitik iken, III anlamında analitik değildir. Yani analitik metodlarla ispatlanamazlar. Bu sonucun önemli yansıması matematik üzerinedir. Çünkü ikinci ve üçüncü ölçütler geometriyle yakından ilintilidirler:

"Bazı nitelemeleri unutarak, bir geometrik argüman, yeni yapılar ona taşınmadıkça, yani yeni çizgiler, noktalar, çemberler, gibi şeyler... argüman boyunca dahil edilmedikçe, ikinci anlamda, analitik olarak adlandırıldıklarını söyleyebiliriz. Bir argüman, böyle yeni nesneler dahil edilirse, sentetik olarak adlandırılır. Burada, ikinci anlamla ilgilenmeyiz." (Hintikka, 1969: 113)

Hintikka, dolayısıyla niceleme mantığı ve matematiğin tümünde, baştan sona kadar öncüllerden (aksiyom, postulat ya da tanımlar) sonuca (belki teoremler diyebiliriz) giden savlama adımının "katıksız", "saf" bir zincir olmadığını; bu nedenden dolayı da sentetik olduğunu savlamaktadır. Hintikka'nın çıktığı bu sonuç oldukça önemlidir. Çünkü matematiğin analitik olduğunu savlayanlar, postulat ya da tanımlara bakmaksızın, hepsinin toptan analitik olduğu görüşünde idiler. Oysa şimdi bir çıkarımın, analitik bir çıkarım olması için gereken koşul olan öncüllerde olmayan yeni yapıların araya girmesi, onların analitikliğini ortadan kaldırmaktadır. Bu durum ise örneğin geometride rastlanılan bir durumdur. Şu halde geometrinin çıkarımları, baştan sona kadar analitik olamaz. Öyle olabilmesi için bütün postulat ya da tanımların tek bir postulat ya da tanımdan çıkarsanması gerekir. Ya da diğer bir deyişle matematikteki (örneğin geometride) bütün yapıların, bir kaç öncülde var olduğu ispatlanmalıdır. Bu ise matematikte Ayer'in hayalini kurduğu analitikliktir. Fakat, Hintikka'ya göre durum böyle değildir. Nitekim Hintikka, matematiğin sentetik olması konusunda Kant'a hak verir görünmektedir:

"Sanırım bu açıklamalar ışığında, Kant'ın mantık ve matematik felsefesini, analitikliğin alternatif herhangi bir açıklamasından daha çok beğenmekteyiz. Bir anlamda, Kant'ın matematiksel doğruluklarının bir çoğunun sentetik olduğuna dair iddiasını, kısmen de olsa bu yolla savunabiliriz." (Hintikka, 1969: 114-115)

8.3 Aksiyom, Postulat ya da Öncüllerin Analitik veya Sentetik Olup Olmadığı Sorunu

Çıkarımların analitikliği ya da sentetikliğinin tartışılmasının yanı sıra, kimi filozoflar tarafından aksiyom ve postulatların da analitik/sentetikliği tartışılmıştır. Örneğin Ayer'e göre matematiğin aksiyomları analitiktir. Çünkü Ayer'e göre, geometri kendiliğinden fiziksel uzam üzerine değildir. Yani geometride fiziksel uzamın kullanılması, geometrinin kendisi açısından bakıldığında, geometrinin zorunlu, olmazsa olmaz koşulu değildir. Aslında geometri Ayer'e göre, kendiliğinden hiçbir şey üzerine değildir. Fakat aksiyomlara, ilk savlara bir fiziksel yorum verilebilir ve bunun sonucunda da ilk savlardan teoremlere doğru ilerlenebilir (Ayer, 1984: 72). Ayer'in açıklamalarında iki nokta göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, Ayer geometriyi, yorumlanmamış geometri

olarak görmektedir. Bunun sonucu olarak da, geometrinin fiziksel uzamla zorunlu bir bağlantısı yoktur. O, aslında herhangi bir başka sistem için bir kabuk teşkil eder. Bu kabuğun merkezindeki çekirdeği oluşturan ilk savlara, diğer sisteme yönelik bir yorum verildiğinde, eş deyişle diğer sisteme uygulandığında yorumlanmış olur; yani böylece herhangi bir şey üzerine olur. İşte geometrinin (Ayer'in kafasındaki düşünce, muhtemelen yorumlanmamış olan geometri) fiziksel uzama uygulanabilirliği de, bu nedenden dolayıdır. Bu yorumlanmamış geometrinin ilk savları ise, fiziksel nesnelere ilgisizliğinden dolayı analitik yapıdadır. Ayer'in açıklamalarından çıkardığımız ikinci nokta ise, yorumlanmış geometrinin ilk savlarının analitikliği ya da sentetikliğinin, belirsiz bir konumda olduğudur. Çünkü Ayer, bu konuda doğrudan bir görüş bildirmemiştir.

Ayer'in aksiyomları ve postulatları analitik olarak görmesine karşılık, Kant, bu ilk savları, sentetik a priori olarak değerlendiriyordu. Buna ilişkin temellendirmeyi yukarıda vermiştik. Matematik felsefesinde hem matematikçi hem de filozof olan (ya da felsefi yazılar yazmış olan) bir çok kişi vardır. Bunlardan bazıları Kant gibi düşünerek, aksiyomları sentetik a priori olarak kabul etmiştir. Bu kişilerden en ünlüsü Hilbert'dir. Hilbert, geometrideki tüm-dengelsel çıkarımı göz önünde bulundurarak geometriyi analitik kabul etmesine karşın, geometrinin aksiyomlarını sentetik a priori olarak kabul eder. Frege, aritmetiği analitik bulmasına rağmen, geometriyi sentetik a priori olarak kabul eder. Helmholtz ise, geometriyi sentetik a posteriori olarak kurmaya çalışan bir kişidir (Jetli, 1999: 2).

Sonuç olarak, bazı filozofların matematiği genelde analitik a priori olarak kabul ettiğini; bazı filozofların sentetik a priori ya da sentetik a posteriori olarak kabul ettiğini; bazı filozofların da matematiği bölümlere ayırarak kimi bölümleri analitik kimi bölümleri sentetik kabul ettiklerini; son olarak da kimi filozofların çıkarımları analitik, kimilerinin de sentetik olarak kabul ettiklerini görmekteyiz. Denilebilir ki filozofların matematiğin tümünü ya da bir bölümünü analitik ya da sentetik kabul etmelerinin arkasında yatan neden, matematiğin önermelerinin, aksiyomlarının ya da çıkarımlarının deneysel içerikle ilgili olup olmamasıyla bağlantılıdır.

9. Döneme İlişkin Bazı Saptamalar...

Buraya kadar anlatılanlardan, bu dönemdeki analitik/sentetik ayrımı incelemeleri ile Kant dönemindeki incelemeler arasındaki bazı farkların ayırt edilmiş olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Kant'ın analitiklik incelemesi, temelde, kavramlar arasındaki ilişkiye ve bu kavramların öznenin bilişsel yapısı dahilinde, bir yapıdaki kuruluşuna dayanır. Oysa, yirminci yüzyılın analitiklik tanımlamalarının temel karakteristiğini, ayrımın "eşanlamlılık", "anlam" ve "doğruluk" ile ilişkilendirilmesi belirler.

Bu temel karakteristiğin ortaya çıkışında, Ayer önemli kilometre taşlarından biridir. Ayer'in zamanıyla birlikte, konunun araştırmacıları, ayrımın bir eşanlamlılık sorunu olduğunu düşünmeye başlamışlardır. Analitiklik tanımlamaları da bu yönde ele alınmıştır. Eşanlamlılıkla birlikte hemen dikkat yöneltilen bir başka şey de, analitik önermelerin daima doğru olma özelliği idi. Dolayısıyla, tanımlamalarda ve analitik olup olmadığı bilinmeyen önermelerin analitik mi sentetik mi olduğunu bulmada, Carnap, doğruluk tablolarından yararlanmayı umdu.

İlk bakışta, Ayer ve Carnap'ın ayrım için getirmiş oldukları ölçütlerde, bir sorun yokmuş gibi gözüküyordu. Çünkü Ayer, gerek doğal dilde olsun gerekse matematiksel önermelerde olsun, bir bildirim veya önermedeki eşanlamlı terimlere dikkatimizi yöneltmemizi istiyordu. Eğer eşanlamlı terimleri bulabilirsek, önermenin analitik mi sentetik mi olduğunu ayırabilecektik. Öte yandan Carnap ise, her önermenin doğru ya da yanlış olması gerektiği gerçeğinden yola çıkarak, analitik ya da sentetikliği kuşku altındaki önermelerin aldığı doğruluk değerlerine bakmamız gerektiğini ifade ediyordu. Önerme, birleşik ya da yalın bir önerme olabilirdi. Nasıl olsa mantıksal çözümleme ve doğruluk tabloları ile önerme, formu itibarıyla yoklanabilir ve alabileceği doğruluk değeri kolayca ortaya çıkarılabilirdi. Eğer bir birleşik ya da yalın önerme için, doğruluk tablosundan, onun mantıksal olarak geçerli olduğu sonucunu çıkarıyorsa, önerme analitiktir. Yani bir anlamda analitik bir önermenin daima doğru olma özelliğinden yararlanarak, önermenin analitik ya da sentetik olduğunu tespit ediyorduk.

Ayer ve Carnap'ın ölçütleri sorunsuz gibi de gözükse, Quine bu ölçütlerde, hatta genel olarak analitik/sentetik ayrımına dair ge-

tirilen ölçütlerde, bir sorun olduğunu hissetti. Bir kere Ayer, eşanlamlılıktan bahsediyordu; fakat eşanlamlılığın nasıl belirlenebileceğine ilişkin fazla bir ipucu vermiyordu. Dahası, Quine'a göre, eşanlamlılık için verilen ölçütler, sıkı sıkıya mantıksal olarak temellendirilebilen ölçütler değildi. Sonuçta eşanlamlılık gerçekte tanımlanmadan kalıyordu. Carnap tarafından da bakıldığında, durum pek iç açıcı değildi Quine'a göre. Çünkü Carnap'ın doğruluk tablolarında incelediği önermeler, birbirini kolayca dışlayan önermelerdi ve yalın bir önermenin de kendi iç yapısına bakılmıyordu. Oysa öyle durumlar olabilirdi ki, yalın bir önerme kendi iç yapısından dolayı, duruma göre analitik ya da sentetik olabilirdi. Quine, analitiklik için getirilen başka ölçütleri de incelemesinin sonucunda, analitikliğin bir dizi terime göre tanımlandığını, bu terimlerin de başka terimlere göre tanımlandığını; ve nihayetinde henüz tanımlanmamış olan analitiklik terimine, yani tanımlanması istenen terime geri dönüldüğünü işaret etti. Ayrım, bu ve benzeri nedenlerden dolayı Quine tarafından dogmatik bulunarak reddedilir. White ise, ayrımı benzeri ve başka açılardan Quine'a katılarak reddetti. Örneğin White'a göre özçelişikliğin, analitik/sentetik ayrımında kullanılması her zaman geçerli olan bir açıklama olamazdı. Çünkü White'a göre özçelik önermeler, kişilerin bunlardan rahatsızlık duymaları nedeni temelinde reddedilemezdi. Dolayısıyla ayrımın kabulü sorunluydu.

Buraya kadar, bu dönemde analitik/sentetik ayrımı bakımından üç hususun göze çarptığını görüyoruz: İlki, Ayer'le birlikte, dönemin başat karakteristiğini belirleyecek olan ayrımın "anlamsal" temelde incelemesine giriş yapılmaktadır. İkincisi Carnap ile birlikte de ayrım, "doğruluk" ölçütleri üzerinden konu edinilmeye başlanmıştır. Son olarak, ayrımın her iki tür incelemesi, Quine ve White tarafından temellendirme bazında sorun edinilmiş ve ayrımın geçerliliği üzerine şüpheler doğmuştur.

Daha sonraları ayrımın kabulü, Grice ve Strawson tarafından yeniden savunulmuştur. Grice ve Strawson, Quine'ı özetle, ayrıma yönelik tanımlamalarda ortaya çıkan döngüselliğin, ayrımı reddetmek için güçlü bir neden oluşturmayacağı yönünde eleştirmişlerdir. Bu bir bakıma, ayrımın, temellendirmesindeki ölçütlerin yetersizliği bakımından reddinin, reddi idi.

Bununla birlikte bu dönemde, analitik/sentetik ayrımının tanımlanmasında çeşitli çabalar göze çarpmaktadır. C.I. Lewis ve S. Kripke, bu tanımlama çabalarında örnek teşkil eden birçok kişiden yalnızca ikisidir. Her iki örnekte de, analitikliği tanımlamadaki “anlamsal ölçüt” temeli belirgindir. Kripke bu ölçütün yanı sıra, analitiklikteki “doğruluk” anlayışının ileri uslamalarını da gösterir. Yani, eğer analitiklikte doğruluk bir ölçüt ise, doğruluğun belirlenişine göre farklı tipte bildirimler de olmalıdır Kripke’ye göre. Örneğin “olumsal a priori” ya da “zorunlu a posteriori” gibi... Dolayısıyla dönem, “anlamsal” ya da “doğruluk” ölçütleri bakımından dönüp dolaşıp, analitiklik için bu yönde çeşitli tanım arayışlarının olduğu bir dönemdir denilebilir.

Bu arada, analitiklik tanımlarında kendini gösteren mantıksal olarak “temellendirme” güdüsü, kendini, sentetik a priori yargıların var olup olmadıklarını temellendirme bakımından da göstermiştir. Dönemin ruhuna uygun olarak, Kant’ın yapmadığı bir tarzda, sentetik a priori yargıların var olup olmadıkları ve bu tip önermelerin doğrulukları, mantıksal olarak temellendirmeye konu teşkil etmiştir. Sentetik a priori yargıların varlıkları ve doğrulukları, mantıksal olarak ne anlama gelmekteydi? Kimi düşünürler, bu yargıların var olduklarını mantıksal olarak ispatlamaya, kimileri de çürütmeye çalışmışlardır. Hanson gibi kimi düşünürler de, bu tip önermelerin ne varlıklarının ne de doğruluklarının mantıksal bir bazda ele alınamayacağını, çünkü bunların sentetik önermeler kategorisine girdiklerini iddia etmişlerdir.

Analitik/sentetik ayrımının felsefede ele alınış biçimi de, matematiğe uygulandığını belirlemiştir. Artık matematiğin postulatlarının, çıkarımlarının ya da genel yapısının analitik mi sentetik mi olduğu incelenirken, onların analitikliği ya da sentetikliği ve nedeni sorun edinilmiştir. Matematiğin analitik olduğunu savlayan Ayer ya da Russell gibi kişiler, bütün matematiği bir eşanlamlılık zinciri içinde düşündüler. Sentetikliğini savunanlardan kimileri, onun bir bölümünün ya da genelde kendisinin, ya sentetik a priori ya da sentetik a posteriori olduğunu ileri sürdüler. Ama ne ileri sürülürse sürülsün, matematik artık, felsefenin terminolojisiyle kurulmuş olan analitik/sentetik ayrımı açısından tekrar büyüteç altındaydı. Matematikteki doğruluğun anlamı ve onun deneyle ilişkisi, bu şekilde belirlenmeye çalışıldı. Bununla birlikte,

Kant'tan beri hep şu soru kafalarda var oldu ve yanıtlanmaya şalışıldı: "Matematik neden bu kadar dünyaya uygun?"... Bu sorunun yanıtı, matematiğın analitik olduğunu savunanlar ile sentetik olduğunu savunanlar tarafından farklı şekillerde verildi. Ayer gibi kimseler matematikteki bütün zenginliğin, $A=A$ gibi temel bir totolojiye indirgenebileceğinden; Kant ve ardılları, düşünce- nin işleyişi ile nesnelerin görünüş yapıları bakımından (öncekinin sonrakini olanaklı kıldığı) bir çakışmanın olmasından; J.S. Mill gibi kimseler de, matematiğın gerçek nesnelerden tümevarımsal bir soyutlamayla elde edilmesinden dolayı, onun dünyaya uygun olduğunu ileri sürdüler.

şimdi, felsefe ve matematikteki analitik/sentetik ayrımına dair incelediğimiz bütün bu savların topluca bir değerlendirmesine bakalım.

IV. BÖLÜM

ANALİTİK/SENTETİK AYRIMINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

1. Ayrımın Felsefedeki İncelemesinden Çıkan Sonuçlar

Kant dönemi ile yirminci yüzyıldaki analitik/sentetik ayrımı incelemelerinde çok temel bir farklılığın olduğunu söylemiştik. Kant döneminde, bu dönemin de ruhuna, yani felsefe geleneğine uygun olarak, yargıların analitikliği ya da sentetikliği kavramsal bir perspektiften ele alınıyordu. Bu durum, belli başlı ayrıntılarda da kendini gösteriyordu. Örneğin yirminci yüzyılda önerme ya da bildirim sözcükleri kullanılırken, Kant yargı demeyi tercih ediyordu. Ya da yirminci yüzyıl filozofları terimlerden konuşurken, Kant kavramlardan konuşuyordu. Her dönemin incelemeleri ve düşü nüş tarzları da, doğal olarak, terminolojilerde dile getirilene uygun düşüyordu. Leibniz ya da Kant kavram derken, bu sözcükle anlatmak istediklerinin arka planındaki epistemolojik çerçeveyi çiziyorlardı. Kant, yargıyı kavramla, kavramı tasarımla ve hepsini de bilen öznenin bilişsel yapısı ile ilişkilendiriyordu. Ve analitik/sentetik ayrımının da, aklın mimarisi altında, neye işaret ettiğini bulmak ve göstermek istiyordu. Bundan dolayıdır ki felsefesinde, analitik a priori ve sentetik a posteriori yargılar olduğu gibi, bir de sentetik a priori yargılar vardı. Ayrıca o, bütün bu yargı tiplerini incelerken, öznenin kavramı ve yüklem kavramı gibi temel bir ikiliği ele alıyordu. İncelemelerinde, Kant'ın kafasında muhtemelen şöyle sorular belirmişti: Kavramların birbirleriyle ilişkisi nasıl bir ilişki idi? Eğer bu ilişki bir içermeye ilişkisi ise, ilişkinin sonuçları ne olabilirdi? Bazı yargılardaki kavramlar bir içermeye ilişkisi ile biraraya gelmiyorlarsa, nasıl birarada olabiliyorlardı? Bir yargıyı yargı yapan, kavramı kavram yapan şey ne idi? Bütün bu soruların muhtemel yanıtları da, Kant'ı, kendi döneminin bir çok çağdaşı gibi, ayrımı kavramsal bir temelde incelemeye zorluyordu.

Kant ilk olarak, analitik yargılardaki kavramlar arasında bir içme ilişkisinin olduğunu belirtmişti. Kimi zaman da bunu, yüklem kavramının öznenin kavramında örtük olarak düşünöldüğü şeklinde ifade ediyordu. İçme ve düşünölme kavramları, Kant döneminin kavramsal incelemesine uzak kalmış olan ve dönemin başat karakteristiklerinden Analitik ve Pozitivist Felsefe geleneğine yakın ya da etkisindeki, yirminci yüzyılın birçok düşünürü tarafından “metaforik”, “bulanık”, “psikolojik” bulunuyordu. Dolayısıyla Kant tarafından analitik yargılar için verilen ölçütün, anlaşılmaz ya da yararsız, kullanışsız olduğı imâ ediliyordu. Oysa, Kant’ın “içme” terimi, daha önce de vurguladığımız gibi, kavramın tuttuğı bir tasarım öbeğinin bir başka tasarım öbeğini (ya da birini) bir küme-üye ilişkisi içinde içmesi ile kolayca anlaşılabilir. Lewis White Beck’in de haklı olarak belirttiğı gibi “içme” terimiyle Kant, daha çok içlemsel (intensional) bir durumu anlatmaya çalışıyordu. Bir anlamda tür-cins ilişkisi gibi... Bu noktada sanırız Kant’ın “içme” ya da “düşünölme” terimleri en iyi, onun “yargı” ve “kavram” ile ilgili anlattıkları ile anlaşılabilir. Aksi taktirde, bağlamından koparılmış Kantçı anlamdaki analitiklik tanımını anlama çabaları, hep bir çıkmaza saplanacaktır. Yirminci yüzyıl filozoflarının çoğunun, Kant’ın yaptığı analitiklik tanımlamasında kullandığı “içme” ya da “düşünölme” gibi terimlerini anlamama nedeninin, onların Kant’ın analitiklik tanımına Kant’ın bilgi felsefenin tümü içinden bakmaları yerine, bu yüzyılda hakim bir gelenek olan Analitik ya da Pozitivist bir gelenekten bakmaları olduğı söylenebilir.

Buna rağmen, Kant’ın analitiklik tanımlaması da belli bir açıdan eleştirilebilir. Kant’ın analitiklik tanımlaması ile ortaya konan analitik/sentetik ayrımı, her şeyden önce kullanışsız bir ayrımdır. Bu ayrıma göre, tekil olarak verilmiş herhangi bir yargının analitik mi sentetik mi olduğunu kolayca belirleyememekteyiz. Fakat bir kez analitik ya da sentetik olduğuna karar verilen bir yargı da, eğer analitik ise, Kant’ın analitiklik tanımına çok uygun düşmektedir denilebilir. Yani tanım, tatminkâr olmaktadır. Örneğın “insan akıllı bir hayvandır” yargısını ele alalım. Bu yargının analitik olduğunu söyleyebilmek için Kant’ın analitiklik tanımına başvurduğumuzda, “insan” kavramının, “akıllı hayvan” kavramını içermesi gerektiğini biliyoruz. Bu içermenin olup olmadığını anlamak için de bu yargının olumsuz, yani “insan akıllı hayvan de-

ğildir"i düşünelim. Eğer burada bir çelişki varsa, bu çelişkiyi kullanarak "insan" kavramının "akıllı hayvan" kavramını içerdiğini ve dolayısıyla bu yargının analitik olduğunu söyleyeceğiz. Tam bu noktada bir sorun belirir. Yargının analitikliğini çelişkiye göre test ederken, çelişkinin olup olmadığına nasıl karar vereceğiz? Eğer bu olumsuz yargının bir çelişki olup olmadığını bir biyoloğa soracak olursak, yanıtı şüphesiz evet olacaktır. Fakat koyu bir katolike soracak olursak yanıtı muhtemelen hayır olacaktır (insan nasıl hayvan olabilir!). Ya da en azından işaret etmeye çalıştığımız şey, kimilerinin evet kimilerinin hayır deme olasılığıdır. Çelişik olduğunu deneye başvurmaksızın aklen bulabileceğimiz bir yol da görünmüyor. Ama diyelim ki böyle bir yol, Kantçı anlamda var. Örneğin Kant'a göre, sözü edilen iki kavramın hangi tasarımları tuttuğunu çözümlememiz istenebilir. Gerçekte, bu durum da sorunlu görünmektedir: Eğer "insan" kavramını çözümlediğim zaman, "akıllı hayvan" kavramını içerdiğini söyleyeceksem ya da tam tersine içermediğini söyleyeceksem, "insan" kavramının tuttuğu hangi tasarım öbeğinin "akıllı hayvan" kavramının tuttuğu hangi tasarım öbeğinin bir sınıfı olduğuna nasıl karar vereceğim? Yani bu tasarımları tek tek nasıl bilebileceğim? Bir başka deyişle bir anlamda başa dönmüş ve bu iki kavramın birbirini içerip içermediği sorunuyla yine baş başa kalmış bulunmaktayız.

Peki nasıl oluyor da, Kant'ın analitiklik tanımlaması hem tatminkâr hem de kullanışsızdır diyebiliyoruz? Bir tanımın tatminkâr olmasıyla sözünü ettiğimiz, onun, tanımını verdiği şeyin iyi bir açıklamasını yapmasıdır. Kullanışsızlık ile de, analitikliği şüphe altında olan bir yargının, bu tanım ışığında hangi tipte bir yargı olduğunun zorlukla belirlenebiliyor olmasını kastediyoruz. Tatminkârlık ve kullanışsızlığın birlikteliği bir çelişki gibi gözükse de, değildir. Çünkü tanımın tatminkârlığı, tanımlanan şeyin yapısına ilişkindir; oysa tanımın kullanışsızlığı ise, herhangi bir şeyin, o yapıdan olup olmadığını bilemeyişimizle ilgilidir. Analitik bir yargının yapısını bilmemize rağmen, analitikliği bilinmeyen bir yargının analitik olup olmadığını bilemiyorsak, bu, şüphe altındaki yargının bir takım özelliklerini bilemeyişimizden dolayıdır; yoksa analitik bir yargının yapısını bilemeyişimizden dolayı değil... Ve analitik bir yargının tanımı da, şüphe altındaki bir yargının tipini belirlemede, mantıksal bir düzeyde hiçbir ipucu vermez.

Bir başka örnekle demek istediğimizi açalım. Diyelim ki önümüzde “virüs canlıdır” gibi bir bildirim var. Şimdi bu bildirimin analitik mi sentetik mi olduğunu anlamak istiyoruz. Burada öznenin kavramı “virüs”, yüklem kavramı da “canlılık”tır. Ve analitiklik tanımlamasında, Kant’ın tanımını göz önünde bulundurmaktayız. Diyoruz ki “virüs” kavramı, “canlılık” kavramını içeriyorsa bildirim analitiktir, değil ise sentetiktir. Bu iki kavramın aralarında bir içerme ilişkisinin olup olmadığını bilmem için her şeyden önce, öznenin kavramının oluşturucaı öğelerini bulana kadar kavramı çözümlemem gerekmektedir. Çözümleme sonucunda, eğer “virüs” kavramının oluşturucaı öğelerinden biri de “canlılık” ise, “virüs” kavramının “canlılık” kavramını kapsadığını söyleyecek ve bildirime analitiktir tanısını koyacağız. Bu kapsama durumunu sınamak isteyen birisi olursa da, ona, bildirimin olumsuzunu düşünmesini, ortaya kavramsal düzeyde bir çelişkinin çıkacağını anlatacağız.

Buraya kadar her şey yolundaymış gibi görünmektedir. Fakat bu bildirimin kavramsal çözümlemesi başlı başına bir sorundur. Çünkü “virüs” kavramını çözümlerken, hangi ölçüt ışığı altında onun “canlılık” kavramını içerdiğini ya da içermediğini söyleyeceğim? Tanım bana “çözümle ve gör” diyor, yani genel bir kural veriyor. Ama çözümlemenin nasıl olacağını ayrıntısını vermiyor. Çünkü tanım, bildirimin yapısına ilişkin. Tekde onun özelliklerine, eş deyişle bildirimdeki kavramların -örneğin virüs ve canlılığın- özelliklerine ilişkin bir tanım değil. Böyle olması da doğal. Zaten öyle olmasaydı, tanımın taşıdığı genellik ortadan kaybolurdu. O halde, çözümleme ya da bildirimlerin özelliklerini saptama işlemi bir şey, tanımın verdiği kural ise bir başka şeydir. Dolayısıyla analitikliği kuşku altındaki bir yargının analitikliğini ya da sentetikliğini saptamada, tanım, zorunlu olarak kullanışsız olacaktır. Çünkü tanımın verdiği kural ile bu kural altına giren bildirimlerin kendine has özellikleri, ayrı alanlara özgüdür. Tanım genel bir kural sağlamaktadır ama bildirimin bu kural altında hangi tip bir bildirime girip girmediğinin ölçütü, kuralın dışında yatmaktadır. Bununla birlikte, tanım burada, bildirimin tipini belirlemede kullanışsız olsa da, tatminkârdır. Çünkü ben eğer “virüs” kavramının “canlılık” kavramını içerdiğini biliyorsam, bu bilgiye bir şekilde emin olarak ulaşmışsam, bildirimin olumsuzunu düşünerek, bu içerme ilişkisinin gerçekten var olduğunu, “çelişki-

nin ortaya çıkmasıyla" sağlamasını yapmış olurum. Ama daha öncesinde de söylediğimiz gibi, kavramların arasında bir içermeye ilişkisinin olup olmadığını, önce "çelişki"ye baş vurarak saptamaya kalkışırsam, bu sonuçsuz bir çaba olur. Bir döngüsellik ortaya çıkar. Ve bu döngüsellüğün asıl nedeni de, tanımın, bildirimin özellikleri hakkında bir ipucu vermeyişidir. Dolayısıyla tanım, tatminkâr ama kullanışsızdır.

Bununla birlikte, aynı kullanışsızlık eleştirisi, yirminci yüzyıl düşünürlerinin analitiklik tanımlamalarına yönelik olarak da yapılabilir. Çünkü aynı sorun, orada da vardır. Bu noktada, S.F. Barker'ın analitik mi sentetik mi olduğu kolayca anlaşılamayan "örümcekler sekiz ayaklıdır" örneğini verebiliriz (Barker, 1964: 11; 2003: 28). Bu örnekte "örümcek" sözcüğünün anlamı neye işaret etmektedir? Eğer, tanımsal olarak "sekiz ayaklı bir hayvan"a işaret ediyor ise (onunla eşanlamlı ise) bu önerme analitiktir; fakat eğer "örümcek" sözcüğünün anlamı olgusal bir durumu yani bir biyolojik sınıflama sorununu işaret ediyorsa, bu durumda da önerme sentetiktir. Çünkü herhangi bir sınıflamaya ya da göz önünde tutulan ölçütlere göre, örneğin 6 ayaklı örümcekler de olabilir. Yani günlük dilde kullanılan "örümcek" sözcüğünün anlamının, bütünüyle açık olmadığından dolayı böyle bir sorun doğabilir. Dolayısıyla, burada olduğu gibi, eşanlamlılığa dayalı bir analitiklik tanımlamasında da kullanışsızlık olabilir.

Yirminci yüzyılın birçok düşünürü, analitikliği açıklamada çeşitli tanımlar getirmişlerdir. Bunların kimileri eşanlamlılık ve anlamsal kriterler üzerinden olmuş, kimileri de "daima doğru olma" özelliği bakımından olmuştur. Her birisi belli bir perspektiften analitikliğin yapısına ışık tutmuştur. Fakat iş, özelliklerini bilmediğimiz bir bildirimin tipini belirlemeye geldiğinde, sonuç olumsuz olmuştur. En azından, her durumda her yargı için, ölçütlerin ayrınıtıda nasıl işleyeceğini bilmemekteyiz. Çünkü tanımların kendileri, analitikliği şüphe altındaki bildirimlerin özellikleri hakkında, bir ipucu vermemektedir. Burada, tek tek bildirimlerin tekteki özelliklerinden konuşmaktayız. Yoksa bildirimlerin genel yapılarına ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Örneğin Kant, dediğimiz gibi, bütün yargıların belli bir epistemoloji dahilinde yapılarını çıkarmıştır. Gerçi bu tür yapı araştırması, yirminci yüzyılda da yapılmıştır. Fakat tanımlar, ayrıntıların saptanmasına yönelik ipucu vermede başarısız kalmıştır.

Quine'in da isabetli bir şekilde işaret ettiği gibi, eşanlamlılık tanımını verilmiş fakat eşanlamlılık yeterince çözümlenememiştir. Bildirimler, aldığı doğruluklar bakımından incelenmiş, ama bu incelemede, atomik bir bildirimin ya da önermenin terimsel iç kuruluşu göz ardı edilmiştir. Çeşitli testler uygulanmış, fakat her test, ya tanımlanmamış bir takım terimleri içerdiğinden ya da bir bildirimin içeriğini değil de formel bir yoklamasını yaptığından başarısız olmuştur. Sonuç, ayırımın reddine kadar gitmiştir.

Aslında, yirminci yüzyıl düşünürlerinin analitiklik çalışmalarındaki genel karakteristik, bu ayırımın, gerek eşanlamlılık, gerek anlamsal ölçütler, gerekse doğruluk ölçütlerinden yola çıkılarak, kullanışlı ve tam bir tanımının yapılmak istenmesidir. Tanım tam olmalıydı, yani içerdiği terimler yeterince açık ve bilinir olmalıydı. Böylece, bu tanım ışığı altında hem analitikliği şüphe altındaki bir bildirimin tipini belirleyebilir, hem de onun neden analitik ya da sentetik olduğunun bir açıklamasını yapabilirdik. Bununla birlikte Quine, bu tür tanımların tamlığına yönelik en önemli darbeyi vuran kişidir. Quine, incelediği analitiklik tanımlamalarında, tanımların içerdiği terimlerin, yalnız açık olmadığını söylemekle kalmıyor; aynı zamanda, bu terimleri açıklamak için kullandığımız terimlerin, bütünde, bir döngüsellik oluşturduğuna işaret ediyordu. Yani, bu tanımlar ışığı altında, analitik olduğunu düşündüğümüz bildirimlerin bile neden öyle olduklarını açıklayamıyorduk. Çünkü, "analitiklik" deniyorsa, bu terim açıklanma ihtiyacı içinde idi, "eşanlamlılık" deniyorsa o, "*salva veritate testi*", "semantik kural", vs... deniyorsa da onlar açıklanma ihtiyacı içindeydi. Üstelik bir terimi açıklamak için kullandığımız başka bir terim de açıklanma ihtiyacı içinde olduğu için, beter bir döngüye düşölüyordu. Dolayısıyla analitik/sentetik ayrımı, tatminkâr bir tanımının yapılamayışından dolayı havada kalıyordu.

Quine'in eleştirisi, bir çok açıdan dönemin ruhuna uygun, onun iç yapısından çıkmış bir eleştiridir. Unutulmamalı ki, bu dönemin bir çok filozofu Kant'ın analitiklik tanımını, "kullanışsızlığı" ve içerdiği kavramların yeterince "açık" olmayışı bakımından eleştirmişti. Yani ayırımın tanımlarında, hep bir kullanışlılık ya da (terimlerin açıklanışında) tamlık talebi vardı. Oysa şimdi benzer eleştiriler Quine'in incelemesi ile bu kişilere yöneltilebilirdi. Bu da, dönemin, analitik/sentetik ayrımı incelemesinde (kullanışlılık ve tam açıklık gibi) katı taleplerin var olduğunu göstermektedir.

Grice ve Strawson, “açık”lığa yönelik açmazdan, terimlerin birbirleriyle sıkı sıkıya açıklanmışlığının gereksiz kabul edilerek bir yana bırakılmasıyla kurtulunabileceğini düşündüler. Belki de Quine, dönemin, ayrımın tanımına yönelik katı taleplerinin açmazlarını göstererek ayrımı reddetmiş; Grice ve Strawson da, ayrımı reddetmenin açmazlarını görerek onu savunmuştur denilebilir. Her ne olursa olsun, ayrım bu dönemde, çeşitli tanımlar ışığı altında genellikle kabul görerek incelenmiştir.

Bu arada, Kant'ın sentetik a priori yargılarının, yirminci yüzyılın analitik/sentetik ayrımı incelenişindeki aldığı biçim üzerine durmak istiyorum. Bu kitabın ikinci bölümünde de incelendiği gibi, Kant, sentetik a priori yargılar tasarımı, bu tür yargıların varoluşlarından daha ziyade onların olanaklılıklarını sorun edinmişti. Çünkü bu tip yargıların var olduklarını, Kant'a göre, matematiğin ve bilimin yargılarına bakarak görebilirdik. Sorun, onların varolup olmadıkları değil, nasıl olup da var olabildikleri idi. Kant da, *Saf Aklın Eleştirisi* adlı yapıtında, bu sorunun çözümünü kendine görev edinmişti. Onun analitik/sentetik ayrımı incelemesinde, böyle bir yargı tipinin olanaklılığının gösterilmesi, bütün bir ayrımın, aklın bilişsel yapısı dahilinde kavramsal bir irdelenmeyi gerektiriyordu. Böyle bir irdeme de beraberinde bir takım soruları akla getiriyordu: Hem deneyle ilişkili olan hem de zorunlu ve evrensel olan bir yargı tipi nasıl olabilirdi? Aklın bu bakımdan yapısı nasıldı? Bu yapı ile nesneler arasındaki ilişki ne türden ve nasıl bir ilişki idi? Diğer sentetik ve analitik yargı tiplerinin, bu bilişsel mimarideki yeri ne idi? Kant bu soruların yanıtlarını, ikinci bölümde de gördüğümüz gibi, ana hatları itibariyle şöyle vermişti:

1. Akıl, işlevsel bakımdan bir takım bölümlere ayrılmıştır ve her bölümün ya da yetinin kendine has bir görevi ve özellikleri vardır (örn. Duyusallık, imgelem, vs...)
2. Bu yetiler dahilinde bilen öznenin bilme tarzı öyle örgütlenmiştir ki, bu örgütlenme içinde çok temel bazı a priori formlar (biçimler) vardır (örn. Uzam ve zaman, kategoriler vs...)
3. Bu temel a priori formlar, kendi içeriklerinin olanaklılık koşulludurlar, yani bu formlar olmasaydı içerikler de olamazdı. Bu bakımdan önce form vardır, sonra içerik (Biçim-içerik ilişkisi...)

4. Bilen öznenin nesneyle kurduğu bilme ilişkisinde, nesnenin görünüşe gelen özellikleri nesnede değil, bilen öznenin bilişsel yapısı içindedir. Üstelik de bu özellikler, az önce sözünü ettiğimiz temel a priori formların bazılarının altında oluşturulur. Bu bakımdan onlar, o formların içeriğidir (örn. Görünüş ve formu, uzam ve zaman görüsü gibi...)
5. Bu da şu demeye gelir ki, özne bilirken, onun kullandığı bilme tarzıyla bilinmeye çalışılan nesnenin özellikleri arasında çok yakın bir ilişki vardır. Özne nesneyi bilirken, nesneden dolayı değil, kendi bilişsel yapısından dolayı bilir. Ve nesne, bu bilme tarzıyla çok uyum içerisindedir, ona uyar. (Nasıl uymasın ki! Nesnenin, bilme bakımından bütün özelliklerini var eden bilen öznenin kendisidir.)
6. İşte bu bilişsel yapı dahilinde bilen ve düşünen özne, kavramlarla düşünür. Kavramlar da bu bilişsel yapı dahilinde yer alırlar.
7. Kavramlar yargıları oluşturur.
8. Yargıların kimileri, kendini oluşturan kavramlarla öyle bir ilişki içerisindedir ki, bu tip yargılarda anlatılmak isteneni düşündüğümüzde, herhangi bir nesneyi tekrar deneylememize gerek yoktur. (Analitik a priori yargılar)
9. Yargıların kimileri için, yargıda söylenenin doğru olup olmadığını anlamak bakımından, deneye ilgisiz kalamayız. Mutlaka deneylemeliyizdir. (Sentetik a posteriori yargılar)
10. Yargıların kimi için de, nesnenin özellikleri ile ilişkideki deney alanının bütününü gezmemize gerek yoktur. Ama onunla, yukarıda belirttiğimiz kimi temel a priori formlar, hep doğru-
dan bir ilişki içindedir. Dolayısıyla nesneyle bağlantımız bu düzeydedir. Deneyleme de bu düzeydedir. (Sentetik a priori yargılar)

Madde madde sıraladığımız, analitik/sentetik ayrımının bu incelemesi, bize bir şey göstermektedir: Sentetik a priori yargı tipi, geniş bir çerçeve dahilinde ele alınmıştır. Kavramların birbirleriyle kurduğu bilişsel ilişki, aklın mimarisinin bu yapıdaki yeri vs... hep bu çerçevenin içinde yer almıştır. Dolayısıyla Kant tarafın-

dan, sentetik a priori yargı tipinin zengin bir çerçeve içinde temellendirilmesi yapılmıştır denilebilir.

Oysa yirminci yüzyılda durum farklı bir yön kazanmıştı. Artık sentetik a priori yargılar, analitik/sentetik ayrımı dahilinde, böyle zengin bir çerçeveden ele alınmıyor, onların yalnızca var olup olmadıklarının ispatı verilmeye çalışılıyordu. Daha öncesinde de dedğimiz gibi, bu doğal bir sonuçtu. Çünkü yirminci yüzyıldaki dönem, analitik sentetik ayrımına başka bir bakış açısıyla bakıyordu. Bu dönemin kabulleri, ayrımın, ilk büyük çıkışını yaptığı Kant'ın döneminkinden farklıydı. Ayrım incelenirken, anlam ve doğruluk ölçütleri önem kazanmıştı. Örneğin sentetik a priori yargıların doğruluklarının nasıl anlaşılabilceği düşünülüyordu. Böyle bir yargı tipinin doğru ya da yanlış olmasından ne anlayacaktık? Hanson gibi kimi düşünürler bu konuyu belli açılardan ele alıyorlardı. Ama bunlar, kimi nedenlerden tam tatminkâr olmuyor hep biraz yetersiz kalıyordu. Nitekim bu dönemin felsefesindeki bu bulanıklık, matematikteki uygulamaya da yansıyor. Çünkü Kant tarafından Öklid geometrisi sentetik a priori olarak ilan edilmişti. Ama bu nasıl anlaşılmalıydı? Kant'tan sonra Öklidçi olmayan geometriler ortaya çıkmıştı ve sentetik a priori yargıların doğruluklarının nasıl ele alınacağı bu bakımdan önemliydi. Analitik/sentetik ayrımının matematikteki uygulamasında ortaya çıkan, bu ve benzeri problemleri üçüncü bölümde incelemiştik. Şimdi bu incelememizden ne gibi sonuçlar çıkıyor ona bakalım.

2. Ayrımın Matematikteki Yansımasına Nasıl Bakabiliriz?

Analitik/sentetik ayrımının, gerek Kant döneminden gerekse yirminci yüzyıl dönemindeki incelemelerinden, bazı şeyler öğrenmekteyiz. Bir kere analitik bir önerme söz konusu olduğunda, bu tip bir önermenin yapısı itibarıyla, hiçbir şekilde olgulara dayanmadığını ve hep doğru olduğunu öğrendik. Sonra bu tip önermelerden analitikliği açık olanların, yani totolojiler ya da mantıksal doğrulukların, bilgimizi hiçbir şekilde genişletmediğini, zaten bildiğimiz şeyleri tekrar ettiklerini anladık. Totoloji ya da mantıksal doğruluk olduğu ilk planda anlaşılmayan diğer tip analitik önermelerin de, zaten bildiğimiz bir şey hakkında örtük bir bilgi verdiğini öğrendik. Ve yine anladık ki bu tip önermeler de, aslında totolojik önermelerin bir başka versiyonu idi. Buna karşın,

sentetik önermeler hem bilgimizi genişleten hem de deneye dayanan önermelerdi. Dolayısıyla bu tip önermelerin doğrulukları ya da yanlışlıkları, önermede ifade edilenin, deneyle sınanmasından anlaşıyordu. Ve bu sentetik önermeler kategorisinde sentetik a priori adı verilen bir önerme tipi vardı ki, bunlar bir açıdan analitik önermelere bir açıdan da sentetik önermelere benziyordu. Analitik önermelere benziyorlardı; çünkü analitik önermelerde olduğu gibi bu tip önermelerde de, deneyin ham verileri bakımından, bütünüyle deney alanının içinde değildik. Bununla birlikte onlar sentetikti; çünkü, yine de deneye dayanıyorlardı. Yalnızca deneye dayanma tarzları farklıydı. Onların deneye dayanma tarzları, bizde bulunan ve deneyi olanaklı kılan birtakım a priori biçimlerden dolayı idi. Ayrıca analitik önermeler gibi evrensel ve zorunlu idiler, ama analitik önermelerin aksine bilgimizi de artırıyorlardı. Bir de, sentetik önermeler kategorisinde, sentetik a posteriori adı verilen diğer bir önerme tipi vardı ki, bu önermeler analitik önermelerin tam zıttı önermelerdi. Bunlar zorunlu olmamalarına rağmen bilgimizi genişletiyorlardı ve deneye de, deyim yerindeyse, göbekten bağlıydılar. Önermede anlatılanı anlamak için ya da onun doğruluğunu ve yanlışlığını bilmek için de, anlatılan ifadeyi bizatihi deneylememiz gerekiyordu.

Şimdi, bir an için durup, ayırımdaki önerme tiplerine ilişkin verdiğimiz bu özet bilgi ışığı altında, matematiksel önermeleri düşünelim. Ayer'in (ve diğerlerinin), matematik önermelerini analitik, J.S. Mill'in (ve yandaşlarının) sentetik a posteriori, Kant'ın sentetik a priori bulmalarına götüren ana problemler ve kabuller neler olabilir?

Bu problemleri şöyle sıralayabiliriz sanırım:

1. Matematiğin önermeleri ve nesneleri nasıl oluyor da gerçek dünyaya son derece uygun olabiliyorlar? Yani nasıl her zaman için gerçek dünyada bir uygulama alanı bulabiliyorlar? (bkz. Dursun, 2001: 68-71)
2. Eğer matematiğin evrensel ve zorunlu bir yapısı varsa, bu nereden kaynaklanmaktadır?
3. Matematik, bir fizik ya da antropoloji gibi bilgi veren, bilgimizi genişleten bir disiplin midir, yoksa mantık gibi, zaten bildi-

ğimiz şeyleri açık kılmakta ya da onların aslında bildiğimiz sonuçlarını mı bize göstermektedir?

4. Matematiksel nesnelerin ontolojik yapısı nedir? Yani bir üçgen, 2 sayısı, vs... var mıdır; varsa, hangi tarzda vardır?

Önceki bölümde incelediğimiz, filozofların bu sorulara ilişkin kabul ve çözüm önerilerinin, neler getirebileceğine baktığımızda şunları görmekteyiz: "Matematiğin dünyaya uygunluğu" ile belirttiğimiz problemde, onun dünyaya uygun olup olmadığına ilişkin bir sorun yoktur. Birçok düşünür matematiğin dünyaya uygunluğunda hemfikirdirler. Peki ama neden uygundur? Nasıl oluyor da matematikteki en yeni ve en soyut keşifler bile gerçek dünyada bir uygulama alanı bulabiliyorlar? Matematiksel düşünüş ile gerçek dünyanın yapısı arasında nasıl bir ilişki var? Bildiğimiz gibi bu soruların yanıtını Ayer, matematiğin analitik, totolojik yapısında buluyordu. Matematik, kimi zaman doğrudan totolojik önermelerden, kimi zaman da örtük totolojik önermelerden oluşuyordu ona göre. Matematiğin büyük bir çoğunluğu örtük tipten analitik önermelerdi. Bu bakımdan da onların $A=A$ gibi bir totolojik önerme olduklarını ilk bakışta hemen anlayamıyorduk. Ama akli yetilerimiz çok güçlü olsaydı, bunların örtük analitik önermeler olduğunu anlayacaktık. Sonra da onların hepsinin $A=A$ diyen basit totolojiler olduğunu düşünerek matematiğe ilgisiz kalacaktık diyor Ayer. Bir an için Ayer'in kabullerine ve bu kabullerden çıkan sonuçlara odaklanalım. Eğer gerçekten matematiğin bütün zenginliği, Ayer'in dediği gibi, $A=A$ demekten öte bir şey değilse, bu, bütün matematiğin böyle bir totolojiye indirgenebilir olmasını gerektirmez mi? Yirminci yüzyıldaki analitiklik incelemesinde görmüştük, örtük tipte bir analitik önermenin açık bir analitik önerme haline getirilmesi oldukça sorunluydu. Hatta Quine, bu sorun yüzünden, analitik/sentetik gibi keskin bir ayrımı reddetmiş, onun yerine holistik (bütüncü) bir analitiklik ve sentetiklik anlayışı getirmek istemişti. Felsefedeki bu sorunun yansımaları matematikte de olmuştur. Matematiğin örtük analitik olduğu varsayılan bütün önermelerini, açık totolojilere dönüştürme denemesi, Russell ve Whitehead tarafından yapılmıştır. Russell ve Whitehead, bütün matematiği mantığa indirgemeye çalışmış ama başarılı olamamışlardır. Onlar, tutarlı ve tam bir matematik sistemi elde etmeyi amaçlıyorlardı. Ama bu

konuda çalışanlara en büyük darbe Gödel tarafından gelmiştir. Gödel tamlik ve tutarlılığın bir sistem.için birlikte olamayacağını ispatlamıştı. Dolayısıyla Ayer'in bu kabulünde bir sorun olduğu gözüyor.

Burada söylediklerimize paralel olarak bir başka sorun daha vardır. O da Hintikka'nın araştırmasına göre, matematikteki zincirlemeli tümdengelimsel uslamlamada bir kopukluk olabilirdi. Yani sonuç önermeleri, araya sokuşturmalardan dolayı, öncüllerde söylenenin dışına çıkmış olabilirdi. Bu da matematiğin analitikliğine gölge düşürürdü. Hintikka'ya göre de bunun böyle olması olasıydı. Ama diyelim ki Ayer'in istediği oldu ve bütün matematik $A=A$ gibi bir totolojiye indirgendi. Bu, indirgenen önermelerde geçen kavram ve terimlerin, gerçek dünyayla olan bağlantısını sıfırlar mı? Yani matematiğin gerçek dünyayla olan bağlantısını, uygulama alanını.. Bir totolojinin deneydeki uygulamaya ilgisiz olduğunu söyleyebiliriz. Ya da bununla eşit doğruluktaki bir ifadeyle, deneyin her alanına zaten uygun olduğunu. Ama ne olursa olsun, Ayer'in kabulünün getirdiği sonuç, matematiğin de, onun uygulama alanlarındaki zenginliğinin de, sözde bir zenginlik olduğu idi.

Peki matematiğin dünyaya uygunluğuna dair başka bir açıdan bakılabilir mi? Kant, bu soruna farklı bir bakış açısı getiren filozoflardan biridir. Kant, matematiksel nesnelerin dünyası ile gerçekliğin dünyasını bütünüyle ayrı şeyler olarak görmedi. Ona göre, zihinde yer alan matematiksel kavramların kuruluşunda, deneyin nesnelerinin görünüşsel özelliklerini var kılan aklın biçimsel yapılarının önemli bir rolü vardı. Üstelik, hem bu biçimsel yapılar hem de nesnenin görünüşlerinin, matematik kavramlarını kullanan ve oluşturan öznde olmasından dolayı, o kavramların nesneye uygun düşmesindeki en önemli engellerden biri aşılmış oluyordu. Çünkü birbirlerine uygun düşen iki şey, matematik ve olgu dünyası, aynı örgünün farklı tarzda örölmüş ilmikleri idi. Matematiksel kavramların, karşılık geldiği nesnelere uygun düşmesindeki ikinci önemli etmen de, zaman ve mekan içinde yer alan nesnenin görünüşlerinin, bu görünüşsel içeriğin biçimi olan ve yine öznde yer alan, zaman ve mekanın kendileri sayesinde var kılınması idi. Ve matematiksel kavramların da, zihin tarafından oluşturulma aşamalarında, zaman ve mekan adını verdiği-

miz bu saf a priori görümlere dayanılması vardı. Tabii burada bir şeye dikkat yöneltmeliyiz. Kant'ta biçim-içerik ilişkisi, biçimin içeriği olanaklı kıldığı, yani, onun olanağının koşulu olduğu bir ilişkidir. Zaman ve mekan a priori görü biçimlerine sahip olan özne, zaman ve mekan içinde nesnelerin görünüşlerini görürken, o görünüşlerin görünüşe gelme biçimini kendisi belirliyor. Dolayısıyla biçim içeriğin nasıl görüleneceğini belirliyor. Gerçi içerik olarak görünüşlerin ortaya çıkmalarında, bu a priori biçimler dışında bir başka neden daha vardır ve o da "kendinde şey"dir. Ama kendinde şey, görünüşlerin bir anlamda varlık nedeni (*ratio essendi*) olurken, sözünü ettiğimiz a priori görü biçimleri olarak zaman ve mekan da, onların, öznenin bilme sürecindeki bilinme nedenidir (*ratio cognescendi*). Böylece, nesnenin nasıl görüleneceği de, o görüleme sonucunda nasıl düşünüleceği de özne tarafından belirlenmiş oluyor. Bunun doğal sonucu olarak da, matematiksel olarak düşünülen kavramlar, hakkında oldukları nesnelere tıpa tıp uygun oluyorlar. Ayrıca bütün süreçte, zorunlu ve evrensel a priori biçimler yer aldığından, matematiğin kendisi de zorunlu ve evrensel oluyor. Yani deneyin ham verilerinde yer alan olumsuzluk (raslantısallık) ortadan kalkmış oluyor.

Burada Kant'ın düşünce çizgisindeki iki kabul göze çarpmaktadır: Nesnenin görünüşlerinin öznedeki olması ve biçimin içeriğin olanağının koşulu olması.. Eğer bu iki kabul olmasaydı, matematiğin dünyaya uygunluğundan ve zorunlu ve evrensel olmasından, bu bağlamda, söz edemeyecektik. Bunun sonucunda da matematiğin kavramlarının (genel olarak da bütün kavramların) dünyayla bağlantısı kopacaktı. Matematik kavramlarının bu tarz bir kullanımı da boş bir kullanım olacaktı. Belki de sonuçta, öznenin bütün matematik faaliyeti, bir halisünasyondan ibaret sayılacaktı. Tabii ki bu, bu düşünce çizgisinin kabullerinden çıkan sonuçlar izlenmediğinde ortaya çıkabilecek bir durumdur. Yine bu düşünce çizgisine göre, matematiksel nesnelerin, ancak bir bilinç düzeyindeki varlıklarından söz edebiliriz. Öznenin dışında varlığından söz edemeyiz. Örneğin, matematiksel bir nesne olarak "üçgen", bilinç dışında soyut olarak vardır diyemeyiz. Ayrıca matematiksel yargılar, madem ki matematiksel kavramların sözünü ettiğimiz bir kuruluşu ile oluşmuştur, o halde onlar bilgi veren, kendilerinden bir şey öğrendiğimiz yargılardır.

Ayer'in düşünce çizgisi, matematiğin analitik olduğunu iddia eden bir çizgiydi. Kant'inki, sentetik a priori olduğu iddia ediyordu. Her iki düşünce çizgisi de, matematiğin analitikliği ya da sentetikliği üzerine düşünülürken, göz önünde bulundurulmuş tipik iddialardı. Onların kabullerini ve bu kabullerin, ne gibi sonuçlar doğurduğunu gördük. Bir başka tipik düşünce çizgisi de, J.S. Mill'indir. Mill ve onun gibi düşünen diğerleri, matematiğe, Kant'ın terminolojisiyle konuşursak, sentetik a posteriori olarak bakmışlardır. Onlara göre de matematik dünyaya uygundu; çünkü matematiğin kavramları ve nesneleri, gerçek dünyadan soyutlama ile elde edilmişlerdi. Gerçek dünyanın nesneleri üzerinde, insanlık olarak bir çok gözlem yapmış ve matematiğin sayı gibi bir çok nesnesini soyutlamıştık. Onların kabulü, matematiğin gerçek dünyadan soyutlanan bir yapısı olduğu şeklindeydi. Fakat bu kabulün sonuçları bir takım sorunlar doğurmuştur. Bunlardan en önemlisi, matematiğin kesinliğine yönelikti. Eğer biz $10 + 5 = 15$ gibi bir önermeyi gerçek dünyadan soyutlama ile elde ediyorsak, bu soyutlama tümevarımsal bir nitelikte olacaktı. Bu durumda işlemimiz, deneye fazlasıyla bağlı olacaktı. Deney dünyasının raslantısal yapısı, matematiksel işlemimize de yansyacaktı. Bunun sonucunda da $10 + 5 = 15$ gibi bir önermenin, deneyin her alanındaki uygulamasında, aynı kesinlikte doğru olduğunu iddia edemeyebilirdik. Dolayısıyla bu düşünce çizgisine göre, ya matematik kesin değildir ya da her zaman deneyle bağlantısından dolayı doğru görünmeyebilir, demek zorunda kalacaktık. Oysa biz matematiğin önermelerinin, işlemsel bazda bir yanlışlık içermiyorsa, deneyin yapısından bağımsız olarak, sonsuza dek doğru ve bu doğruluğun kesin olduğunu düşünüyorduk.

Ayrıca bu düşünce çizgisine göre, matematiğin nesnelerinin var olup olmadıklarına ilişkin ne diyebilirdik? Muhtemelen, onların bütünüyle deneyden türemiş olmalarından dolayı, deneyden bağımsız olarak var olduklarından söz edemeyecektik.

Bu ve benzeri sonuçlar, matematiğe bu tarz bir bakışın getirdiği sonuçlardır. Matematiğin yapısının, analitik/sentetik başlığı altında incelenmesi, bize, düşünce dünyası ile gerçek dünya arasında bir bağlantının olduğunu göstermektedir. Fakat bu bağlantının hangi tarzda olduğunu belirlemek ise, hâlâ sorunlar içermektedir.

KAYNAKÇA

- ALLISON, Henry E. "The Originality of Kant's Distinction Between Analytic and Synthetic Judgements", *Immanuel Kant: Critical Assessments*, R. F. CHADWICK, C. CAZEAUX (Ed.) Vol. II, New York: Routledge, 1992: 324-346.
- ASCHENBRENNER, Karl. *A Companion To Kant's Critique Of Pure Reason*, London: University Press of America, 1983.
- AYER, Alfred Jules. *Dil, Doğruluk ve Mantık*, (Çev. Vehbi Hacıkadıroğlu), İstanbul: Metis Yayınları, 1984.
- BARKER, Stephen F. *Philosophy of Mathematics*, USA: Prentice Hall, 1964.
- BARKER, Stephen F. *Matematik Felsefesi*, (Çev. Yücel Dursun), Ankara: İmge Yayınları, 2003.
- BECK, Lewis White. "Remarks on the Distinction Between Analytic and Synthetic", *Philosophy and Phenomenological Research*, vol. 9, Issue 4, 1949:720-727.
- BECK, Lewis White. *Essays On Kant And Hume*, London: Yale University Press, 1978.
- BECK, Lewis White. "Can Kant's Synthetic Judgements be made Analytic?", *Immanuel Kant: Critical Assessments*, R.F. CHADWICK, C. CAZEAUX (Ed.) Vol. II, New York: Routledge, 1992: 347-362.
- BEISER, Frederick C. *The Fate Of Reason*, England: Harvard University Press, 1987.
- BENNETT, Jonathan. *Kant's Analytic*, New York: Cambridge University Press, 1966.
- CARNAP, Rudolf. *Introduction to Symbolic Logic and Its Applications*, (Çev. William H. Meyer, John Wilkinson), New York: Dover Pub, 1958.
- CARNAP, Rudolf. *Philosophy and Logical Syntax*, England: Thoemmes Press, 1996.
- CAYGILL, Howard. *A Kant Dictionary*, Massachusetts: Blackwell Pub, 1995.

- DELEUZE, Gilles. *Kant Üzerine Dört Ders*, (Çev. Ulus Baker), Ankara: Öteki Yayınevi, 2000.
- DÜRSÜN, Yücel. "Matematik Neden Dünyaya Uygun?", *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, Temmuz, sayı. 404, 2001:68-71.
- FELCH, William E. "Are There Synthetic a Priori Truths?", *The Journal of Philosophy*, vol. 47, Issue 20, 1950:579-584.
- GARDNER, Sebastian. *Kant and Critique of Pure Reason*, London: Routledge, 1999.
- GRICE, H.P.ve P.F. STRAWSON. "In Defense of a Dogma", *Necessary Truth: A Book of Readings*, L.W. SUMNER, J.WOODS (Ed.), New York: Random House Pub, 1969: 141-159.
- HANSON, N.R. "The Very Idea of Synthetic a Priori", *Necessary Truth: A Book of Readings*, L.W. SUMNER, J. WOODS (Ed.), New York: Random House Pub, 1969: 65-70.
- HINTIKKA, Jaakko. "Are Logical Truths Analytic?", *Necessary Truth: A Book of Readings*, L.W. SUMNER, J. WOODS (Ed.), New York: Random House Pub, 1969: 94-115.
- HUME, David. *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, (Çev. O-ruç Aruoba), Ankara: Hacettepe Yayınları, 1976.
- JETLI, Priyedarshi. "Knowledge by Invention: Extending a Kantian Dichotomy to a Poincarean Trichotomy", 1999, <http://www.bu.edu/wcp/Papers/TKno/TKnoJetl.htm>
- KANT, Immanuel. *Inaugural Dissertation*, (Çev. John Handyside), London: The Open Court Pub, 1929.
- KANT, Immanuel. *Critique Of Pure Reason*, (Çev. Norman Kemp Smith), New York: St Martin's Press, 1965.
- KANT, Immanuel. *Kritik der Reinen Vernunft*, Project Gutenberg Ebo-
ok Yay., 1781.
- KANT, Immanuel. *Kritik der Reinen Vernunft*, Project Gutenberg Ebo-
ok Yay., 1787.
- KANT, Immanuel. *Prolegomena*, (Çev. İoanna Kuşuradi, Yusuf Örnek), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1983.
- KANT, Immanuel. *Logic*, (Çev. Robert S. Hartman, Wolfgang Schwarz), New York: Dover Pub, 1988.
- KANT, Immanuel. *Pratik Aklın Eleştirisi*, (Çev. İoanna Kuşuradi), Anka-
ra: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 1999.

- KRIPKE, Saul A. *Naming and Necessity*, Massachusetts: Harvard University Press, 1980.
- LANGFORD, C.H. "A Proof That Synthetic a Priori Propositions Exist", *The Journal of Philosophy*, vol. 46, Issue 1, 1949: 20-24.
- LEIBNIZ, G.W. *Selections*, P.P. WIENER (Ed.), New York: Charles Scribner's Sons Pub, 1951.
- LEIBNIZ, G.W. *Leibniz: Philosophical Papers and Letters*, L.E. LOEMKER (Ed.), Hollanda: D. Reidel Pub, 1969.
- LEIBNIZ, G.W. *Monadoloji*, (Çev. Suut Kemal Yetkin), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- LEWIS, C.I. *An Analysis of Knowledge and Valuation*, Illinois: Open Court Pub, 1962.
- LOCKE, John. *Essay Concerning Human Understanding*, New York: Dover Pub, 1959.
- MATES, Benson, *The Philosophy of Leibniz*, New York: Oxford University Press, 1986.
- NORDENSTAM, Tore. *Empiricism and the Analytic-Synthetic Distinction*, Oslo: Scandinavian University Books, 1972.
- QUINE, W. V. O. "Two Dogmas Of Empiricism", *From A Logical Point of View*, Massachusetts: Harvard University Press, 1980: 20-46.
- SMITH, Norman Kemp. *A Commentary To Kant's "Critique Of Pure Reason"*, New Jersey: Humanities Press, 1992.
- STEINITZ, Yuval. *In Defense of Metaphysics*, (Çev. Noah J. Efron), New York: Peter Lang, 1996.
- STENIUS, Erik. "Are There Numerical Statements Analytic or Synthetic?", *The Philosophical Review*, Vol. 74, Issue 3, 1965: 357-372.
- SWINBURNE, Richard. "Analytic/Synthetic", *American Philosophical Quarterly*, Vol. 21, Issue 1, 1984: 31-41.
- WHITE, Morton G. "The Analytic and Synthetic: An Untenable Dualism", *Analyticity: Selected Readings*, J. HARRIS, R. SEVERENS (Ed.), Chicago: Quadrangle Books, 1970: 75-91.
- WILD, John., J.L. COBLITZ. "On Distinction Between the Analytic and Synthetic", *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 8, Issue 4, 1948: 651-667.

- WIREDU, J.E. "Kant's Synthetic a Priori in Geometry and the Rise of Non-Euclidean Geometries", *Kant-Studien*, 61, Half 1-4, 1970: 5-27.
- ZINCAGAVE, Walter. *Analytic and Synthetic Distinction* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Illinois: Southern Illinois University, 1979.

DİZİN

A

A posteriori 7, 15, 18-19, 27, 30-32, 44-47, 50-51, 54-57, 69, 71-73, 76, 101-102, 108, 117, 120, 123, 130, 132, 136

A priori 7-8, 13-16, 18-21, 27-32, 38-39, 42, 44, 46-47, 50-51, 54-57, 59-74, 76, 80, 86, 101-105

Aile çemberi 94

Aklî doğrulukları 17-18, 20-22

Aksiyom 24, 104, 108, 116-117

Algı yargıları 46, 50-51, 72-73

Alıcılık 52, 60

Analitik a priori 14-15, 18, 32, 47, 73, 101, 117, 123, 130

Analitik bildirim 88-89, 92-96, 100

Analitik önerme 12, 14, 19-20, 24, 40, 42-43, 76, 84, 86-91, 95, 103, 106-107, 112, 118, 131-133

Analitik yargı 7, 11-13, 16, 19-22, 32-43, 47, 50, 69, 70, 72, 74, 76-78, 124, 129

Anlama yetisi 18, 22, 45, 50-51, 53, 57, 60, 66, 138

Anlık 23, 35, 45, 52, 59, 64, 69, 73, 113

Aristoteles 21

Ayer 8, 14, 40, 77-78, 86-88, 100, 112-114, 116-121, 132-134, 136-137

B

Barker 5, 100, 113, 127, 137

Beck 14, 17-20, 24, 34, 39, 44-46, 70, 77, 79, 124, 137

Belirli 83, 85, 135

Belirsiz 14, 34, 35, 42, 63, 70, 75, 80, 83-85, 96, 117

Benbilinci 68

Biçim 27, 29-31, 34, 36-37, 39, 54-58, 61, 63, 68, 72-73, 82, 87, 96, 97, 104, 105, 109, 112-113, 115, 129, 132, 134-135

Bildirim 11, 78, 81, 88-90, 92-96, 99-102, 118, 120, 123, 126-128

Bilgi 5, 7, 11-13, 23-24, 27-30, 32, 35, 37-40, 43, 45, 47-50, 52, 54-57, 59-62, 64-65, 67-72, 74, 76, 87, 102, 107, 115, 124, 126, 131-132, 135

Bilinçli algı 61, 64-65, 68-69

Bulanık 34-35, 40-41, 75, 78, 88, 104, 124, 131

C

Carnap 7, 14, 80-90, 93, 100, 112, 118-119, 137

Ç

Çelişki ilkesi 36-38, 41, 76-77

Çıkarım 31, 54, 59, 63, 81, 107-108, 112-117, 120

Çokluk 31, 46, 48-50, 54-57, 59, 61-62, 67, 69, 71, 73

D

Deney yargıları 46, 50-51, 71

Duyum 31, 53-56, 73

Duyusalılık 29, 49-50, 52, 54, 56-57, 60, 64-65, 69, 73, 109, 129

Düpedüz geçersiz 82-85

Düşünölme 17, 19-20, 33-36, 38, 40-41, 75, 77, 115, 124

E

Empirik 21, 27-31, 39, 42, 44, 45, 46, 49-53, 54-58, 61-66, 68-69, 71-74, 83, 85

Empirik kavram 57-58, 73

Eşanlamlılık 8, 16, 86-88, 91-94, 96-99, 112, 118-120, 127-128

F

Felch 105-106, 138

G

Geçerli 18, 28-29, 35, 37, 50-51, 67, 79, 82-85, 87, 111, 113, 118-119

Geçersiz 82-85

Geometri 18-19, 46, 104, 108-114, 116-117, 131, 140

Görü 29-30, 55-57, 63, 109, 135

Görünüş 29, 31, 46, 48, 52-60, 63-67, 70, 73, 109, 121, 130, 134-135

Grice 14, 94, 96-99, 119, 129, 138

H

Hanson 38, 106-107, 120, 131, 138

Hintikka 14, 34, 115-116, 134, 138

Hobbes 17

Hume 13, 17-20, 28, 76, 112, 137-138

İ

İçerik 30, 42, 46, 50, 55-58, 61, 71-73, 87, 108, 117, 129, 135

İçerme 33, 40, 79, 124

İşlem 79, 92-93, 101, 124

İşlemsel dil 92

İdea ilişkileri 18

İmge 5, 61-64, 66, 69, 137

İmgelem 61-63, 69

İndirgeme 14, 91, 112, 114, 133

İspat 14, 16, 74, 82, 103-106, 115-116, 120, 134

K

Kant 7, 9, 12-22, 24-25, 27-50, 52-54, 57-61, 63-64, 66-67, 70, 74, 76, 78, 88, 100, 103, 108, 114-115, 117-118, 121, 123-124, 129, 131

Kaplam 92-93

Kaplamsal dil 93

Kategoriler 7, 49-51, 57-58, 60, 65, 68, 70, 73, 129

Kavrayış 64, 66, 69

Kendiliğindenlik 60

Kırmızı 104-106

Kripke 14, 101-103, 120, 139

Kullanışsızlık 125, 127

Küp 104-105

L

Langford 103-106, 139

Leibniz 13, 17-18, 20-22, 75-76, 89, 123, 139

Lewis 14, 34, 77, 101, 105, 120, 124, 137, 139

Lobachevski 110-111

Locke 13, 17, 22-24, 76, 139

N

Nordenstam 88, 93, 96, 100, 103, 139

O

Olgu doğrulukları 17-18, 20-22, 76

Olgular 11, 17-21, 84

Olumsal 20-21, 31, 76, 101-102, 120, 135

Olumsal a priori 101-102, 120

Ö

Öğretici önermeler 23-24

Öklidçi geometri 104, 110

Önemsiz önermeler 23

Özçelişki 95-97

Özne 14, 19, 21-22, 24, 31, 33-36, 38-39, 41-47, 50, 52, 54, 60, 65, 70, 72, 75-79, 109, 118, 123-124, 126, 129-130, 134-135

P

Platon 12, 17

Postulat 8, 104, 108, 110-112, 114, 116-117, 120

R

Riemann 110-111

Q

Quine 8, 14-15, 34, 78, 81, 88-100, 118-119, 128-129, 133, 139

S

Saf 9, 27-34, 38-39, 42, 46, 49-51, 53-59, 61-73, 103, 108-109, 113, 116, 129, 135

Saf kavram 49-51, 53, 57-59, 65, 73

Salva veritate 90, 92-93, 128

Semantik kural 90, 93-94, 98, 128

Sentetik a posteriori 7, 15, 18, 32, 44-47, 50-51, 57, 69, 71-73, 76, 117, 120, 123, 130, 132, 136

Sentetik a priori 7-8, 13-16, 18, 20, 32, 38-39, 42, 44, 46-47, 50-51, 57, 59-61, 67-71, 73-74, 76, 80, 86, 102-112, 114-115, 117, 120, 123, 129, 130-132, 136

Sentetik bildirim 100

Sentetik önerme 12, 21, 24, 68, 80, 85-87, 103, 106-107, 120, 132

Sentetik yargı 7, 11-13, 16-17, 20-22, 24, 31-33, 37, 39, 43-47, 65, 69-71, 73-74, 77, 84, 107

Sentez 7, 50-51, 57, 59, 60-69, 71, 73

Smith 9, 18, 27, 29-31, 35, 138-139

Stenius 77, 139

Strawson 14, 94, 96-99, 119, 129, 138

Swinburne 78, 139

Ş

Şema 7, 44, 58, 65-67, 69-70, 74

Şematizm 7, 65, 69

T

Tanım 8, 12-15, 19, 23, 28, 30-33, 35-36, 40, 42, 45, 48-50, 52-56, 60, 67, 77-78, 80-83, 85-96, 98-101, 103-104, 106, 113-114, 116, 118-120, 124-129

Tasarım 22, 35, 40, 45, 48-56, 58-66, 69, 72-74, 123-125

Temellendirme 97, 104-107, 109, 114, 117, 119-120

Totoloji 14, 15, 42, 88-89, 112, 113, 121, 131, 133-134

Transendental 53, 59, 61, 64-66, 68-69, 80

Tümdengelim 117, 134

Tümevarım 106, 121, 136

U

Uzam 28, 29, 30, 34-37, 39, 41, 44, 46-48, 54-57, 61-63, 67-70, 74, 109, 111, 114, 116-117, 129-130

W

White 8, 14-15, 34, 77-88, 95-97, 119, 124, 133, 137, 139

Wild ve Coblitz 34, 78

Wiredu 110-111, 140

Wolff 13, 17, 24, 76

Y

Yeniden Üretim 63, 66

Yüklem 14, 21, 24, 31, 33-35, 38-39, 44-45, 48, 70, 75-78, 81

Z

Zaman 9, 12, 18-21, 23, 28-29, 31, 38-40, 45, 47-48, 50, 53-57, 60-63, 65, 67-72, 74, 82, 87,

91, 93, 96-98, 102, 104-105, 107, 109-110, 112, 115, 119, 124-125, 128-130, 132-136

Zorunlu 12-13, 20-21, 28-30, 32, 38, 43, 45-46, 49, 51, 59-60, 63-65, 68-69, 76, 88, 92-94, 98, 101-102, 104-105, 109-110, 114, 116-117, 120, 126, 129, 132, 135

Zorunlu a posteriori 101-102, 120